

Δίκη

A MÁRKUS DEZSŐ

ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

FOLYÓIRATA

A TARTALOMBÓL

Die österreichische Dezemberverfassung 1867.
Konstitutionalismus – Grundrechte – Gerichtsbarkeit des
öffentlichen Rechts

A „mezítlábas ügyvéd“. Márkus Dezső és az izraelita felekezet
törvényesen bevetté nyilvánítása

A mediáció a magyar bontójogban 1952 előtt

Mediáció családjogi ügyekben – A gyökerekről és a
sajátosságokról

Comparison of Wedding Donation in Hungarian Law and Mahr
in Islamic Law

The Impact of the French Colonial Law on the Development of
Matrimonial Property Law in Vietnam

A kiskorú gyermek tartásának szabályozása a polgári korban
Magyarországon a hatályos szabályozás tükrében

A nyolcosztályos népiskolai oktatás bevezetésének hatása az
iskolátogatással kapcsolatos szülői felügyeleti jogra

Az örökbefogadás bírósági gyakorlata (1953–2014)

A szülői felügyelet tartalmának és rendezésének jogtörténeti
fejlődése Magyarországon a 19-20. században

Gondolatok Antal Tamás „Az Igazságügyi Minisztérium
története (1867–1944). Fejezetek a polgári kor évtizedéből” című
kötetéről

A jogtörténet új forrásairól. A Jogi Kultúrtörténeti és Jogi
Néprajzi Digitális Adattár (DDFL)

Család – házasság – gyermekvédelem
az európai jogi kultúrában

Tudományos ülés
Pécs, 2019. április 29.

2019 / 1

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- OLECHOWSKI, Thomas: Die österreichische Dezemberfassung 1867. Konstitutionalismus – Grundrechte – Gerichtsbarkeit des öffentlichen Rechts
SCHWEITZER Gábor: A „mezítlábas ügyvéd“. Márkus Dezső és az izraelita felekezet törvényesen bevetté nyilvánítása

MŰHELYTANULMÁNYOK (A „Család – házasság – gyermekvédelem az európai jogi kultúrában” c. tudományos ülés előadásai, Pécs, 2019. április 29.)

- HERGER Csabáné: A mediáció a magyar bontójogban 1952 előtt
KLISICS Diána: Mediáció családjogi ügyekben – A gyökerekről és a sajátosságokról
BARANYI Emese Zsuzsanna: Comparison of Wedding Donation in Hungarian Law and Mahr in Islamic Law
NGUYỄN THỊ MỸ, Linh: The Impact of the French Colonial Law on the Development of Matrimonial Property Law in Vietnam
KRAUSZ Bernadett: A kiskorú gyermek tartásának szabályozása a polgári korban Magyarországon a hatályos szabályozás tükrében
NIKLAJ Patrícia Dominika: A nyolcosztályos népiskolai oktatás bevezetésének hatása az iskolalátogatással kapcsolatos szülői felügyeleti jogra
RÉKASINÉ ADAMKÓ Adrienn: Az örökbefogadás bírósági gyakorlata (1953–2014)
VISONTAI-SZABÓ Katalin: A szülői felügyelet tartalmának és rendezésének jogtörténeti fejlődése Magyarországon a 19-20. században

AD HOC

- LEHOTAY Veronika: Gondolatok Antal Tamás „Az Igazságügyi Minisztérium története (1867–1944). Fejezetek a polgári kor évtizedéből” című kötetéről
NAGY Janka Teodóra: A jogtörténet új forrásairól. A Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár (DDFL)

A címlapon: Márkus Dezső (1862 – 1912) bíró, jogtudós
Δίκη (díké) = szokás, jog, igazságosság, szóbeli közzvad, perbeszéd, ítélet, büntetés

Δίκη

A MÁRKUS DEZSŐ ÖSSZEHAONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ:

HERGER Csabáné – SCHWEITZER Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

ÁDÁM Antal (Pécs) – ANTAL Tamás (Szeged) – BÉLI Gábor (Pécs) –
DZIADZIO, Andrzej (Krakkó) – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina (Pécs) – LEHOTAY Veronika (Miskolc)
– STEPPAN, Markus (Graz) – STIPTA István (Budapest) – TAUCHEN, Jaromír (Brünn)

OLVASÓSZERKESZTŐ:

NIKLAJ Patrícia Dominika – KRAUSZ Bernadett

7622 Pécs 48-as tér 1.

Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Felelős kiadó: FÁBIÁN Adrián dékán

ISSN 2631-1232 DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.

OLECHOWSKI, Thomas

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.01

Universitätsprofessor, Universität Wien

Obmann der Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs
der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

**Die österreichische Dezemberverfassung 1867
Konstitutionalismus – Grundrechte – Gerichtsbarkeit des öffentlichen Rechts¹**

The Austrian December Constitution. Constitutionalism – Basic Rights – Public Law Jurisdiction

With the so-called Austro-Hungarian Compromise of 1867, the Habsburg monarchy was profoundly transformed. In December 1867, a new constitution came into force in the non-Hungarian part of the monarchy, and this constitution lasted until the end of Austria-Hungary in 1918. It followed largely constitutional principles. The Reichsrat, however, was much more an assembly of estates than a modern constitutional parliament. A series of electoral reforms changed the character of this assembly. The fundamental rights and the public jurisdiction were regulated in an exemplary way. The December Constitution also promised equality to all tribes before the law. This commandment was in practice but repeatedly disregarded.

Keywords: *Austrian public law, constitutionalism, December Constitution*

1. Die Vorgeschichte

Im Jahre 1860 war die neoabsolutistische Regierung Kaiser *Franz Josephs* an ihr Ende gekommen. Die Finanzlage der Monarchie, die schon vor dem Krieg mit Frankreich und Sardinien von 1859 in einem bedenklichen Zustand war, war nunmehr schlicht katastrophal. Eine Staatsanleihe musste aufgenommen werden, doch die zahlungskräftigen Finanzkreise schenkten der kaiserlichen Regierung kaum noch Vertrauen. So kam es, dass Finanzminister *Bruck* den Vorschlag äußerte, den Reichsrat, das Beratungsorgan des Kaisers, mit weiteren Mitgliedern zu verstärken, die das Vertrauen eben dieser Finanzkreise besäßen, und diesen verstärkten Reichsrat in die Finanzplanung der Monarchie einzubinden, ein Plan, der mit dem kaiserlichen Patent vom 5. März 1860 auch in die Tat umgesetzt wurde. Der verstärkte Reichsrat war kein Parlament aus gewählten Volksvertretern, sondern bestand durchwegs aus vom Kaiser ernannten Männern und erinnerte damit eher an die Notablenversammlung, wie sie in Frankreich kurz vor Ausbruch der Französischen Revolution 1789 einberufen worden war, um die damalige Finanzkrise der französischen Monarchie zu lösen. Doch so wie damals, so war auch 1860 die Finanzfrage nur die

¹ Der Beitrag ist die redigierte Version der Rede vom 27. März 2017 in Pécs an der Wissenschaftlichen Sitzung der Dezső-Márkus-Forschungsgruppe für Vergleichende Rechtsgeschichte anlass des 150jährigen Jubiläums des österreichisch-ungarischen Ausgleichs. Thomas Olechowski ist Kooperationspartner der Forschungsgruppe; siehe HERGER, Eszter Cs. – STEPPAN, Markus: Die Gründung der Dezső-Márkus-Forschungsgruppe für Vergleichende Rechtsgeschichte in Pécs. *Beweggründe – Motive – Visionen. Journal on European History of Law* 2/2016 180–184.

Spitze eines Eisbergs: Die Debatten gingen viel weiter und zielten auf eine sofortige Beendigung des neoabsolutistischen Systems und Wiedererrichtung der – großteils 1848 aufgelösten – Landtage, wobei über die Frage, wie diese Landtage aussehen und welche Kompetenzen sie haben sollten, vor allem aber, ob es daneben auch ein Parlament für die gesamte Monarchie geben sollte, keine Einigkeit bestand.

1. Abbildung: Die Kronländer der Habsburgermonarchie 1878 – 1918. Quelle: Wikipedia

Im August 1860 berief der Kaiser seine engsten Vertrauten nach Schönbrunn, um mit ihnen die Lage zu besprechen. Er selbst stellte sich dabei auf den Boden des „*Historischen Staatsrechtes*“, d.h. auf den Standpunkt, dass man nur solche Institutionen (wieder) zum Leben erwecken dürfe, die auf eine gewisse historische Tradition zurückblicken könnten. Das Problem hierbei war, dass die einzelnen Landtage vor 1848 durchaus nicht gleichartig gewesen waren. Im Wesentlichen kann gesagt werden, dass die Landtage jener Länder, die – von Wien aus gesehen – jenseits des österreichisch-ungarischen Grenzflusses, der Leitha, lagen, eine wesentlich mächtigere Position gehabt hatten als jene diesseits der Leitha. Bei den „*transleithanischen Ländern*“ handelte es sich um jene von Ungarn, Kroatien und Siebenbürgen, bei den „*cisleithanischen Ländern*“ um Böhmen, Mähren und Schlesien, Galizien und die Bukowina, Österreich ob und nid der Enns, Steiermark, Kärnten, die Krain, Dalmatien und das Küstenlandes, Salzburg, Tirol und Vorarlberg. So entstand

die Idee, die cisleithanischen Länder in gewissen Belangen – und zwar durchaus bedeutenden, wie etwa bei der Gesetzgebung über Zivil- und Strafrecht – enger zusammenzuschließen, indem diese Angelegenheiten nicht, wie in Transleithanien, von den jeweiligen Landtagen, sondern von einem „*Engeren Reichsrat*“, gebildet nur aus cisleithanischen Abgeordneten, geregelt werden sollten.

In diesem Sinne ergingen am 20. Oktober 1860 ein kaiserliches Manifest, das zentrale „*Diplom zur Regelung der inneren staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie*“ (das sog. Oktoberdiplom) sowie achtzehn weitere Patente und Handschreiben. Die transleithanischen Landtage wurden – nach dem Vorbild, wie sie vor 1848 bestanden hatten – wiederhergestellt, und es wurde auch mit der Erlassung von Landesstatuten für die cisleithanischen Landtage begonnen. Letztere jedoch wurden so stark kritisiert, dass sich *Franz Joseph* zu wesentlichen Modifikationen des eben erst beschlossenen Systems entschloss und am 26. Februar 1861 das sog. Februarpatent erließ. Dieses Patent war noch umfangreicher als die Rechtsakte vom Oktober 1860, enthielt es doch gleich 46 Anhänge: Für jedes der 15 cisleithanischen Länder wurde eine Landesordnung und eine Landtagswahlordnung erlassen sowie ein Verteilungsschlüssel, der festhielt, wieviele Abgeordnete pro Land und Kurie in den Reichsrat zu entsenden seien. Dieser, der Reichsrat, seine Zusammensetzung und sein Wirkungsbereich, waren im „*Grundgesetz über die Reichsvertretung*“, dem 46. Anhang des Februarpatentes, geregelt. Die Beziehungen Cisleithaniens zu Transleithaniens waren unverändert geblieben, insbesondere sollte der Reichsrat auch weiterhin in einer engeren und einer weiteren Fassung zusammentreten.

Ungarn jedoch lehnte die Verfassungsreformen von 1860 und 1861 ab und boykottierte den weiteren Reichsrat. Stattdessen wurde die unveränderte Rückkehr zu den Verfassungsgesetzen von 1848 (den „*31 Gesetzesartikeln*“) gefordert – was wiederum der Kaiser ablehnte. Die Pattsituation wurde erst beseitigt, als *Ferenc Deák* zu Ostern 1865 seine Bereitschaft signalisierte, über eine Neuregelung der österreichisch-ungarischen Verhältnisse auf Basis der 1723 von Ungarn angenommenen Pragmatischen Sanktion verhandeln zu wollen. *Franz Joseph* ging auf diesen Vorschlag ein. Um freie Bahn für die Verhandlung mit Ungarn zu haben, sistierte er im September 1865 das Grundgesetz über die Reichsvertretung und berief den schon zuvor aufgelösten Reichsrat zwei Jahre lang nicht mehr ein. Begründet wurde dieser Verfassungsbruch damit, dass es nicht möglich sei, in einem Teil der Monarchie über den Bestand eines Verfassungsgesetzes zu verhandeln, das im anderen Teil der Monarchie angewendet werde.

Ausgerechnet in dieser Situation, 1866, brach der Krieg gegen Preußen und Italien aus, der mit einer schweren Niederlage für Österreich endete: Venetien musste aufgegeben, die Auflösung des Deutschen Bundes akzeptiert werden. Dies schwächte die Macht des Monarchen auch im Inneren der Monarchie und beschleunigte die Ausgleichsverhandlungen. Am 18. Februar 1867 wurde eine ungarische Regierung ernannt; die 31 Gesetzesartikel des Jahres 1848 wurden wieder in Geltung gesetzt, jedoch durch einen neuen Gesetzesartikel (GA XII:1867) ergänzt, welcher die Beziehungen zum Rest der Monarchie neu regelte. Am 8. Juni erfolgte die Krönung *Franz Josephs* mit der ungarischen Krone.

Bei Erlassung des sog. Sistierungspatentes vom 20. September 1865 hatte der Kaiser den Bewohnern Cisleithaniens versprochen, dass die Verhandlungsergebnisse mit Ungarn noch vor endgültiger Beschlussfassung auch den cisleithanischen Volksvertretern vorgelegt werden sollten. Dementsprechend plante der österreichische Ministerpräsident *Richard Graf Belcredi* die

Einberufung eines außerordentlichen Reichsrates, zu welchem Zweck er Neuwahlen in den cisleithanischen Ländern stattfinden sollten; doch war vorherzusehen, dass die Deutschliberalen in diesem außerordentlichen Reichsrat in der Minderheit geblieben wären. Außenminister *Ferdinand Freiherr von Beust* sprach sich demgegenüber für die Einberufung des ordentlichen, engeren Reichsrates aus, in dem die Deutschliberalen eine satte Mehrheit hatten. Kaiser *Franz Joseph* analysierte völlig zutreffend, dass der von *Belcredi* vorgeschlagene Weg der korrekte sei, jener von *Beust* allerdings rascher zum Ziel führen werde. Am 7. Februar 1867 trat *Belcredi* zurück; zu seinem Nachfolger als – letzter – Ministerpräsident der Gesamtmonarchie wurde *Beust* ernannt.

Die Tschechen protestierten gegen diesen, sie massiv benachteiligenden Schritt und blieben daher dem Reichsrat für mehr als zehn Jahre fern, was verständlich war, aber ihnen vollends die Möglichkeit nahm, unter den gegebenen Umständen Vorteile für sich herauszuschlagen. Eine andere Taktik wählten die Polen, die mit den Deutschliberalen ein Bündnis eingingen und dafür in den folgenden Jahren sowohl große Autonomie für Galizien als auch eine Polonisierung dieses – beileibe nicht nur von Polen besiedelten – Kronlandes erwirkten.

Am 22. Mai 1867, eine Woche bevor der ungarische Reichstag den GA XII:1867 inkorporierte, eröffnete Kaiser *Franz Joseph* den wiedereinberufenen Reichsrat und sprach den Wunsch aus, dass die cisleithanischen Abgeordneten ihre Zustimmung zu dem bereits fertig verhandelten Ausgleich geben würden. Dies hoffte er vor allem aufgrund zweier Zugeständnisse, die er auf Vorschlag *Beusts* machen wollte: Das kaiserliche Notverordnungsrecht, jenes Mittel, mit dem *Franz Joseph* jederzeit auch ohne Parlament regieren konnte, sollte eingeschränkt werden, und die Regierung sollte einer rechtlichen Verantwortlichkeit unterworfen werden, zu welchem Zweck ein Gesetz über die Verantwortlichkeit der Minister noch im Juli 1867 beschlossen und sanktioniert wurde.

Im Übrigen aber waren die cisleithanischen Abgeordneten keineswegs gewillt, sich mit den Zugeständnissen des Kaisers zufrieden zu geben, sondern forderten die Rückkehr zu einem echten konstitutionellen System. Dabei kam ihnen zugute, dass ja auch der Ausgleich mit Ungarn in mehrfacher Hinsicht ein konstitutionelles System in beiden Teilen der Doppelmonarchie geradezu erforderte, und tatsächlich bekam die konstitutionelle Bewegung in Österreich starken Rückenwind aus Ungarn. Andererseits war abzusehen, dass der Kaiser eine neue, konstitutionelle Verfassung wie etwa jene von 1849, niemals akzeptiert hätte. Schließlich fand der Verfassungsausschuss des Reichsrates einen tragfähigen Kompromiss: Es sei „*keine neue Verfassungsurkunde zu entwerfen, sondern die Revision der Verfassung [müsse] in der Weise*“ durchgeführt werden, „*daß a) das Grundgesetz über die Reichsvertretung [von 1861] revidiert respektive ergänzt wird und daß b) in betreff all jener zur Sicherstellung eines wahrhaft verfassungsmäßigen Zustandes notwendigen Bestimmungen, welche nicht Gegenstand eines Gesetzes über die Reichsvertretung sein können, Spezialgesetze erlassen werden, welche Spezialgesetze dann als Grundgesetze und hiermit als Teile der Verfassung zu erklären wären*“.

2. Die Struktur der Dezemberverfassung und das Verhältnis zu Ungarn

Wenn man diese Worte in die Sprache des Konstitutionalismus überträgt, bedeutete dies Folgendes: Von den drei Gewalten *Montesquiens* war derzeit eine – die Gesetzgebung – bereits geregelt, und zwar im Grundgesetz über die Reichsvertretung von 1861; dieses müsse lediglich den

gegebenen Verhältnissen entsprechend angepasst werden. Die anderen beiden Gewalten, nämlich die Verwaltung und die Gerichtsbarkeit, müssten ebenfalls zu Gegenständen eines (Staats)Grundgesetzes gemacht werden. Eine konstitutionelle Verfassung beschränkt sich aber nicht in der Regelung dieser drei Gewalten, sondern bedarf unbedingt auch eines Grundrechtskataloges; auch dieser sollte daher den Gegenstand eines eigenen Staatsgrundgesetzes bilden. Grundrechte aber müssten durch ein Gericht geschützt werden, und auch dieses müsse in einem eigenen Staatsgrundgesetz geregelt werden. In diesem Sinne wurde also nicht eine einzelne Verfassungsurkunde, sondern gleich ein ganzes Bündel von Gesetzen in der zweiten Jahreshälfte des Jahres 1867 durchberaten und im Dezember dem Kaiser zur Sanktion vorgelegt. Dieser unterzeichnete am 21. Dezember 1867 sieben Gesetze, welche in ihrer Gesamtheit als die Dezemberverfassung bezeichnet wurden:

- Das Gesetz, mit dem das Grundgesetz über die Reichsvertretung 1861 abgeändert wurde (im Folgenden: StGG-RV)
- Das Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger (im Folgenden: StGG-ARStB)
- Das Staatsgrundgesetz über die Einsetzung eines Reichsgerichtes (im Folgenden: StGG-ERG)
- Das Staatsgrundgesetz über die richterliche Gewalt (StGG-RiG)
- Das Staatsgrundgesetz über die Ausübung der Regierungs- und Vollzugsgewalt (StGG-ARVG)
- Das Gesetz über die allen Ländern der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung, also das österreichische Pendant zum ungarischen Ausgleichsgesetz
- Das siebente Gesetz legte fest, dass alle vorhin genannten Gesetze nur gemeinsam in Kraft treten durften, und zwar am Tage ihrer Publikation im Reichsgesetzblatt, was am 22. Dezember, dem Tag nach ihrer Unterzeichnung auch erfolgte.

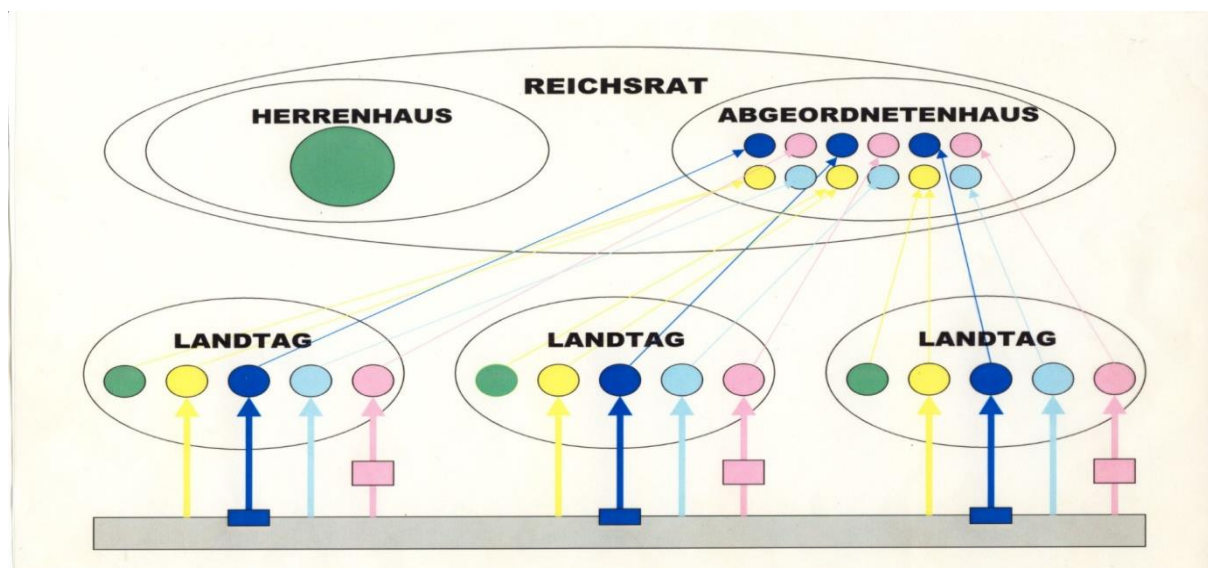
Diese Publikation erfolgte in denkbar schlichter Form, ohne begleitende Präambeln oder Manifeste. Es darf nicht außer Acht gelassen werden, dass das Oktoberdiplom 1860 und das Februarpatent 1861 weiterhin formell aufrecht waren, der größte Teil des Februarpatentes, nämlich die Regelungen über die einzelnen Landtage, auch unverändert fortgalten, und diese Rechtsakte waren voll von pathetischen, prinzipiellen Erklärungen, für die 1867 weder Zeit noch Raum vorhanden war. Dennoch ist auch der Befund richtig, dass die neue Verfassung, die nun für mehr als ein halbes Jahrhundert das Fundament des österreichischen Staates bildete, nicht in einer angemessen würdigen Art verkündet worden war und auch ästhetischen Ansprüchen niemals genügen konnte, weil die Verfassung in ihrer Gesamtheit über eine Unzahl von Verfassungsgesetzen verstreut war. Dieser Befund trifft für die nachfolgende, die republikanische Verfassung von 1920 in noch viel größerem Maße zu und prägt die Verfassungssituation Österreichs bis heute.

Was aber war Österreich ab 1867? Im offiziellen Sprachgebrauch wurde dieser Begriff lange Zeit vermieden, galt doch Österreich als Bezeichnung für das Herrscherhaus, das weiterhin in den cis- und transleithanischen Ländern herrschte. Die Dezemberverfassung bezog sich aber eben nur

auf die cisleithanischen Länder – und umgekehrt war die Dezemberverfassung auch das Einzige, was die cisleithanischen Länder zusammenhielt, bildeten sie doch weder in sprachlicher, noch in historischer, noch in ethnischer, noch in religiöser noch in geographischer Hinsicht eine Einheit. Das heute so geläufige Wort Cisleithanien wurde bis 1918 niemals im offiziellen Sprachgebrauch verwendet. Vielmehr bürgerte sich die umständliche Umschreibung „die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder“ zur Bezeichnung der nicht-ungarischen Länder ein, eine Bezeichnung, die wohl wenig geeignet war, patriotische Gefühle zu erwecken. Erst 1915 wurden der Name Österreich sowie auch der österreichische Doppeladler mit Cisleithanien verbunden, beides stand ab 1915 auch nach offizieller österreichischer Ansicht nicht mehr für Ungarn – in Ungarn war dies schon seit 1867 abgelehnt worden.

Die Gesamtmonarchie hieß (offiziell ab 1868) Österreichisch-Ungarische Monarchie; ihre Rechtsnatur war strittig. Nach der zunächst in Ungarn vertretenen Auffassung, die sich später auch mehr und mehr in Cisleithanien durchsetzte, waren Cisleithanien und Transleithanien zwei selbständige Staaten, die durch ein gemeinsames Herrscherhaus und gewisse gemeinsame Angelegenheiten – die Auswärtigen Angelegenheiten, das Kriegswesen und die dafür notwendigen Finanzen – verbunden waren. Doch muss dazu gesagt werden, dass dieses Verhältnis ein lockereres war als beispielsweise jenes Verhältnis, das heute die europäischen Staaten in der EU miteinander verbindet.

3. Gesetzgebung und Wahlrecht

2. Abbildung: Das Wahlrecht zu den Landtagen und zum österreichischen Abgeordnetenhaus 1861 - 1873.
Graphik: Thomas Olechowski

Betrachten wir nun von den drei Staatsfunktionen – Gesetzgebung, Verwaltung und Justiz – zunächst die Gesetzgebung, so wurde schon aus dem Vorherigen klar, dass diese im Wesentlichen schon 1861 geregelt worden war, und zwar durchaus nicht in einer typisch konstitutionellen Art und Weise. 1867 waren nur in Detailfragen Modifikationen beschlossen worden. In den einzelnen

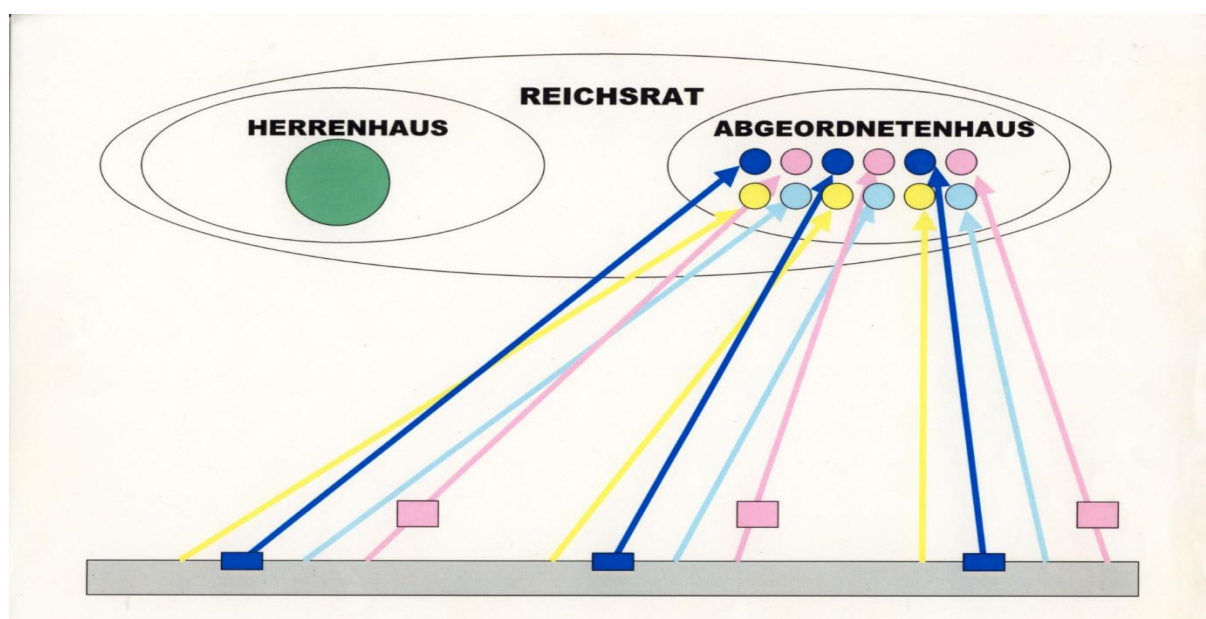
Ländern kam die Gesetzgebung dem Kaiser mit dem jeweiligen Landtag, für die Gesamtheit der cisleithanischen Länder dem Kaiser mit dem Reichsrat zu.

Die Landtage waren fast völlig gleichförmig aufgebaut, und zwar nach einem neuständischen Kuriensystem. Das bedeutet, dass an die Ständeversammlungen, wie sie bis 1848 bestanden hatten, angeknüpft, jedoch den soziökonomischen Veränderungen Rechnung getragen worden war. Dies betraf vor allem die Bauernschaft, die bis 1848 – mit Ausnahme von Tirol und Vorarlberg – niemals Sitz und Stimme am Landtag gehabt hatten: Nunmehr wurde in allen Landtagen eine Kurie der „*Landgemeinden*“ als Vertretung der (vorwiegend bäuerlichen) Landbevölkerung geschaffen, die neben die Kurie der „*Städte und Märkte*“ trat, welche wie bisher das städtische Bürgertum vertreten sollte. Neu war hier, dass die Selbstvertretungskörper der Wirtschaft, die sog. Handels- und Gewerbekammern, ebenfalls Abgeordnete in diese Kurie entsenden konnten. Eine Kurie des Adels konnte – wenigstens unter diesem Namen – mit Ausnahme Tirols nicht mehr existieren; stattdessen wurde eine Kurie der „*Großgrundbesitzer*“ geschaffen, womit weitgehend dieselbe Personengruppe wie bisher gemeint war. Und während auf den alten Landtagen Bischöfe und Prälaten kraft Amtes auch Sitz und Stimme am Landtag gehabt hatten, so waren es nunmehr die Bischöfe gemeinsam mit den Rektoren der jeweiligen Universitäten. Das hiermit skizzierte Kuriensystem bewirkte, dass das Wahlrecht der Wahlberechtigten sehr ungleich gewichtet war: Während in der Kurie der Großgrundbesitzer durchschnittlich 59 Wähler auf einen Abgeordneten kamen, waren es in der Kurie der Landgemeinden 8.400 Wähler. Das Stimmgewicht eines Großgrundbesitzers war also mehr als hundert Mal so stark wie das eines einfachen Landbewohners. Dabei ist noch zu berücksichtigen, dass in den Kurien der Städte und der Landgemeinden nur jene Personen wahlberechtigt waren, die einen gewissen Steuersatz, den Zensus, erbrachten. Dieser war so hoch, dass insgesamt nur rund 6 % der Bevölkerung überhaupt das Wahlrecht besaß.

Der Reichsrat gliederte sich nach dem Vorbild Preußens in ein Herren- und ein Abgeordnetenhaus. Mitglieder des Herrenhauses waren kraft Geburt alle volljährigen Prinzen des Hauses Habsburg-Lothringen sowie kraft Erbrechts die Familienoberhäupter bestimmter Adelsgeschlechter. Kraft Amtes gehörten dem Herrenhaus alle Erzbischöfe und bestimmte Bischöfe an. Schließlich konnte der Kaiser Männer, die sich um Staat oder Kirche, Wissenschaft oder Kunst verdient gemacht haben, zu Mitgliedern (*peers*) auf Lebensdauer in das Herrenhaus berufen. Da die Zahl der auf Lebenszeit ernannten Mitglieder nicht geregelt war, hatte der Kaiser freie Hand, *peers* zu ernennen und damit auch Mehrheitsverhältnisse im Herrenhaus jederzeit zu seinen Gunsten zu verändern (sog. Peersschübe). Erst 1907 wurde eine Mindest- und Höchstzahl für diese Mitglieder festgelegt, um die Peersschübe wenigstens in engen Grenzen zu halten.

Das Abgeordnetenhaus setzte sich aus Abgeordneten der einzelnen Landtage zusammen, die nach den oben erwähnten Verteilungsschlüsseln von den Landtagen zu entsenden waren. Erst 1873 wurde die Direktwahl des Abgeordnetenhauses eingeführt, jedoch das Kurien- und Zensusystem beibehalten. Erst nach und nach wurde das Wahlrecht mehr und mehr ausgeweitet, 1907 das Kurien und Zensuswahlrecht ganz abgeschafft, sodass ab 1907 alle männlichen Staatsbürger, die das 24. Lebensjahr vollendet hatten (von einigen Ausnahmen abgesehen) das Wahlrecht besaßen. Trotz ihrer Verschiedenheit waren beide Häuser des Reichsrates gleich mächtig, d.h. ein Gesetz wanderte so oft zwischen den beiden Häusern hin und her, bis es von

beiden akzeptiert wurde. Doch genügte der übereinstimmende Beschluss der beiden Häuser nicht für das Inkrafttreten, vielmehr war noch die kaiserliche Sanktion erforderlich (§ 13 StGG-RV). Von der zeitgenössischen Lehre wurde dies sogar als der wichtigste Akt des ganzen Gesetzgebungsprozesses angesehen, was sich u.a. darin niederschlug, dass Gesetze nicht nach dem Tag des Parlamentsbeschlusses, sondern nach dem Tag der kaiserlichen Sanktion datiert wurden. Verweigerte der Kaiser seine Sanktion, so trat das Gesetz nicht in Kraft, er verfügte also über ein sog. absolutes Veto, von dem in (seltenen) Fällen auch Gebrauch gemacht wurde.

3. Abbildung: Das Wahlrecht zum österreichischen Abgeordnetenhaus 1873 - 1896.
Graphik: Thomas Olechowski

Ganz ohne Parlament konnte der Kaiser regieren, indem er Notverordnungen erließ (§ 14 StGG-RV). Eine solche Notverordnung hatte gesetzesgleiche Kraft und konnte erlassen werden, wenn eine gesetzliche Maßnahme dringend ergriffen werden musste, der Reichsrat aber nicht versammelt war. Sämtliche Minister hatten die Notverordnung gegenzuzeichnen und damit die rechtliche Verantwortung zu übernehmen. In der Praxis erlangte das Notverordnungsrecht sehr große Bedeutung, und zwar nicht nur in Zeiten, in denen der Reichsrat nicht versammelt war, sondern auch, wenn er zwar zusammengetreten, aber z.B. wegen der Nationalitätenkonflikte handlungsunfähig war, was insbesondere um die Jahrhundertwende vielfach der Fall war.

4. Verwaltung und ordentliche Gerichtsbarkeit

Die Verwaltung übte der Kaiser gemeinsam mit von ihm frei ein- und absetzbaren Ministern aus. Der Kaiser selbst wurde als „geheiligt, unverletzlich und unverantwortlich“ bezeichnet (Art. 1 StGG-ARVG), die Minister dagegen waren dem Reichsrat gegenüber verantwortlich. Diese Verantwortlichkeit war eine rein rechtliche, d.h. die Minister konnten nur im Falle von behaupteten Rechtsverletzungen von einem der beiden Häuser des Reichsrates angeklagt werden. Über eine

derartige Ministeranklage hatte der Staatsgerichtshof zu entscheiden; er bestand aus 24 Mitgliedern, die von Herren- und Abgeordnetenhaus gewählt wurden, diesen Häusern aber nicht angehören durften. In der Praxis kam es zu keiner einzigen Ministeranklage, geschweige denn zu einer Verurteilung.

Die weitestgehende Beschränkung der kaiserlichen Macht erfolgte in der Gerichtsbarkeit, die zwar im Namen des Kaisers, jedoch durch unabhängige Richter auszuüben war. Unabhängigkeit bedeutete, dass sog. Machtsprüche („*Weisungen*“) an Richter unzulässig waren. Zur Sicherung dieser Unabhängigkeit wurde bestimmt, dass Richter nur aufgrund bestimmter, gesetzlich geregelter Fälle und nur aufgrund eines förmlichen richterlichen Erkenntnisses abgesetzt oder versetzt werden konnten (Art. 6 StGG-RiG). Problematisch erschien es jedoch, dass die Ernennung und Beförderung der Richter weiterhin dem Kaiser zukam, weshalb sich die Richter auch weiterhin in einer gewissen Abhängigkeit zum Kaiser befanden. Dies Situation wurde insbesondere bei politischen Prozessen als unerträglich empfunden, weshalb die Verfassung bestimmte, dass in allen derartigen Fällen, in Presseprozessen sowie auch bei mit schweren Strafen bedrohten Verbrechen, Geschworene über die Schuld des Angeklagten entscheiden sollten (Art. 11 StGG-RiG).

Die Justiz war von der Verwaltung in allen Instanzen getrennt (Art. 14 StGG-RiG). Keine Behörde konnte zugleich Justiz- und Verwaltungsbehörde zugleich sein; auch diese Regelung sollte dem Schutz der Unabhängigkeit der Justiz dienen. Die zur Zeit des Neoabsolutismus errichteten sog. Gemischten Bezirksamter, die die Funktionen der Bezirksgerichte und der Bezirkshauptmannschaften in sich vereinigt hatten, wurden daher nach 1867 wieder aufgelöst.

5. Die Gerichtsbarkeit des öffentlichen Rechts

Die juristisch vielleicht interessantesten Bestimmungen der Dezemberverfassung betreffen jene über die Gerichtsbarkeit des öffentlichen Rechts. Besonders hier wird deutlich erkennbar, dass die Verfassung nicht in einem Guss entstanden, sondern aus sehr unterschiedlichen Teilen zusammengesetzt war. Sah die Verfassung doch nicht weniger als drei verschiedene Gerichtshöfe des öffentlichen Rechts vor, deren Verhältnis zueinander durchaus nicht in der Verfassung geklärt war und dementsprechend später für einiges Kopfzerbrechen sorgte. Bereits erwähnt wurde der Staatsgerichtshof zur Wahrnehmung der Ministeranklage. Die große Zahl an Richtern – 24 – sollte zeigen, wie bedeutsam die vor ihm stattgefundenen Verfahren sein sollten; praktisch allerdings wurde er, wie ebenfalls schon gesagt, niemals tätig.

Ganz anders verhielt es sich mit dem Reichsgericht, dem ein eigenes Staatsgrundgesetz (das StGG-ERG) gewidmet war und das ab 1869 eine reiche Judikatur entfaltete. Pläne zu einem solchen Gericht hatten schon 1849 bestanden, doch waren diese bis dahin nie verwirklicht worden. Nunmehr war das Reichsgericht dazu berufen, in drei verschiedenen Fällen zu entscheiden: Erstens sollte das Reichsgericht über Kompetenzkonflikte zwischen Justiz- und Verwaltungsbehörden oder zwischen Behörden verschiedener Gebietskörperschaften entscheiden. Zweitens konnte vor dem Reichsgericht Klage erheben, wer vermögensrechtliche Ansprüche gegen eine Gebietskörperschaft hatte, diese jedoch nicht im ordentlichen Rechtsweg einklagen konnte.

In der Praxis hatte diese unscheinbare Bestimmung eine hohe Bedeutung und wurde v.a. von Beamten genutzt, die auf diesem Wege Gehalts- oder Pensionsforderungen einklagen konnten. Die aus heutiger Sicht bedeutsamste Kompetenz aber war die Befugnis des Reichsgerichts, über Grundrechtsbeschwerden zu erkennen: Wer immer sich durch den Akt einer Verwaltungsbehörde in seinen verfassungsrechtlich gewährleisteten Rechten verletzt erachtete, konnte dagegen Beschwerde beim Reichsgericht erheben. Diese bedeutende Kompetenz hatte allerdings ihre Schönheitsfehler. Der bedeutendste war, dass ein stattgebendes Erkenntnis des Reichsgerichtes – keinerlei rechtliche Konsequenzen nach sich zog! Vielmehr beließ es das Reichsgericht bei der Feststellung, dass ein Grundrecht verletzt war und musste sich darauf verlassen, dass die Verwaltungsbehörden von sich aus den rechtmäßigen Zustand wiederherstellen würden – was manchmal, aber durchaus nicht immer der Fall war. Auch ist zu betonen, dass das Reichsgericht nur tätig werden konnte, wenn die Grundrechtsverletzung durch eine Verwaltungsbehörde erfolgt war. Dass ein Gericht oder gar der Gesetzgeber selbst ein Grundrecht verletzen könne, darüber war 1867 nicht einmal nachgedacht worden. Das Reichsgericht war hinsichtlich der Grundrechte lediglich eine Schutzeinrichtung gegen die Verwaltung und in dieser Hinsicht ein spezieller Verwaltungsgerichtshof.

Dies führt zur Frage nach der allgemeinen Verwaltungsgerichtsbarkeit, die ebenfalls in der Dezemberverfassung grundgelegt war, allerdings nur in einem einzigen Artikel (Art. 15 StGG-RiG), der ganz allgemein verhielt, dass jeder, der durch einen Verwaltungsakt in seinen Rechten verletzt sei, Beschwerde vor einem Verwaltungsgerichtshof erheben dürfe. Erst nach langen Diskussionen wurde klar, dass das Reichsgericht zum Schutz der verfassungsrechtlich gewährleisteten Rechte, der Verwaltungsgerichtshof aber zum Schutz aller sonstigen Rechte berufen sei. Die Tätigkeit des Verwaltungsgerichtshofes war damit zwar in der Regel weniger spektakulär als die des Reichsgerichtes, aber quantitativ wesentlich umfangreicher. Während die zwölf Richter des Reichsgerichtes ehrenamtlich tätig waren, handelte es sich bei den Richtern des Verwaltungsgerichtshofes um Berufsrichter, deren Zahl beständig vermehrt werden musste, bis der Verwaltungsgerichtshof 1918 auf eine stattliche Größe von 49 Richtern angewachsen war. Eine aus heutiger Sicht völlig unbegreifliche Diskrepanz aber lag in den Folgen eines stattgebenden Erkenntnisses: Denn während das Reichsgericht, wie erwähnt, nur feststellen konnte, dass ein Grundrecht verletzt worden war, führte ein stattgebendes Erkenntnis des Verwaltungsgerichtshofes dazu, dass der rechtswidrige Verwaltungsakt aufgehoben, kassiert werden konnte.

6. Die Grundrechte

Besonderes Augenmerk verdient zuletzt der Grundrechtskatalog der Dezemberverfassung, enthalten im Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger (StGG-ARStB). Schon unmittelbar nach Beendigung des Neoabsolutismus, 1861/62, hatte der Reichsrat die Zensur aufgehoben und in zwei separaten Gesetzen verfügt, dass weder die Festnahme einer Person noch eine Hausdurchsuchung ohne richterlichen Befehl erfolgen dürfe. Zu einem neuen Grundrechtskatalog war es jedoch nicht gekommen. Nunmehr wurde ein solcher erstellt, wobei man sich wiederum stark am Vorbild von 1849 orientierte. Die beiden vorhin genannten Gesetze

zum Schutze der persönlichen Freiheit und zum Schutze des Hausrechtes wurden in das neue Staatsgrundgesetz integriert (Art. 8, Art. 9) und dazu eine Reihe weiterer Grundrechte neu verbürgt. Die wichtigsten seien im Folgenden hervorgehoben:

Art. 1 StGG-ARStB sah ein allgemeines österreichisches Staatsbürgerrecht für alle Angehörigen der cisleithanischen Länder vor. Nach moderner Auffassung handelt es sich bei der Staatsbürgerschaft nicht um ein Grundrecht, sondern um einen *status*, der aber doch gerade für Grundrechte von höchster Bedeutung ist, da diese vielfach vom Besitz der Staatsbürgerschaft abhängen. Konkret auf Österreich-Ungarn bedeutete dies, dass ungarische Staatsbürger nicht anders als französische oder italienische Staatsbürger zu behandeln waren.

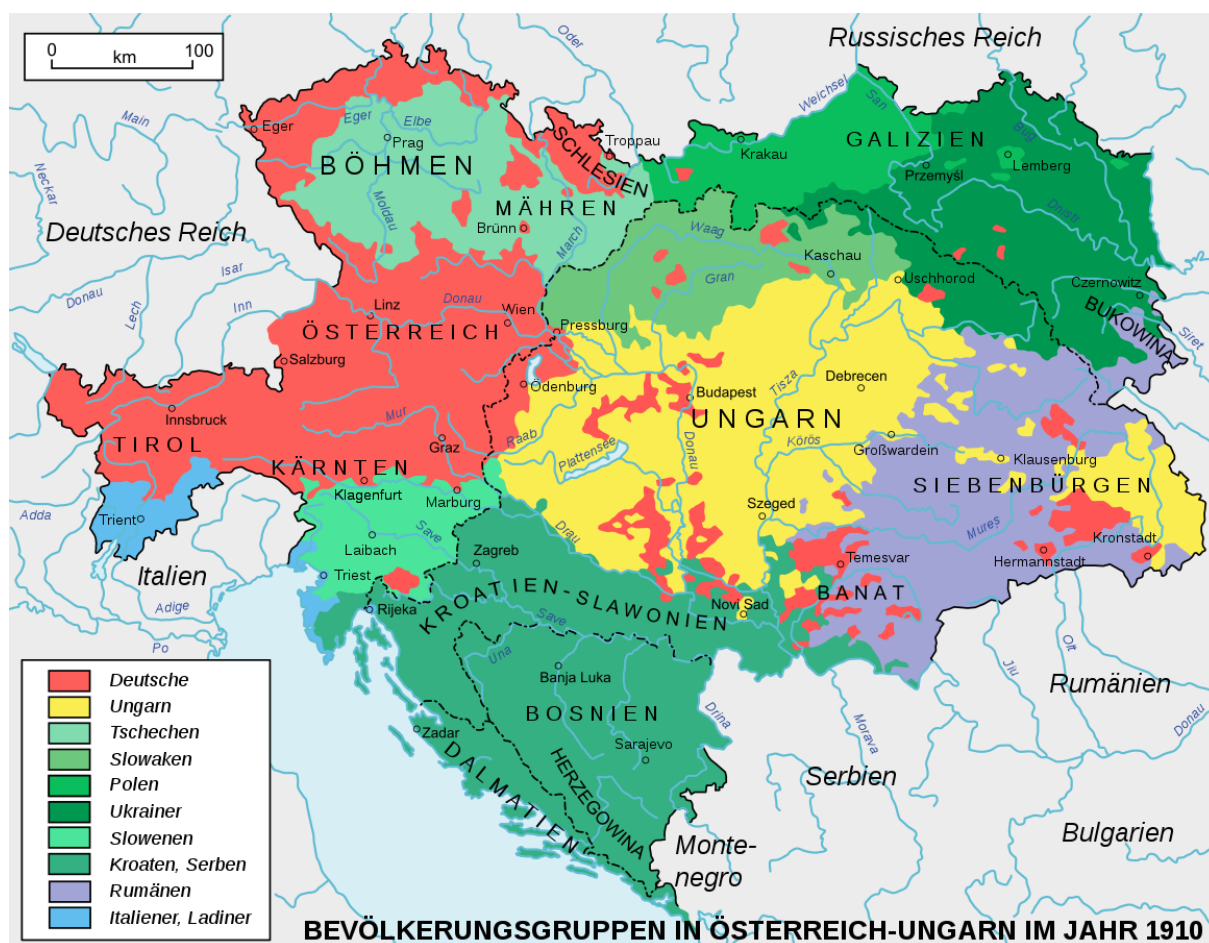
Nach Art. 2 StGG-ARStB waren alle Staatsbürger vor dem Gesetz gleich. Dieses Prinzip war schon 1848 ausgesprochen und auch in der Zeit des Neoabsolutismus beibehalten worden. Es ebnete insbesondere alle ständischen Differenzierungen, wie sie bis dahin bestanden hatte, völlig ein; der Adel bestand zwar formell noch bis 1919 fort und vermochte es auch in der Praxis seine führende Stellung in Politik und Militärwesen zu behaupten, rechtlich jedoch gab es keine Privilegien mehr, die an den Adel als solchen geknüpft waren. Aus heutiger Sicht ist insbesondere darauf hinzuweisen, dass Art. 2 nur von Staatsbürgern, nicht von Staatsbürgerinnen sprach; dieser Aspekt wurde bei den Gesetzgebungsarbeiten überhaupt nicht thematisiert. Von einer Gleichheit der Geschlechter konnte 1867 auch keine Rede sein; Frauen waren vom Wahlrecht, vom Universitätsstudium und von vielen anderen Bereichen ausgeschlossen, innerhalb der Ehe unterstanden sie der Leitungsgewalt ihres Ehemannes etc.

In Art. 14 StGG-ARStB wurde jedermann die Glaubens- und Gewissensfreiheit gewährleistet. Im Übrigen unterschied das Staatsgrundgesetz zwischen gesetzlich anerkannten und nicht anerkannten Religionsgemeinschaften. Anerkannt waren im Jahr 1867 nur die katholische, die evangelische und die orthodoxe Kirche sowie das Judentum; bis 1918 kamen noch drei Glaubensgemeinschaften, nämlich die Altkatholiken, die Herrnhuter Brüder (Nachfolger der Hussiten) sowie die Muslime hinzu. Ihnen war es gestattet, ihre Religion öffentlich auszuüben, d.h. mit öffentlich zugänglichen Gotteshäusern, Glocken, Prozessionen etc. Alle übrigen Glaubensgemeinschaften durften ihre Religion bloß häuslich ausüben, d.h. unter Ausschluss der Öffentlichkeit. Auch der Austritt aus einer Religionsgemeinschaft, ohne einer anderen beizutreten, war ab 1867 möglich.

Weitere Grundrechte betrafen u.a. die Pressefreiheit, die Vereins- und Versammlungsfreiheit, die Freiheit der Wissenschaft und ihrer Lehre sowie den Schutz des Eigentums.

Art. 19 StGG-ARStB gehört zu den berühmtesten und umstrittensten Bestimmungen der Dezemberverfassung: Er garantierte allen Volksstämmen Cisleithaniens ihre Gleichberechtigung sowie das Recht auf Wahrung und Pflege ihrer Nationalität und Sprache. Im Gegensatz zu Ungarn gab es also in Cisleithanien keine Staatssprache, vielmehr waren deutsch, tschechisch, polnisch etc. gleichberechtigt. In der Praxis wurde dieses verfassungsrechtliche Gebot jedoch immer wieder missachtet, selbst vom Parlament und von den Höchstgerichten; dominierend war bis 1918 die deutsche Sprache. Doch gab Art. 19 immer wieder Anlass zu erbitterten Debatten im Reichsrat und zu Beschwerden vor dem Reichsgericht sowie vor dem Verwaltungsgerichtshof, welche

zumindest teilweise versuchten, die Gleichberechtigung der Nationalitäten Wirklichkeit werden zu lassen.

4. Abbildung: Die Nationalitäten in der Habsburgermonarchie nach dem Stand der Volkszählung 1910. Quelle: Wikipedia

Der letzte Artikel des StGG-ARStB, Art. 20, war von besonderer politischer Brisanz: Er gab der Regierung die Möglichkeit, zahlreiche Grundrechte, namentlich die Freiheit der Person und das Hausrecht, das Briefgeheimnis, die Vereins- und Versammlungsfreiheit und die Pressefreiheit zeitweilig aufzuheben. Zu einer derartigen Suspendierung kam es in der Folge immer wieder, insbesondere während des Ersten Weltkrieges. Die Handhabung des Art. 20 StGG-ARStB schuf gemeinsam mit dem Notverordnungsrecht in § 14 StGG-RV die Grundlage dafür, dass die Jahre 1914-1918 von einem System geprägt waren, das in der Lehre später als „Kriegsabsolutismus“ bezeichnet wurde. Es trug wesentlich dazu bei, dass die Monarchie 1918 auseinanderbrach.

Der Grundrechtskatalog des StGG-ARStB jedoch wurde auch in der kleinen Republik Österreich nach 1918 beibehalten – zunächst nur als Provisorium gedacht, bewährte er sich so gut, dass er bis heute in Geltung steht, und mit ihm ein gar nicht so unbedeutender Teil der Dezemberverfassung bis in das 21. Jahrhundert fortwirkt.

Literatur- und Quellenverzeichnis

- Stenographische Protokolle des Herren- bzw. Abgeordnetenhauses des Reichsrats. Wien 1861–1918
- Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Herren- bzw. Abgeordnetenhauses des Reichsrats. Wien 1861–1918
- BRETTNER-MESSLER, Horst (Hrsg.): Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abteilung VI: Das Ministerium Belcredi, 1-2. Bände. Wien 1971/73
- HAIDER, Barbara (Hrsg.): Die Protokolle des Verfassungsausschusses des Reichsrates vom Jahre 1867. Wien 1997
- WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Verwaltung und Rechtswesen. II. Band. Wien 1975
- RUMPLER, Helmut – URBANITSCH, Peter (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Verfassung und Parlamentarismus. VII. Band. Wien 2000
- STOURZH, Gerald: Die österreichische Dezemberverfassung von 1867. In: Österreich in Geschichte und Literatur 1968/12 1–16.
- BRAUNEDER, Wilhelm: Die Gesetzgebungsgeschichte der österreichischen Grundrechte. In: R. Machacek u.a. (szerk.): Grund- und Menschenrechte in Österreich 1. Kehl u.a. 1991, 189–364.
- BRAUNEDER, Wilhelm: Austria's Bicameralism 1861–1873: Two „First Chambers“. In: Studien I. Frankfurt a.M. 1994, 127–139.
- HÖBELT, Lothar: Franz Joseph I. Wien – Köln – Weimar 2009
- KRIECHBAUMER, Robert – BUSSJÄGER, Peter (Hrsg.): Das Februarpatent 1861. Köln–Wien 2011
- MELIK, Vasilij: Wahlen im alten Österreich. Wien – Köln – Weimar 1997
- NESCHWARA, Christian: Parlament und Verfassungsgerichtsbarkeit in der österreichischen Monarchie. Parliaments, Estates & Representations. Wien 2005, 167–182.
- OLECHOWSKI, Thomas: Die Einführung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Österreich. Wien 1999
- OLECHOWSKI, Thomas: Die Lassersche Wahlrechtsreform. Parliaments, Estates & Representation 2002, 147–167.
- OLECHOWSKI, Thomas: Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich. Wien 2004
- OLECHOWSKI, Thomas: Grundrechte und ihr Schutz in der Habsburgermonarchie. Österreichische Richterzeitung 2010, 30–37.
- OLECHOWSKI-HRDLICKA, Karin: Die gemeinsamen Angelegenheiten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Frankfurt a.M. 2001
- OSTERKAMP, Jana: Cooperative Empires: Provincial Initiatives in Imperial Austria. Austrian History Yearbook 2016/47. 128–148.
- PAAR, Martin: Die Gesetzgebung der österreichischen Monarchie. Frankfurt a.M. 2009
- SCHIMA, Stefan: Die Rechtsgeschichte der „Konfessionslosen“. Jahrbuch für Europäische Verwaltungsgeschichte 14. Baden-Baden 2002, 97–124.
- SCHMETTERER, Christoph: „Geheiligt, unverletzlich und unverantwortlich“? Die persönliche Rechtsstellung des Kaisers von Österreich im Konstitutionalismus. Journal on European History of Law 2010/2 2–8.
- SCHMETTERER, Christoph: Der Kaiser von Österreich als (alleiniger?) Gesetzgeber. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 2012/2. 381–395.
- SIMON, Thomas (Hrsg.): Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Frankfurt a.M. 2010

SCHWEITZER Gábor
tudományos főmunkatárs
MTA TK JTI
habilitált egyetemi docens
NKE ÁKK

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.02

**A „mezítlás” ügyvéd
Márkus Dezső és az izraelita felekezet törvényesen bevetté nyilvánítása**

The „Barefooted” Lawyer. Dezső Márkus and the Declaration of the Jewish Confession to Established Church

The emancipation of the Hungarian Jewry was achieved in two major steps during the second half of the 19th century in Hungary. The Hungarian Parliament granted equal civil and political rights for Jewish individuals in 1867. Almost three decades later, in 1895, the Law of Reception made Judaism equal to other received religions in Hungary. Recalling the era of Jewish emancipation in Hungary, the study aims to present the role of Dezső Márkus (1862–1912) in achieving the legalisation of the Israelite denomination. As a young lawyer, Dezső Márkus was one of those Jewish intellectuals who spearheaded the emancipation of the Jewish religion in the first half of the 1890s in his articles and essays.

Keywords: Hungary, Jewish Emancipation, Reception of Jewish religion, received religion, Dezső Márkus

A magyarországi zsidóság jogegyenlősítése közjogi értelemben két nagy lépésben valósult meg a 19. század második felében. Az izraelita vallású lakosság polgári és politikai értelemben vett emancipációját az 1867. évi XVII. tc. deklarálta, míg az izraelita hitfelekezet számára az 1895. évi XLII. tc. – az ún. recepciós törvénycikk – elfogadása biztosította a jogegyenlősítéssel egyenértékű törvényesen bevett státuszt. Az egyéni és közösségi emancipációt deklaráló törvénycikkek időszakának felidézése mellett *Márkus Dezső* recepciós törvénycikk előmozdításában betöltött szerepét is fel szeretnénk eleveníteni. Fiatal ügyvédként ugyanis *Márkus Dezső* azok közé a Pesti Izraelita Hitközség egykori elnöke, *Wabrmann Mór* által „mezítlásoknak” csúfolt zsidó értelmiségiek közé tartozott, akik az 1890-es évek első felében felkarolták és írásaikban is támogatták a zsidó vallás törvényesen bevetté nyilvánításának ügyét.

1. Az emancipáció kora

Az 1867. évi XVII. tc. elfogadásának félszázados évfordulóján *Blau Lajos*, az Országos Rabbiképző intézet igazgatója nagyívű tanulmányban méltatta a zsidóság világtörténeti jelenségként aposztrofált emancipációját, rámutatva arra, hogy a zsidó emancipáció a felvilágosodás korától nemcsak az emberi szabadság általános törekvéseivel hozható kapcsolatba, hanem ezen túlmenően a szabadság

fokmérőjének is tekinthető.¹ A zsidó emancipáció a szabadságeszmék erejének valóságos próbáját jelentette, mert a zsidók egyenjogúsítását tisztán eszmék eredményezték. Miközben a szabadsághájdalmak során a polgárságnak, a munkásságnak és a jobbágyságnak „nyers erői” kellett mutatnia érdekei érvényesítése során, a zsidóság esetében ilyesmiről szó sem lehetett. A zsidó emancipáció tehát olyan egyedülálló jelenség, amely ékes bizonyítéka az eszmék erejének és az eszmét képviselők őszinteségének.² *Blau Lajos* idealisztikus értékelésének annyi igazságtartalma mindenképp volt, hogy a szabadelvű eszmék, miként a törvény előtti egyenlőség és az állampolgári jogegyenlőség, jelentős szerepet játszottak a zsidó emancipáció elméleti megalapozásában, illetve előmozdításában is.³

De miért is nevezték a 19. század első harmadától emancipációnak a zsidók jogegyenlősítésére irányuló törekvéseket? A kifejezés ősforrása a római jogban keresendő, és eredendően az atyai hatalomból történő felszabadítás egyik lehetséges módját jelentette. A 19. század első harmadában ugyanakkor az Angliában élő katolikusok jogegyenlősítésére irányuló mozgalmat nevezték emancipációnak. Miután az angliai katolikusokat 1828-ban emancipálták⁴, az emancipáció kifejezést immáron a zsidóság egyenjogúsítására irányuló törekvések megjelölésére használták. A zsidó emancipáció terminusa inentől kezdve fokozatosan háttérbe is szorította a korábban divatozó és hasonló tartalommal rendelkező honosítás vagy naturalizáció kifejezéseket. Miközben az emancipációt a reformkortól már Magyarországon is széles körben használták a zsidóság jogkiterjesztésével összefüggő politikai és társadalmi diskurzusok megnevezésére, maga a terminus nem mindenkinek nyerte el a tetszését. Másfél évvel az emancipációs törvény elfogadása előtt *Deák Ferenc* hivatkozott arra egyik, éppen a zsidóság jogegyenlősítésére irányuló képviselőházi javaslat alkalmával, hogy általában nem szereti az emancipáció kifejezést, mert „szégyenítő a világra”, hiszen arra utal, „mintha mi rabszolgákat tartottunk volna”.⁵ *Deák Ferenc* véleménye szerint az lett volna az emancipáció legegyszerűbb módja, ha a polgári és politikai jogok gyakorlására irányuló egyéni képességet függetlenítik a vallási hovatartozástól, igaz, ezzel párhuzamosan szükségesnek tartotta volna egy általános érvényű bevándorlási törvény megalkotását is. A zsidók jogegyenlősítését végül az osztrák-magyar közjogi kiegyezés évében tűzte napirendjére az országgyűlés. Az igazságügyi-miniszter, *Horváth Boldizsár* által kidolgozott törvénytervezet a polgári és politikai jogok gyakorlását teljességgel függetlenítette volna a vallási hovatartozástól. A törvénytervezet *Eötvös József* kultuszminiszter által módosított szövege viszont már kizárólag a 10 év óta hazánkban letelepedett izraeliták polgári és politikai jogegyenlősítésére szorítkozott. Az újabb módosítások után a törvényhozás elé terjesztett törvényjavaslatot az országgyűlés változtatások nélkül fogadta el.⁶

Az izraeliták egyenjogúsításáról szóló 1867. évi XVII. tc. mindössze két szakaszból állt. Az 1. § az ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánította. A 2. § pedig minden ezzel ellenkező törvényt, szokást vagy rendeletet megszüntetett.

¹ BLAU, Az emancipáció mint világtörténeti jelenség 5.

² BLAU, Az emancipáció mint világtörténeti jelenség 5.

³ A magyarországi zsidóság emancipációjához lásd HERGER, Polgári állam és egyházi autonómia 185–213.

⁴ ALDERMANN, English Jews or Jews of the English Persuasion? 128–165.

⁵ Képviselőházi Napló 1866, 310. (1866. február 23.).

⁶ Lásd MUNKÁCSI, Az emancipációs törvény története 190–194.

De mit is üzent valójában az emancipációs törvény? Mindenekelőtt azt, hogy a szabadelvű politika végül feltételek nélkül emancipálta az ország zsidó lakosságát, amennyiben a polgári és politikai jogokhoz való hozzáférést függetlenítette az izraelita felekezethez tartozástól. A korábbi évtizedek vitáiból ismert előfeltételek, miként a vallásreform és a magyarosodás követelménye, kikerültek a jogalkotó látóköréből. Igaz, az emancipációt szorgalmazó zsidóság képviselői már a reformkortól kezdve elkötelezték magukat a nyelvi és kulturális értelemben vett magyarosodás mellett. Mindezt igen frappánsan fejezte ki *Diósy Márton* az 1848-ban megjelenő „Első magyar zsidó naptár és évkönyv” lapjain: „Magyarosodjunk és magyarosítsunk, polgárosodjunk, hogy polgárosíttassunk”.⁷

Az 1867. évi emancipációs törvény megalkotását ugyanakkor nem kötötték össze a bevándorlási törvény elfogadásával sem. A konzervatív kritikusok még hosszú évtizedekkel később is megdorgálták a kiegyezés korának elvi liberálisait, hogy nem hallgatva *Deák Ferenc* józan és humanista felvetésére, az izraeliták egyenjogúsítását minden bevándorlási korlátozás nélkül fogadták el. Ezek a gondolatok köszöntek vissza *Szeksfű Gyulának* 1920-ban megjelenő „*Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*” című, utóbb több, bővített kiadást is megért könyvében, amely a 19. századi liberális politika – vélt, vagy valós – hibáit és tévedéseit volt hivatva összefoglalni.⁸

2. A recepció kora

Miközben az 1867. évi XVII. törvénycikk az izraelita vallású lakosok polgári és politikai értelemben vett jogegyenlőségét biztosította, az izraelita felekezet közjogi státuszáról nem rendelkezett, ami a kortársak körében némi csalódást is keltett. *Mezei Mór* ügyvéd, a neológ országos iroda elnöke, fiatal ügyvédként vett részt emancipációs küzdelmekben. Fél évszázaddal későbbi visszatekintéséből derül ki, hogy a polgári és politikai egyenjogúság biztosítása mellett bizony várták a zsidó vallás törvényesen bevett vallássá nyilvánítását is.⁹ A zsidó vallás egyenjogúsítását jelentő törvényesen bevett – recipiált – státusz biztosítása azonban 1867-ben elmaradt. A jogegyenlősítés első szintjét jelentő egyéni emancipációt tehát nem követte a jogegyenlősítés második szintjét jelentő közösségi emancipáció.

A zsidó vallás törvényesen bevetté nyilvánítása többek között amiatt maradt el a kiegyezést követően, mert rendezetlenek voltak az izraelita hitközségek szervezeti viszonyai. Az országban működő mintegy 500 hitközség lényegében mindenféle koordináció nélkül funkcionált, miként hiányoztak a zsidó „egyházszervezet” területi és központi képviselői szervei is. A törvényesen bevett státusz biztosítása az anyagi természetű kedvezmények megadása mellett ugyanakkor azt is jelentette volna, hogy az izraelita felekezetre is ki kell terjeszteni a törvényesen bevett keresztény felekezetek között az 1848. évi XX. tc. óta érvényesülő egyenlőség és viszonyosság elvét, ami többek között az izraelita felekezetre történő áttérés lehetőségét is magában foglalta. A főrendiház 1885. évi szervezeti reformja óta továbbá már nemcsak a római és görög katolikus egyházat, hanem valamennyi törvényesen bevett egyházat, illetve felekezetet megilletett a főrendiházi képviselői joga. Az izraelita felekezet szervezeti viszonyait rendezni szándékozó 1868/1869 fordulóján ülésező Izraelita Egyetemes Gyűlés (zsidó kongresszus) tárgyalásain elhatározták, hogy feliratban kéri

⁷ Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre 88.

⁸ SZEKSFŰ, *Három nemzedék* 219–220.

⁹ MEZEI, *Visszaemlékezés az emancipáció idejére* 29. skk.

Eötvös József kultuszminisztertől a zsidó vallást törvényesen bevett vallássá nyilvánító törvényjavaslat beterjesztését.¹⁰ A zsidó kongresszus menete és eredménye jól ismert.¹¹ Az izraelita felekezet egységes szervezetének megalkotása helyett 1869-ben a kongresszusi, másképp neológ, 1871-ben pedig az autonóm hittörvényű, másképp ortodox hitközségek alkották meg a maguk országos szervezeti szabályzatát. A függetlenségüket féltő, önmagukat „*status quo ante*”-nak nevező hitközségek kicsiny csoportja ugyanakkor egyik artikulálódó országos hitközségi szervezethez sem kívánt csatlakozni: különállásukat megőrizve végül 1926-ban alakították meg országos szövetségüket.

Egy felekezet két szervezetben – vonta le a magyar állam a kényszerű következtetést az 1868/1869. évi kongresszus kudarcát követően. Az ortodoxia két zsidó felekezet elismerését célzó törekvése iránt nem mutatott megértést a kormányzat. Közjogi értelemben tehát egyetlen izraelita vallás létezését ismerték el Magyarországon. A zsidó kongresszus kudarcra ugyanakkor azzal a következménnyel is járt, hogy – a kongresszusi alapon álló zsidóság kezdeményezéseitől függetlenül – látótávolságon kívülre került az izraelita felekezet törvényesen bevetté nyilvánítása, amit a kormányzat legfőképp a rendezetlen szervezeti viszonyokkal indokolt. Ez az érv egyháztörténeti szempontból ugyanakkor aligha állja meg a helyét, hiszen miért is kellett volna éppen az izraelita felekezettől elvárni, hogy szervezeti szempontból egységesek legyenek, amikor a keresztény hívek is többféle egyházi keretet alakítottak ki maguk számára a történelem folyamán?

A zsidó kongresszust követően negyed évszázadnak kellett eltelnie, amíg az ún. egyházpolitikai törvények időszakában megalkotott 1895. évi XLII. tc. végre recipiálta az izraelita felekezetet, jöllehet a kongresszusi zsidóság képviselői szervei – miként erre fentebb utaltunk is – korábban többször szorgalmazták a recepció törvénybe iktatását. A mindössze néhány szakaszból álló 1895. évi XLII. tc. mindenekelőtt törvényesen bevetté nyilvánította az izraelita felekezetet, továbbá kiterjesztette az izraelita vallásúakra a törvényesen bevett keresztény felekezetek közötti viszonzosságról rendelkező 1868. évi LIII. tc. néhány rendelkezését. A jogegyenlősítés közjogi értelemben ezáltal teljesedett ki: a felekezeti alapú egyéni emancipációt a felekezeti alapú közösségi emancipáció követte. Igaz, a törvényesen bevett státuszából fakadó jogosultságok egy részét, miként az izraelita felekezet országgyűlési képviselőt, még hosszú időn keresztül nem biztosították az izraelita hitfelekezet számára. Az izraelita felekezet felsőházi képviselőt az 1926. évi XXII. tc. oly módon szabályozta, hogy külön-külön képviselőhez juttatta a kongresszusi, illetve az ortodox zsidóságot.

3. Márkus Dezső és az izraelita felekezet recepciója

A zsidó vallás törvényesen bevetté nyilvánításának előmozdításában a kongresszusi alapon álló zsidóság erőfeszítései is szerepet játszottak. A feladat igencsak összetett volt, hiszen nemcsak a külvilágot – mindenekelőtt a kormányzati tényezőket –, hanem az antiszemitizmus felerősödésétől tartó hitközségi vezetők egy részét is meg kellett győzni a recepció szükségességéről, hovatovább a szervezeti különállását féltő ortodox zsidóságot is semlegesíteni kellett.¹² Az 1890-es évek elején

¹⁰ GROSZMANN, A recepció mozgalom politikai története 4.

¹¹ KATZ, A végzetes szakadás 185. skk.

¹² Az ortodoxia álláspontjához lásd MISLOVICS, A magyar ortodoxia a századfordulón 57–68.

felgyorsuló háttér munkából *Szabolcsi Miksával, Vázsonyi Vilmossal, Haber Samuval, Makai Emillel*, valamint a *Palágyi-fivérekkel, Menyhérttel* és *Lajossal* az élen az *Egyenlőség* című felekezeti hetilap köré tömörülő zsidó értelmiségiek is kivették részüket. Ők voltak azok, akiket *Wabrmann Mór* kezdetben csúfondárosan „*mezítlábasoknak*” nevezett.¹³ Ehhez az elkötelezett csapathoz tartozott *Márkus Dezső*, a pályafutása elején járó ügyvéd is. A recepció krónikáját, illetve történetét áttekintő munkát hivatkoznak arra, hogy *Márkus Dezső* budapesti Alkotmány utcai lakásában az *Egyenlőség* köréhez tartozó zsidó értelmiségiek gyakorta vitatták meg a recepció előmozdítása érdekében szükségesnek tartott lépéseket.¹⁴ Az egyik megbeszélésen határozták el, hogy konferenciára hívják össze a zsidó vallás törvényesen bevetté nyilvánítását támogató hitközségek képviselőit. Az értekezlet 1892. január 6-án zajlott le a Pesti Izraelita Hitközség székházában. A konferencia résztvevőinek a tanácskozás eredményeként a képviselőházhoz intézett memoranduma – amelynek tervezetét *Vázsonyi Vilmos* és *Márkus Dezső* szövegezte – világosan mutatott rá a recepció legfontosabb célkitűzésére: „*azt akarjuk, hogy e felekezet minden tekintetben egyenlő jogállást élvezzen a többi felekezettel, mert azokkal egyenlő kötelezéseket teljesít*”.¹⁵ A nagygyűlést követően *Márkus Dezső* is tagja lett annak a kilenc főből álló végrehajtó bizottságnak, amely az országossá szélesedő recepció mozgalom operatív ügyeinek intézése céljából alakult meg. Mind ezek mellett *Márkus Dezső* az izraelita felekezet jogállásáról, szervezetéről, valamint recepciójáról szóló cikkeket is publikált az *Egyenlőség* hasábjain. Ezen közjogi kérdéseket is érintő publicisztikák közül szeretnénk néhányat felidézni.

Márkus Dezsőnek a recepció általános szempontjait érintő „*Vallásunk egyenjogúsítása*” című vezércikke annak kapcsán jelent meg, hogy fél évszázad elmúltával ismételten kiadták *Eötvös József* zsidó emancipáció melletti nagyhatású esszéjét.¹⁶ *Eötvös József* tanulmányának újbóli megjelenése időben egybeesett az országgyűlés megnyitásával. Noha az ilyenkor elhangzó trónbeszédnek a vallásügyekre vonatkozó része nem tett említést az izraelita felekezet egyenjogúsításáról, *Márkusnak* az volt a meggyőződése, hogy az mindaddig napirenden marad, amíg csak meg nem oldódik. „*Nem alázatos beadványba foglalt kérés alakjában kerül most ez az ügy a kormány és a törvényhozás elé. Közel 800 000 ember mozdult meg egy igazságtalan állapot megszüntetése végett és lebetetlennek tartom, hogy az ország lakosságának közvéleménye ne támogassa e mozgalmat, mely csaknem 800 000 polgártárs jogos és természetes óhajátának megvalósítását célozza*.”¹⁷ *Márkus* arra is hivatkozott, hogy az elmúlt időszakban miniszterek és országgyűlési képviselők egyaránt nyilatkoztak a recepció mellett, miként *Csáky Albin*¹⁸ kultuszminiszter eddigi működése is bizakodásra ad okot.¹⁹ A cikkíró nyilvánvalóan arra utalt, hogy *Csáky Albin* nem sokkal korábbi temesvári hivatalos útja során fogadta a temesvári izraelita hitközség küldöttségét. A hitközség elnökének üdvözlő beszéde a vallási egyenjogúsítás kérdését is érintette. Válaszában *Csáky* arról biztosította a küldöttséget, hogy szabadelvű emberként a részéről semmiféle nehézségbe nem fog ütközni az izraelita felekezet egyenjogúsítása – a zsidók

¹³ SZABOLCSI, Két emberöltő 53. skk.

¹⁴ [SZABOLCSI], Recepció krónika 6. továbbá GÁBOR, Az izraelita vallás recepciója 30.

¹⁵ Egyenlőség, 1892. január 8. Melléklet 7–8.

¹⁶ MÁRKUS, Vallásunk egyenjogúsítása 1–2.

¹⁷ MÁRKUS, Vallásunk egyenjogúsítása 1.

¹⁸ Csáky Albin (1841–1912) 1888 és 1894 között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget. A recepcióról szóló törvényjavaslat betérjesztése a hivatali ideje alatt történt, de a törvényjavaslat elfogadása idején már Wlassics Gyula volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter.

¹⁹ MÁRKUS, Vallásunk egyenjogúsítása 2.

hazafiságuk, intelligenciájuk és tehetségük alapján ennek jogalapját már amúgy is rég biztosították –, ugyanakkor arra is emlékeztetett, hogy az egyenjogúsításnak csak akkor lesz meg az igazi kellő értéke és hatása, ha az társadalmilag kellőképp elő lesz készítve.²⁰ Márkus Dezső tehát valószínűleg erre a nyilatkozatra gondolhatott, amikor úgy fogalmazott, hogy nyugodt lélekkel, de azért soha meg nem szűnő éberséggel, helyezhetjük a kultuszminiszter kezébe a recepció ügyének az országgyűlés mindkét háza előtti védelmét.²¹ Cikke befejezéseként Eötvös Józsefhez visszakanyarodva – de a jelennek üzenve – említette meg, hogy az ország önmagát hazudtolná meg, ha nem valósítaná meg egyik legnagyobb szelleme legmagasztosabb eszméjét: a minden polgárra kiterjedő teljes egyenjogúsítást.²²

Az *Egyenlőség* 1892. június 17-i számában jelent meg *Silberstein Ötvös Adolf* „Beszélgetésem Apponyi Albert gróffal” című írása. Az akkoriban az ellenzéki Nemzeti Pártot vezetőjeként politizáló Apponyi Albert meglehetősen magabiztossággal azt nyilatkozta, hogy az izraelita felekezet törvényesen bevetté nyilvánításának keresztülvitelére – hivatkozva a katolikus klérushoz fűződő jó kapcsolataira – kizárólag önmagát tartja képesnek.²³ Ebben a beszélgetésben Apponyi – kitérő gyanánt – jellemezte a hazai felekezetek „pszichológiai” karakterjegyeit: „Különböen érdekes a felekezetek pszichológiája minálunk. Az évszázadok hozták magukkal és így a karakter még most is megmarad: a katolikus dominálni, a protestáns békét kötni akar, a zsidó pedig oltalmat keres. Úgy volt sz mindíg és így van most is.”²⁴ Márkust – amint ez a következő heti lapszámban közzétett írásából nyilvánvalóvá is vált – önérzetében sértette a zsidó felekezet oltalomkereső karakterére vonatkozó megállapítás. Legalábbis a jelen vonatkozásában. Apponyi Albert nyilatkozatát már csak amiatt is figyelemmel kísérte, mert korábban ő informálta a nemzeti párt vezetőjét a kibontakozó recepció mozgalom céljairól, kérve egyúttal tőle pártja támogatását.²⁵

Még ha a múltra nézve helytálló is lehet az oltalomkereső attitűd a zsidóság vonatkozásában, a zsidók jelenlegi mozgalmát Apponyi már helytelenül ítélte meg. „Mert a zsidó vallású magyar állampolgárok ma már nem keresnek különös oltalmat hazájukban, mely nekik a polgári és politikai jogok tekintetében megadta az egyenjogúságot az ország keresztény lakosaival. Oltalmat ma ők is úgy, mint minden más magyar állampolgár, az ország törvényeiben keresik, különösen azon törvényekben melyek azt hirdetik, hogy ebben az országban a törvény előtt mindenki egyenlő, vallás vagy nemzetiségre való tekintet nélkül.”²⁶ A recepció mozgalom pedig e törvény biztosította egyenjogúság fejlesztését célozza. A zsidó vallású polgárok ugyanis szegyenkezve látják és tapasztalják, hogy csak afféle „másodosztályú jogegyenlőséget” élveznek: a kötelezettségekben egyenlők többi polgártársaikkal, de állampolgári jogaik – amint ezt az izraelita felekezet jogállása is bizonyítja – a törvény előtt nem egyenlők a többiekével.²⁷ A recepció mozgalom ennek az állapotnak a megszüntetésére irányul, hiszen a zsidó vallású polgárok egyenlő jogokat kívánnak az egyenlő kötelezettségek mellé. A recepció törvénybe iktatása ugyanakkor nem a nemzet nagylelkű ajándéka, hanem a törvényes jogegyenlőség természetes következménye. A

²⁰ Csáky Albin gróf a recepcióról 4.

²¹ MÁRKUS, Vallásunk egyenjogúsítása 2.

²² MÁRKUS, Vallásunk egyenjogúsítása 2.

²³ SILBERSTEIN ÖTVÖS, Beszélgetésem Apponyi Albert gróffal 2.

²⁴ SILBERSTEIN ÖTVÖS, Beszélgetésem Apponyi Albert gróffal 2.

²⁵ MÁRKUS, Apponyi Albert gróf és a recepció 1–2.

²⁶ MÁRKUS, Apponyi Albert gróf és a recepció 1–2.

²⁷ MÁRKUS, Apponyi Albert gróf és a recepció 2.

törvényes jogegyenlőség viszont mindaddig üres szóbeszéd marad, amíg az egyenlő jogú zsidó lakosok mellett egyenlőbb jogú keresztény lakosai is lesznek az országnak.²⁸ A hazai zsidóság tehát – összegezte gondolatit – nem oltalmat keres. Mert ha oltalmat keresne, az meghazudtolná Magyarország összes szabadelvű és alkotmányos intézményét, egyúttal a „földönfutásra kényszerített” oroszországi zsidókkal tenné egyenlőkké magyarországi zsidókat. A törvényhozástól tehát a jogegyenlőség megvalósítását várja a hazai zsidóság, hiszen talán még a törvényhozás sem kételkedik abban, hogy a hazai zsidók éppen olyan jó hazafiak, mint a többi vallásfelekezetek hívei.²⁹ Márkus Dezső recepció melletti érvei lényegében három pilléren – a jogegyenlőség maradéktalan érvényesítésén, a kötelezettségek és jogosultságok összhangján, valamint a hazafiság eszméjén – nyugodtak.

Márkus Dezső egyik 1892 őszi megjelenő cikke a „hivatott lapokban” megjelenő hírek alapján azt valószínűsítette, hogy a kultuskormányzat még az év folyamán beterjeszti az izraelita felekezetet törvényesen bevett felekezetté nyilvánításáról szóló törvényjavaslatot.³⁰ Véleménye szerint a recepció törvényjavaslatnak a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló 1868. évi LIII. tc. rendelkezéseit kellene „megfelelő alakban” – tehát nem mechanikusan – kiterjesztenie az izraelita felekezetre.³¹ Az 1868. évi LIII. tc. vegyes házasságra vonatkozó rendelkezéseit, amelyek amúgy sincsenek összefüggésben a recepcióval, dogmatikai szempontból sem lehetne kiterjeszteni a zsidók és keresztények közt köthető házasságokra. Márkus ugyanakkor arra is rámutatott, hogy két teljesen különálló kérdés a zsidó vallásnak a többi bevett vallással történő egyenjogúsítása, valamint az állampolgárok házassági jogának „egységes és helyes” szabályozása.³² Miután azonban ténylegesen fennállhat zsidó és keresztény között házassági viszony, Márkus kívánatosnak tartotta a gyermekek vallásának a kérdését átmenetileg az 1868. évi III. tc.-ben foglalt rendelkezések alapján szabályozni.³³ Azt is felvetette, hogy a recepció törvényjavaslat tegye lehetővé a zsidó vallásra történő áttérést, hiszen a recepciónak a „legsarkalatosabb vívmánya” éppen annak a megkülönböztetésnek a megszüntetése lesz, amely a keresztény és a zsidó felekezetek között fennáll.³⁴ Az 1868. évi LIII. tc. vallásos oktatásra irányuló előírásainak átvételét szintén lehetségesnek tartotta.³⁵ A közös temetőhasználatot lehetővé tevő rendelkezésekre azonban nem reflektált. Arra viszont utalt, hogy az állam egyetlen, nem pedig – miként azt mellesleg az ortodoxia egy időben szerette volna elérni – kettő zsidó felekezet létezését ismerte el, függetlenül attól, hogy egyes vallási előírások tekintetében többféle felfogás is érvényesülhet a zsidóságon belül, ami azonban a közösség belügyének tekintendő. Összességében

²⁸ MÁRKUS, Apponyi Albert gróf és a recepció 2.

²⁹ MÁRKUS, Apponyi Albert gróf és a recepció 2.

³⁰ MÁRKUS, A recepcióról szóló törvényjavaslat 2–3.

³¹ MÁRKUS, A recepcióról szóló törvényjavaslat 2.

³² MÁRKUS, A recepcióról szóló törvényjavaslat 2.

³³ Az 1868. évi LIII. tc. 12. §-a szerint a „vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyoknak s a lányok anyjoknak vallását követik. A törvénnyel ellenkező bármely szerződés, tétivény vagy rendelkezés ezentul is érvénytelen, és semmi esetben se bírhat jogerővel.”

³⁴ MÁRKUS, A recepcióról szóló törvényjavaslat 2.

³⁵ Az 1868. évi LIII. tc. 21. §-a értelmében a „hadseregnek s állami közintézetekben (p. o. katonanöveldékben, vakok intézetében, lelenczházakban sat.), ugyszintén a polgári s katonai kórházakban, minden vallásfelekezet tagjai saját egyházuk lelkészei által részesítendőek a vallásos tanításban és minden lelkészi szolgálatban.”

úgy vélte – cikkében emellett kívánt érveket felhozni –, hogy kevés munkát igényelhet a törvényhozó részéről a recepciós törvényjavaslat kidolgozása.³⁶

A minisztertanács a várakozás ellenére csak az 1892. október 4-i ülésen vitatta meg az izraelita vallásról szóló, kultuszminiszter által előterjesztett törvényjavaslatot.³⁷ A törvényjavaslat képviselőházi betérjesztésére pedig – az időközbeni kormányváltás miatt – a következő év tavaszán, 1893. április 26-án került csak sor.³⁸

Márkus Dezső fent hivatkozott cikke az izraelita felekezet törvényesen bevetté nyilvánításának egyik érzékeny területét, a zsidó vallásra történő áttérés lehetőségét is érintette. A keresztény felekezetek között érvényesülő viszonyosság zsidó vallásra történő kiterjesztését teológiai okokra hivatkozva elsősorban a római katolikus egyház tartotta elfogadhatatlannak, hiszen „*a megkeresztelés letörölhetetlen jellegű és dogmatikus lehetetlenséget láttak abban, hogy valaki, aki egyszer megkereszteltetett, zsidóvá lehessen*”.³⁹ Ezek után aligha tekinthető véletlennek, hogy *Márkus Dezső* 1893 elején kissé szenvedélyes hangvételű vezércikket szentelt a katolikus dogma és a zsidó vallás recepciója témakörének. A zsidó vallás recepciójának lényegét – korábbi álláspontjának megfelelően – továbbra is abban látta, hogy mindazon jogosultságok, amelyeket a törvényesen bevett felekezetek számára a jogalkotó biztosít, terjedjenek ki az izraelita felekezetre is, hovatovább a zsidó vallású magyar állampolgárok ne csupán a politikai és polgári jogok tekintetében, hanem a lelkiismereti szabadság vonatkozásában is legyenek egyenlők a más – törvényesen bevett – vallást követő polgártársakkal, akikkel amúgy is ugyanazon köteleességeket teljesítik.⁴⁰ A recepció törvénybe iktatását *Márkus* az általános polgári jogegyenlőség természetes követelményének és következményének tekintette. A zsidó vallás egyenjogúsítása ugyanakkor nem az izraelita felekezet érdeke, hanem a magyar állam kötelessége, „*ha igaz az, hogy ebben az országban minden polgár egyenlő jogokkal bír és hogy nálunk lelkiismereti szabadság is létezik*”, amely a vallásválasztás jogát is magában foglalja.⁴¹

Márkus szerint ugyanakkor az is előrelátható volt, hogy a katolikus egyház – amely semmit sem kívánt tudni a polgári jogegyenlőség, valamint a vallásfelekezetek egyenlősége elvéről – akadályokat fog majd gördíteni a zsidó vallás recepciója elé, hiszen a katolikus egyház minden időben hadat üzent mindennek, „*ami az emberek jogállásának egyenlősítésére irányult*”.⁴² A dogmára hivatkozás pedig azt a törekvést szolgálja, hogy a katolikus egyház minden kérdésben éreztesse a maga felsőbbbbségét, „*mintha még mindig az állam fölött állana és mint ha a katolikus egyházra az állam törvényei nem léteznének*”.⁴³ *Márkus Dezső* véleményét annyiban kell árnyalnunk, hogy miközben a katolicizmus – a zsidó vallásra történő áttérés törvényi lehetőségének biztosítása miatt – kétségkívül elutasította a recepciót, a zsidó vallású lakosság polgári és politikai értelemben vett emancipációját elfogadta.⁴⁴

³⁶ MÁRKUS, A recepcióról szóló törvényjavaslat 3.

³⁷ SALACZ, A magyar kultúrharca története 189–190.

³⁸ Lásd Törvényjavaslat az izraelita vallásról. In: Képviselőházi Irományok X. kötet 290–293.

³⁹ GÁBOR, Az izraelita vallás recepciója 35.

⁴⁰ MÁRKUS, A zsidó vallás recepciója és a katolikus dogma 1.

⁴¹ MÁRKUS, A zsidó vallás recepciója és a katolikus dogma 2.

⁴² MÁRKUS, A zsidó vallás recepciója és a katolikus dogma 1.

⁴³ MÁRKUS, A zsidó vallás recepciója és a katolikus dogma 3.

⁴⁴ Lásd KERESZTY, A zsidórecepció a tudomány szempontjából 164-165.

A recepcióval szoros összefüggésben *Márkus Dezsőt* az izraelita felekezet szervezeti kérdései is foglalkoztatták, különös tekintettel a neológia és az ortodoxia különállására. Miközben ideálisnak a szervezeti különállás megszűnését – azaz az unifikációt – tartotta, eléggé pontosan érzékelt, hogy ennek pillanatnyilag nincs reális esélye.

Az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat elfogadása előtti időszakban *Márkus* két részből álló vezércikket tett közzé az *Egyenlőség* hasábjain. Úgy vélte, végre elérkezett az ideje, hogy a zsidó vallású magyar állampolgárok is egy olyan önkormányzati testületet alkossanak, amelyik „egységesen és felelősséggel” intézheti az egyházi és iskolai ügyeket, továbbá autonóm módon képviselheti a zsidó vallást követő polgárok törvényes érdekeit.⁴⁵ A recepció törvénybe iktatása tehát – a tornyosuló ellenvetések dacára – előtérbe helyezi az egységes szervezet szükségességét. Az egységes szervezet megvalósulásának egyik akadályát ugyanakkor a különállásukhoz ragaszkodó ortodoxia jelentette. *Márkus* szerint azonban az ortodoxiától függetlenül is rendezni kell a szervezeti kereteket, bár bizonyos volt abban, hogy idővel bekövetkezik neológ és ortodox zsidóság egyesülése.⁴⁶ Meggyőződése szerint a szervezeti kérdések felől kizárólag a hazai zsidóság összességét képviselő egyetemes gyűlése dönthet, amelynek összehívására a Pesti Izraelita Hitközséget tartotta hivatottnak.⁴⁷ Az ily módon összehívott egyetemes gyűlés joga és kötelessége, hogy megalkossa „a hazai zsidóság végleges szervezeti szabályzatát”. A szabályzat elkészülte és jóváhagyása után alakulhat meg a zsidóság végleges szervezete.⁴⁸

A zsidó vallást törvényesen bevett felekezetté nyilvánító 1895. évi XLII. tc. elfogadását követően *Márkus Dezső* újabb vezércikkben foglalta össze az izraelita felekezetre váró feladatokat. Továbbra is a legfontosabb teendőik közé sorolta a „magyar izraelita egyház” megszervezését. Az állam ugyanis jogosan várhatja el az immáron recipiált zsidóságtól, hogy „az izraelita vallás követői szervezett testületbe tömörüljenek”, amely egyúttal a „zsidó egyház” jogosult képviselőjeként is felléphet.⁴⁹ A zsidóság szervezet nélkül amúgy sem juthat a recepció nyújtotta jogok birtokába és sohasem válhat olyan tényezővé, amilyenné jogállása folytán lehetne.⁵⁰ Véleménye szerint a létező nehézségek leküzdése távolról sem tűnik óriási vállalkozásnak, ha figyelembe veszik a szervezkedés szükségességét, fontosságát és előnyeit. Számottevő eredményeket ugyanis kizárólag az „egyesült erők” képesek elérni.⁵¹ A kételkedők számára a belső feszültségektől terhelt recepciós mozgalomra hivatkozott: „mennyi érzéketlenséggel, mennyi tájékozatlansággal, mennyi közömbösséggel, mennyi kicsinyléssel és kishitűséggel, a féltékenykedő hiúság mennyi kellemetlenkedésével, a vakbuzgó fanatizmus, az uralmát féltő ultramontanizmus minő fegyvereivel állottunk szembe mindaddig, míg megnyugvással a nyilvánosság elé vibettük ügyünket, melynek igazságosságáról a nem-zsidók sokkal gyorsabban meg voltak győzve, mint hitsorsosaink többsége.”⁵² Az izraelita felekezet szervezeti kérdései azonban nem úgy alakultak, ahogyan azt *Márkus* javasolta. A továbbiakban is fennmaradt a neológ és az ortodox zsidóság szervezeti különállása, illetve az egyetemes izraelita gyűlést sem hívták össze – sem akkoriban, sem a későbbiekben.

⁴⁵ MÁRKUS, A szervezet I. 1.

⁴⁶ MÁRKUS, A szervezet I. 2.

⁴⁷ MÁRKUS, A szervezet II. 1.

⁴⁸ MÁRKUS, A szervezet II. 2.

⁴⁹ MÁRKUS, Recepció 2.

⁵⁰ MÁRKUS, Recepció 2.

⁵¹ MÁRKUS, Recepció 2.

⁵² MÁRKUS, Recepció 2.

A 19. századi szabadelvű politika az emancipációs és a recepciós törvények megalkotásával szándékai szerint megvalósította a hazai zsidóság jogegyenlősítését. Az egyéni emancipáció közjogi kiteljesedését elvben jelentő vallási recepció előmozdításából *Márkus Dezső* is kivette a részét. Fialat ügyvédként, a „*mezítlábasok*” egyikeként nemcsak az 1890-es évek elején kibontakozó recepciós mozgalom egyik kezdeményezője volt, hanem közjogi publicisztikáiban is érvekkel támasztotta alá a törvényesen bevett státusz biztosításának szükségességét. A későbbiekben azonban már csökkent az aktivitása a zsidó közéletben. Fialaton bekövetkezett halála után *Adler Illés* pesti rabbi a következő gondolatokkal búcsúzott Tőle: „...*sobasem a hatalom jogáért, hanem a jog hatalmáért dolgozott. Szívét az emberszeretet, ez a legigazibb útmutató, ez a legmegbízhatóbb tilalomfa irányította. De nemcsak a jog vallásának, hanem a vallás jogának is barcosa, jogtudosa volt az ő zsidó vallásának.*”⁵³

Felhasznált irodalom és források

- Az 1865. évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első kötet. Pest 1866
- Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. X. kötet. h. n. 1893
- [ADLER Illés]: Márkus Dezsőről. Egyenlőség, 1912. december 15. 12.
- BLAU Lajos: Az emancipáció mint világtörténeti jelenség. Budapest 1918
- Csáky Albin gróf a recepcióról. Egyenlőség, 1892. január 22. 4.
- HERGER Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Budapest 2010
- ALDERMANN, Geoffrey: English Jews or Jews of the English Persuasion? Reflections on the Emancipation of Anglo-Jewry. In: BIRNBAUM, Pierre – KATZNELSON, Ira (szerk.): Path of Emancipation. Jews, States, and Citizenship. Princetown – Jew Jersey 1995, 128–165.
- Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre. Közrebocsátja a Honi Izraeliták Között Magyar Nyelvet Terjesztő Pesti Egylet. Pest 1848
- GÁBOR Gyula: Az izraelita vallás recepciója. In: A Pesti Izraelita Hitközség fennállásának 125-dik évfordulójának és a magyar izraeliták vallási recepciója 30. évfordulójának megünneplése. Budapest 1925, 21–38.
- GROSZMANN Zsigmond: A recepciós mozgalom politikai története. Különlenyomat az Egyenlőség 1915. október 31-iki recepciós emlékszámából. Budapest 1915
- KATZ, Jakov: A végzetes szakadás. Az orthodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Budapest 1999
- KERESZTY Viktor: A zsidórecepció a tudomány szempontjából. Magyar Sion 1893, 164–165.
- MÁRKUS Dezső: Vallásunk egyenjogúsítása. Egyenlőség, 1892. február 28. 1–2.
- MÁRKUS Dezső: Apponyi Albert gróf és a recepció. Egyenlőség, 1892. június 24. 1–2.
- MÁRKUS Dezső: A recepcióról szóló törvényjavaslat. Egyenlőség, 1892. október 7. 2–3.
- MÁRKUS Dezső: A zsidó vallás recepciója és a katolikus dogma. Egyenlőség, 1893. január 13. 1–3.
- MÁRKUS Dezső: A szervezet I. Egyenlőség, 1895. szeptember 18. 1–2.
- MÁRKUS Dezső: A szervezet II. Egyenlőség, 1895. október 4. 1–2.
- MÁRKUS Dezső: Recepczió. Egyenlőség, 1895. október 25. 2.
- [Memorandum] Egyenlőség, 1892. január 8. Melléklet 7–8.
- MEZEI Mór: Visszaemlékezés az emancipáció idejére. In: BÁNÓCZI József (szerk.): IMIT Évkönyv 1918. Budapest 1918, 11–32.

⁵³ [ADLER]: Márkus Dezsőről 12.

MISLOVICS Erzsébet: A magyar ortodoxia a századfordulón (1891-1906) a Zsidó Híradó alapján. Múlt és Jövő, 2006/2. sz. 57–68.

MUNKÁCSI Ernő: Az emancipációs törvény története. Libanon 1937

SALACZ Gábor: A magyar kultúrharc története. Pécs 1938

SILBERSTEIN ÖTVÖS Adolf: Beszélgetésem Apponyi Albert gróffal. Egyenlőség, 1892. június 17. 2.

SZABOLCSI Lajos: Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Sajtó alá rendezte: SZABOLCSI Miklós, szerkesztette: KOMORÓCZY Géza. Budapest 1993

[SZABOLCSI Miksa]: Receptiós krónika. Egyenlőség, 1895. október 25. 6.

SZEKFŰ Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Budapest 1920

HERGER Csabáné
habilitált egyetemi docens
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.03

A mediáció a magyar bontójogban 1952 előtt

Mediation in Hungarian Divorce Law before 1952

This study is the second part of the presentation „Protection of Family and Marriage in the Modern Hungarian Private Law” held on the 1st Family Law Workshop of the Dezső Márkus Research Group for Comparative Legal History. In this paper the intention is dealing with a single equipment for the protection of marriage: the conciliation as a historical prelude of mediation. The conciliation will be presented as an institution of marriage law of the denominations before 1895 and as an institution of the secular divorce law after 1895 (ordered by the Act XXXI of 1894 on Marriage and the Act I of 1911 on Civil Procedure). Its goal, method and effectivity will be analysed in the mirror of mediation in the Hungarian divorce law in force.

Keywords: *mediation, conciliation, divorce law*

1. A témaválasztás indokolása

Az alternatív konfliktuskezelés módjai, többek között a bírósági közvetítói eljárás népszerű és nagy figyelmet kiváltó téma a jogi szakirodalomban. Mivel ennek történelmi előzményeként a családjogi művek szerzői rendszerint a békéltetés intézményére hivatkoznak,¹ nem felesleges megvizsgálni, hogy milyen formában, mikor és milyen céllal alkalmazták békéltetést a hazai jogfejlődésben, továbbá melyek azok a tanulságok, melyek akár korunk mediátorai számára is segítséget nyújthatnak munkájukhoz.

A vizsgálat kiindulópontjaként rögzíthető állítások a következők. Egyrészt a békéltetés sosem a bontást helyettesítette, hanem a kánoni eljárásjogban a *favor matrimonii* elvcsoponton belül (amely a kötelék védelmét szolgáló eszközök összességét jelentette²) az ágytól és asztaltól történő ideiglenes vagy örökös elválásztás (*divortium particulare, separatio a thoro et mensa*) iránti perekben alkalmazták.³ A kánonjog, majd a 16. század óta a protestáns felekezeti jogok egyaránt egy közérdekből különösen fontos intézmény, a házasság fennállását védték ilyen módon,⁴ ezért volt természetes a továbbélése a szekularizált házassági jogban is. Másrészt fontos azt is rögzíteni, hogy a békéltetést a felekezeti jogokban egyoldalú bontás esetén használták, hiszen a protestáns felekezeti jogok többnyire kifejezetten elzárkóztak a kölcsönös megegyezésen alapuló bontástól, azaz csak szűk körben, kizárólag vétkességi elv alapján tették azt lehetővé. Ennek a házassági kötelék védelmét szolgáló eljárásjogi eszköznek a hatékonysága ugyan a felekezeti és a bírói békéltetés

¹ Lásd NAGY Márta: A házasság megszűnése 34.

² MÓRA, Házassági kereseti jog 133.

³ MÓRA, Házassági kereseti jog 129–131.

⁴ SCHERMANN, A házasságjog kézikönyve 240.

esetén is korlátozott volt, hatályos jogunk bírósági közvetítői eljárásának megértéséhez hozzájárulhat a békéltetés intézményének körültekintő bemutatása, amelyre ebben a tanulmányban korábbi kutatásaim⁵ alapján teszek kísérletet.

2. A békéltetés

2.1. A mediáció vagy békéltetés?

A közvetítői eljárást (mediáció) a posztmodern európai családjogban⁶ a családi jogviták alternatív vitarendezési módjai között tartják számon a határon átnyúló jogvitákban és a nemzeti jogokban is. A mediáció (*mediare* = középben állni, egyeztetni, közvetíteni, békéltetni) „*olyan sajátos permegelőző, konfliktuskezelő, vitarendező eljárás, melynek célja a vitában érdekelt felek kölcsönös megegyezése alapján a vitában nem érintett, harmadik személy bevonása mellett a felek közötti vita rendezésének megoldását tartalmazó írásbeli megállapodás létrehozása*”.⁷ A mediáció egy altípusának tekinthető bírósági közvetítői eljárásnak az elsődleges célja – a lelkeszi vagy bírói békéltetéssel szemben – az, hogy a házastársak bontási szándéka esetén a vitás kérdések megegyezéssel rendezésében segítsen, bár természetesen az sem kizárt, hogy a házastársak kapcsolatának helyrehozatalához is hozzájárul. A bírósági közvetítés lehetőségével a házastársak a 2013. évi V. tv. (Ptk.) Családjogi Könyve szerint (4:22. §) a bontóper megindítása előtt illetve alatt saját elhatározásukból vagy a bíróság kezdeményezésére élhetnek, kapcsolatuk valamint a házasság felbontásával összefüggő vitás kérdések rendezése érdekében. A szülői felügyelet gyakorlásának rendezésével valamint a szülő és a gyermek közötti kapcsolattartással összefüggő kérdésekben a bíróság vagy a gyámhatóság el is rendelheti a közvetítés igénybevételét. Ebben az esetben a felek a bírói vagy a hatósági rendelkezésnek megfelelően ugyan kötelesek megjelenni a közvetítő előtt, aki azonban csupán az alternatív vitarendezés lehetőségéről tájékoztatja őket. A bírói közvetítés nem a házastársi konfliktus kezelésére, a békéltetésre irányul, hanem arra, hogy a mediátor semleges kívülállóként esélyt teremtsen a bontóper járulékos kérdéseiben történő megegyezésre, melyet a bíróság perbeli egyezségbe foglal ahelyett, hogy maga döntene ezekben, nyilvánvalóan legalább az egyik fél akaratával szemben. A legfontosabb különbség azonban a lelkeszi illetve bírói békéltetés és a bírósági közvetítői eljárás között abban lelhető fel, hogy hatályos jogunk szerint a bíróság csak ösztönzi a feleket a közvetítői eljárás igénybe vételére, míg a békéltetés kötelezően alkalmazandó eljárásjogi eszköz volt.

2.2. A békéltetés típusai a házassági eljárásjogban 1952 előtt

A békéltetés intézménye a kánonjogból a világi jogba az állami bíróságok házassági ügyekben követendő eljárását szabályozó rendeletek közvetítésével került át. A magyarországi protestánsok esetében ilyen volt II. József 1786. március 6-án kiadott rendelete, a magyarországi izraeliták köteléki pereit tekintve pedig az 1863. november 2-án kelt 15.940. sz. udvari kancelláriai rendelet. A polgári házasságról szóló 1894. évi XXXI. tc. (Ht.) hatályba lépése (1895. október 1.) előtt hazánkban házassági vagyoni jogi perekben állami bíróságok jártak el, míg házassági köteléki perekben egy

⁵ HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 183–185. és HERGER, A házasság és a család védelme 3–15.

⁶ Lásd 2008/52/EK irányelvet.

⁷ GYENGÉNÉ NAGY, A mediáció az igazságszolgáltatásban 6.

nehezen áttekinthető rendszer érvényesült: a római és görög katolikusok, a görög keltiek, az unitáriusok valamint az erdélyi protestánsok és izraeliták házassági ügyei egyházi törvényszék előtt felekezeti jog szerint nyertek elbírálást mind anyagi, mind eljárási szempontból, de a Királyhágón innen élő protestánsok és izraeliták házassági ügyeiben ítélkező állami bíróságok ítéltek.⁸ Ezek gyakorlata elsősorban az 1840. évi XV. tc. II. részében szabályozott és az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (1861) által módosított rendes szóbeli eljárás alapult a házassági ügyek természetéhez igazodó eltérésekkel, a bizonyítási illetve a fellebbviteli eljárás vonatkozásában pedig az 1868. évi LIV. törvénycikken, majd a későbbiekben az 1881. évi LIX. törvénycikken és az 1893. évi XVIII. törvénycikken, ugyancsak a házassági ügyek természetéhez igazodó eltérésekkel. A Budapesti Királyi Ítéltábla 1882-ben mindezeket a szabályokat összefoglalta, és 1890-ben Házassági szabályzat a polgári bíróságok elé tartozó házassági válóperekben cím alatt (Hsz.) nyomtatásban is megjelentette. Hivatalos jelleggel ez az összefoglalás nem rendelkezett.

A lelkészi békéltetés tehát a polgári házasságról szóló 1894. évi XXXI. tc. (Ht.) hatályba lépésével (1895. október 1.) polgári joghatályát a gyakorlatban elvesztette, a felek magánügye lett, hogy igénybe vették-e ezt a lehetőséget. Ezért a házastársak vallását igazoló okiratot és a lelkészi békéltetésről szóló bizonyítványt ezután a keresetlevélhez csatolni nem kellett.⁹ A bírói békéltetés azonban továbbra is megmaradt. A joggyakorlat – az előzményekkel megegyező módon – ezután sem kívánta meg a békéltetést semmisségi perekben, mivel azt teljesen értelmetlennek találta, megtámadási, ágytól és asztaltól történő elválásztásra irányuló és bontó perekben azonban igen, sőt a Ht. 77. § b, pontjára alapított kereset esetén is, azaz ha az alperes fél ismeretlen helyen tartózkodott.¹⁰ Mivel eljárásjogi kódex a Ht. hatályba lépésével egyidőben nem készült, és a házassági köteléki perekben alkalmazott eljárást maga a Ht. csak érintőlegesen szabályozta, alapvetően (azaz a Ht. által felállított keretek között) továbbra is az eddigi eljárási rend érvényesült. A jogalkalmazók munkáját *Márkus Dezső*, pestvidéki királyi törvényszéki bíró,¹¹ *Sztehlo Kornél*, a polgári házasság ügyéért és az egyházi modernizációs törvényekért elkötelezetten fellépő evangélikus vallású ügyvéd, valamint *Tóth Gáspár*, a jogalkalmazás gyakorlati nehézségeit ugyancsak jól ismerő ügyvéd¹² eljárásjogi összegzése segítette. A Ht. hatályba lépése után a curiai gyakorlat ezt az eljárási rendet finomította.

Első polgári eljárásjogi kódexünk (1911. évi I. tc., Pp.) a békéltetés intézményét tekintve túlnyomó részben azon az úton haladt, amit a 19. századi előzmények kijelöltek a számára. A békéltetés célja a házassági kötelék fenntartását illetve a bontások lehetőség szerinti legszűkebb körre való szűkítését célozta úgy a Ht. értelmében,¹³ mint a Pp. miniszteri indokolása szerint.¹⁴ Míg

⁸ A vegyes házassági válópereket szabályozó 1868. évi XLVIII. tc. szerint először az alperes illetékes bírósága járt el, majd miután az alperes felett kimondott ítélet jogerőre emelkedett, a per hivatalból átkerült a felperes illetékes bíróságához, hogy felette is ítéletet hozzon. Magyarországi protestáns illetve izraelita fél esetében – értelemszerűen – ugyancsak királyi bíróságok jártak el, ha a per tárgya vegyes házasság felbontása volt. A törvénycikk kritikai elemzését lásd HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 150–151.

⁹ SZTEHLO, Eljárás a házassági perekben 29.

¹⁰ SZTEHLO, Eljárás a házassági perekben 42.

¹¹ MÁRKUS, Házassági eljárás I. 105., II. 114–115., III. 122–123., IV. 137–138. V. 149–150. valamint A házassági jog és az anyakönyvi törvény kézikönyve.

¹² TÓTH, Eljárás házassági perekben I-II-III.

¹³ Lásd LADÁNYI, Bíraskodás házassági perekben 401.

¹⁴ A törvényjavaslat miniszteri indokolását idézi FABINYI, A polgári perrendtartás 104.

azonban 1911 előtt a bíróság előtti békéltetésre akkor került sor, ha a kereset alkalmas volt az idézés kibocsátására (azaz a kereset beadását követő békéltetésről volt szó), a kódex a békéltetés kettő plusz egy változatát ismerte; az első kettőben kifejezetten a bontó- és válóperek esetében, az utóbbiban pedig a békéltetés lehetőségét a megtámadási perekre is kiterjesztve. Előzetes békéltetést (Pp. 645-647. §§) a peres fél kérhetett, a bontó- és válókereset benyújtása előtt, a perre illetékes törvényszéknél. Kivételt képezett, ha a keresetet elmebeteg házastárs nevében annak törvényes képviselője indította, a perbeli ellenfél volt elmebeteg vagy tartózkodási helye ismeretlen volt (645. § 2. bek.). A Pp. a békéltetés második formájaként a keresetlevél beadását követő előzetes békéltetést intézményesítette két esetre nézve: ha az előző formával a felek nem éltek, vagy a sikertelen kísérlet óta több mint 30 nap eltelt már (Pp. 654. § 1. bek.). A békéltetés harmadik formája a bontó- vagy válóper illetve (az előző két formától eltérően) megtámadási per során, annak bármely szakaszában megkísérelt békéltetés (Pp. 668. §) volt, amelyet kiküldött vagy megkeresett bíró is végezhetett. A békéltetésre ekkor ugyancsak hivatalból került sor, a bíró belátásától függően, nem pedig kötelező jelleggel.

Az 1895. október 1-jétől érvényesülő szabályok és a Pp-ben rögzítést nyert házassági köteléki perekben követett eljárás közötti jelentős átfedést két okkal magyarázhatjuk. Egyrészt a Hsz-ből táplálkozó, *Márkus, Szteblo és Tóth* szisztematikus összefoglalásával útjára indított bírói joggyakorlat zökkenőmentes ítélkezési rendet biztosított, amit finomítani kellett csak. Tehát kipróbált és a magyar viszonyokhoz igazodó rendről volt szó, amely indokoltan képezhetette az eljárásjogi kódex alapját. Másrészt a családvédelem és az állami kényszer tilalmának célzata a Pp. megalkotóinak szeme előtt is ott volt, mégpedig együttesen. *Szivák Imre* szavaival élve „Két fontos elv áll itt egymással szemben: a felek autonómiájának és az állami szempontnak az elve, mely szerint ügyelni kell a házasság lehető fenntartására”.¹⁵

2.3. Békéltetés a felekezeti jogokban

A katolikus szentszékek eljárásában házassági ügyek egyrészt bontó akadály fennforgása miatt házasság érvénytelenné nyilvánítása iránti perek (*processus vinculares*), másrészt ágytól és asztaltól történő ideiglenes vagy örökös elválásra irányuló perek (*processus separationis a thoro et mensa*), harmadszor pedig a szentszéki ügyész által a házasságzavarók, az önkéntes elválásban élő házastársak vagy az ágyasságban élők ellenében indított perek lehettek.¹⁶

A házasság érvénye elleni perben a keresetet írásban vagy szóban benyújtó fél köteles volt a bíróság előtt személyesen megjelenni, hogy arra nézve bővebb felvilágosítást nyújtson. Ha a kereset gyenge alapokon állt, a bíróság a felet rögtön felszólította annak visszavonására. Ha a házassági akadály valóban fennállt, de *dispensatio* által megszüntethető volt, a bíróság a feleket megidézve azokat *dispensatio* kérvényezésére utasította, vagy ha ez nem volt lehetséges, a házasság érvénye elleni pert folyamatba tette.¹⁷ Az utóbbi esetben a felek az első tárgyalásra kötelesek voltak

¹⁵ FABINYI, A polgári perrendtartás 89–90.

¹⁶ KAZALY, A katolikus egyházjogtan kézikönyve 669.

¹⁷ KAZALY, A katolikus egyházjogtan kézikönyve 670. Lásd a *dispensatio* kérésére való utasítást a Codex Iuris Canonici 1965. kánonjában is.

– szükség esetén kényszerítő eszközök alkalmazásával – személyesen megjelenni kihallgatásra, míg a későbbiekben a képviselő is elegendő volt. Itt békéltetés nem történt.

Ágytól és asztaltól történő elválasztásra irányuló pernél azonban a keresetet benyújtó köteles volt szándékát előzetesen a plébánosával tudatni. A plébános „*mindkét felet maga elé idézte, s emlékeztetükbe hozza az Úr oltára előtt tett kölcsönös bűnségi ígéretüket, őket kibékíteni, s az elválási szándékról kifejtve annak hátrányait, lebeszélni törekszik*”.¹⁸ Ha ismételt kibékítési kísérlete sem volt eredményes, erről a szentszéket értesítette, ami után a per kezdetét vette.¹⁹

Ha a közjogi jellegű bontó akadály miatt érvénytelen házasságot senki sem támadta meg, a szentszéki ügyész hivatalból indított köteléki pert, mint ahogy a szentszéki gyakorlat szerint ő tette ezt házasságháborítók, az önkéntes elválásban élők és az ágyastartók ellen is. Az egyházi álláspont az volt, hogy az önkéntes elválásban élők esetében a törvény szelleméből következően megmaradt a szentszéki hatáskör az 1868. évi LIV. tc. hatályba léptét követően is,²⁰ hiszen a válóperekkel szoros kapcsolatban álló ügycsoportról volt szó. Bár itt békéltetésre nem került sor, az ügytípus önmagában is a kötelék fenntartására irányult.

A békéltetés intézményét ismerte a magyarországi protestánsokra vonatkozóan II. József 1876. március 6-án kiadott rendelete, a magyarországi izraeliták köteléki pereit tekintve pedig az 1863. november 2-án kelt 15.940. sz. udvari kancelláriai rendelet is. Az (állami jogi normában szabályozott) felekezeti köteléki jog alapján eljáró állami törvényszékek előtt a bontóper megindítása tehát a lelkészi illetve rabbinátusi békéltetéstől függött.

T. Júlianna és S. János 1869. január 20-án Harasztiban az evangelica reformata vallás szertartás szerint kötött házasságot. Felperes nő bontó keresetét elsősorban arra alapította, hogy férje házasságot tört, majd háromévi együttélés után elhagyta. Másodsorban – biztos, ami biztos – a protestáns bontóperekben megszokott okot is megjelölte: köztük a történetek hatására engesztelhetetlen gyűlölet áll fenn. Házasságukból gyermek nem született, vagyoni igényt férjével szemben *T. Júlianna* nem támasztott, azonban a bontáson túl keresetében azt is kérte, hogy a bíróság engedélyezze mindkettőjük számára az újránházasodást. Kérelméhez csatolta a háromszori sikertelen lelkészi békéltetést rögzítő bizonyítványt is.²¹

A bontási szándékot, legyen szó egyoldalú akaraton alapuló bontásról, közös megegyezésről (izraeliták esetén)²² vagy engesztelhetetlen gyűlöletről (protestánsok esetén), a felek indokaikkal együtt először lelkészüknél illetve rabbijuknál voltak kötelesek bejelenteni, aki „*barátságos egyeztetés során*” köteles volt őket „*összekelelésük alkalmával kölcsönösen tett ünnepélyes ígéretökre emlékeztetni, s az elválás káros következményeit hathatósan szívrokra kötni*”.²³ Ha a békéltetés sikertelen volt, kétszer megismételték. A harmadik békéltetés sikertelenségét a lelkész illetve rabbi a felek által is aláírt bizonyítványban rögzítette, amelyet a szükséges bizonyítékokkal együtt a rendes bírósághoz

¹⁸ KAZALY, A katolikus egyházjogtan kézikönyve 673.

¹⁹ A Codex Juris Canonini 1926. kánonja fenntartotta a békéltetést, azonban úgy, hogy azt a bíró kötelezettségévé tette, de helyette rendszerint más pap, legtöbbször az illetékes plébános végezte el, és a keresetlevél beadására is a plébánoson keresztül került sor. Lásd SCHERMANN, A házasságjog kézikönyve 224.

²⁰ KAZALY, A katolikus egyházjogtan kézikönyve 675.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BML) VII/2b II/1872/188 2954p/1873. sz.

²² Izraelitáknál az engesztelhetetlen gyűlölet az 1863. november 2-i udvari kancelláriai rendelet szerint bontó okul nem szolgálhatott. Ilyen esetben a feleket a Curia 2152/1885. sz. határozata szerint kölcsönös beleegyezés alapján lehetett egymástól elválasztani. Idézi KASSAY, A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok 43.

²³ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 43.

nyújtottak be.²⁴ A per megindítását követő bírói békéltetésen a felek indokait részletesen jegyzőkönyvezni kellett. Az eljárásra a szóbeli tárgyalás szabályai voltak irányadók olyan eltérésekkel, amelyeket a hivatalból teljesítendő vizsgálat fogalma és célja megkívánt.²⁵ A kitűzött határnapra a panaszlott fél jelenléte kényszerítő eszközzel is biztosítható volt. A személyesen és együttesen megjelent felek²⁶ közül a bíróság először a panaszlót hallgatta ki. A bíró kötelessége arra terjedt ki, hogy a „házastársak perlekedéseit barátságos egyezség által kiegyenlítse”, ami elsősorban a kereset visszavonására, másodsorban egyoldalú válási szándék esetén a másik fél beleegyezésének a megnyerésére irányult.²⁷

T. Júlianna és *S. János* bontó perében azonban nem csak a háromszoros lelkészi, hanem a per megindítását követő egyszeri bírói békéltetés²⁸ sem vezetett eredményre. A házasságtörés tényét azonban a felperesi tanúk a bíróság előtt kétséget kizáróan nem igazolták, ezért a fent hivatkozott ítéletben a bíróság 1873. június 20-án felperest keresetétől elmozdította. Döntését igen röviden, az előző egy mondattal indokolta csak. Az elsőfokú ítélet ellen a házasságvédő szokásos fellebbezésén túl *T. Júlianna* is fellebbezéssel élt. A pesti királyi ítélőtábla ez év szeptember 15-én a törvényszéki ítéletet megváltoztatta, és a felek ágytól és asztaltól való különélését rendelte el két hónapra, a kibékülés céljával. Rendelkezett arról is, hogy ha ezen idő alatt ki nem békülének, a bírói békéltetést meg kell ismételni. Döntését azzal indokolta, hogy a felperes keresetében az engesztelhetetlen gyűlölet bontó okát is megjelölte, ilyen esetben pedig *II. József* pátense értelmében a fenti eljárást kell követni.²⁹ Miután a házasságvédő ismételen fellebbezett, a Curia a másodbíróság ítéletét 1874. január 20-án bármiféle indokolás nélkül helyben hagyta.³⁰ Az ügyben jogerős ítélet csak a kereset benyújtását követő hetedik évben, 1880. január 19-én született.³¹ A per elhúzódása a házasság védelmét szolgáló eljárásjogi intézmények alkalmazásán túl azzal magyarázható, hogy *T. Júlianna* a különélésre szabott két hónap után nem rögtön adta be bontó keresetét, hanem – nem tudjuk miért – csak 1879-ben. Ez év október 2-án a pécsi királyi törvényszék „mivel az engesztelhetetlen gyűlölet a különélés alatt nem szűnt meg és az ismételt békéltetés eredményre nem vezetett”, a házasságot felbontotta.³² A pesti ítélőtábla a házasságvédő fellebbezését követően, két hónappal később helybenhagyta az elsőbíróság ítéletét, az indokolást azzal kiegészítve, hogy „alperes a bontásba belenyugodott, és kibékülést a lelkészi kísérletek nem eredményezték”.³³ A Curia már hivatkozott helybenhagyó ítélete ezek után már indokolást sem tartalmazott.

2.4. Békéltetés a Ht. és a Pp. rendszerében

Mivel a lelkészi békéltetés a Ht. hatályba lépésével polgári joghatályát elvesztette, a felek magánügye lett, hogy igénybe vették-e ezt a lehetőséget. A bírói békéltetést azonban a Ht. a megtámadási,³⁴ az ágytól és asztaltól történő elválasztásra irányuló³⁵ valamint a bontó perekben³⁶ hagyta meg.

²⁴ KASSAY, A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok 44.

²⁵ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 52.

²⁶ A Curia 2333/1887. sz. határozatát lásd KASSAY, A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok 44.

²⁷ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 53.

²⁸ A háromszori rabbinátusi békéltetést követően, bár az 1863. november 2-i udvari kancelláriai rendelet nem szólt róla, a rögzült gyakorlat szerint tartottak bírói békéltetést is a per során, ahogy ez a protestánsoknál történt. Lásd bővebben KASSAY, A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok 62.

²⁹ MNL BML VII/2b II/1872/188 40013p/1873. sz.

³⁰ MNL BML VII/2b II/1872/188 166p/1874. sz.

³¹ MNL BML VII/2b II/1872/188 14126p/1879. sz.

³² MNL BML VII/2b II/1872/188 2262p/1879. sz.

³³ MNL BML VII/2b II/1872/188 55998p/1879. sz.

³⁴ Ht. 51-55. § és 56. § a.

³⁵ Ht. 105. §, 76–80. §§

³⁶ Ht. 76–80. §§

Az 1911. évi I. tc. előkészítésekor a házassági eljárás tekintetében az I. bizottságban parázs vita folyt a békéltetés intézményének megtarthatóságáról illetve annak formájáról. *Issekutz Győző* azon a visszafogott állásponton volt, hogy abszolút bontó okok esetén (lásd Ht. 76-79. §§) a békéltetés mellőzhető, míg relatív bontó okoknál (80. § a-d.) kötelező jelleggel szükséges szabályozni. Logikusnak tűnő véleménye valóban indokolhatónak tűnik: abszolút bontó ok fennállása esetén a bírónak fel kellett bontani a házasságot, míg relatív bontó oknál a bíró mérlegelt. A kötelék feloldását csak akkor rendelte el, ha a bontó ok igazolást nyert és a házasság olyan mértékben megromlott, hogy fenntartása a nem vétkes félre nézve elviselhetetlenné vált. Az ún. feldúltsági elv eme segítségül hívása – elméletileg – azt jelentette, hogy relatív bontó okra alapított keresetnél a békéltetésnek valóban lehet szerepe. *Issekutz* azonban nem vonta le a kellő következtetést az 1894 óta eltelt időszak statisztikai mutatóiból. A Pécsi Királyi Törvényszék előtt indított perek fennmaradt iratanyagának vizsgálata – az országos mutatókkal összehangban – azt igazolta, hogy gyakorlati jelentősége a feldúltsági elvnek nem volt. Ha a bontó ok fennállt, a bíró a feldúltságra nézve beszűrt egy sablonmondatot az ítéletbe, és bontott.³⁷ *Issekutz* álláspontja éppen ezért nem állt meg.

Plósz Sándor úgy látta jónak, hogy „*a javaslat bizonyos kivételes eseteket nem tekintve nem fakultatíve, hanem kötelezően szabja meg*” a békéltetést. *Mandel Pál* hangsúlyozta, hogy a békéltetés többször eredményre vezetett a múltban is, „*és még eredményesebb lesz a javaslat helyes berendezése mellett. Minthogy a házasság fenntartása első sorban a gyermekek érdekében elsőrendű állami feladat, minden eszközt meg kell ragadni, (...) ezért a békéltetést mindig meg kell tartani*”. Hozzá hasonlóan *Simonyi-Semadam Sándor*, bár gyermektelen házasságok esetében nem látta szükségszerűnek, közös kiskorú gyermekkel rendelkező feleknél a kötelező békéltetés mellett foglalt állást.³⁸ A Pp. a békéltetés intézményét tekintve túlnyomó részben azon az úton haladt, amit a 19. századi előzmények kijelöltek a számára. Míg azonban 1911 előtt a bíróság előtti békéltetésre akkor került sor, ha a kereset alkalmas volt az idézés kibocsátására (azaz a kereset beadását követő békéltetésről volt szó), a kódex a békéltetés kettő plusz egy változatát ismerte; az első kettőben kifejezetten a bontó- és válóperek esetében, az utóbbiban pedig a békéltetés lehetőségét a megtámadási perekre is kiterjesztve.

Ht. hatályba lépését követő 24 évében Baranyában a házasságot leggyakrabban azért támadták meg, mert a nő a házasságkötéskor mástól teherben volt, és a férj ugyanekkor ezt nem tudta (Ht. 54. § c.). Mivel az elmebetegség bontó okának törvénybe foglalásától a Ht. megalkotói elzárkóztak, gyakoriságát tekintve másodikként elmebetegség esetén hivatkozott az érvénytelenítést kérő fél arra, hogy házastársa lényeges személyi tulajdonságára nézve megtévesztette, és a megtévesztést a házastárs maga idézte elő vagy tudomása volt arról (Ht. 55. §). Harmadikként említendő, hogy az 54. § c. pontjára is alapíthatta kérelmét a felperes, mert házastársa már a házasságkötéskor, állandóan képtelen volt a házassági tartozás teljesítésére, és ezt a másik fél nem tudta, és a körülményekből sem következtethetett erre. A házasság érvényességének megállapítására irányuló perek körében a törvényben szereplő egyéb esetek azonban csak kivételesen fordultak elő az említett években. Mindezek fényében nehezen érthető, hogy a Pp. megalkotói a békéltetést a

³⁷ HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 228–232.

³⁸ A véleményeket hosszan idézi FABINYI, A polgári perrendtartás 87–90.

megtámadási perekre is kiterjesztették, hiszen a békülés, bár nem kizárható, ilyen esetekben igen nehezen képzelhető el.

Előzetes békéltetést³⁹ a peres fél kérhetett, a bontó- és válókereset benyújtása előtt, a perre illetékes törvényszéknél. Kivételt képezett, ha a keresetet elmebeteg házastárs nevében annak törvényes képviselője indította, a perbeli ellenfél volt elmebeteg vagy tartózkodási helye ismeretlen volt.⁴⁰ A kódex előkészítői úgy ítélték meg, hogy a kereset beadása előtt, külön eljárásban több eredményt ígér a békéltetés, hiszen a kereset beadása feltételezi, hogy a felek közötti viszony véglegesen megromlott. Ennek ellenére kötelezővé nem tették, hanem a felek belátására bízták, hogy élnek-e ezzel a kötelék fenntartását célzó lehetőséggel.⁴¹ Ha azonban (kérelem hiányában) az előzetes békéltetés elmaradt, eljárást megsemmisítő hatást – *Plósz* szavait idézve – ennek nem tulajdonított a Pp.: „*ha már a per folyamában van, akkor lehetetlen a kereset előtti állapotot visszaállítani, mert a kereset előtti békéltetés hiánya ekkor már ügysem pótolható*”.⁴²

A kérelem következtében az elnök vagy az általa megbízott bíró a békéltetésre határnapot tűzött és erre a házasságot megidézte, személyes megjelenésre⁴³ vonatkozó meghagyással, bár kényszerítő eszközt a megjelenésre vonatkozóan – az előkészítő eljárások általános szabályaitól eltérően – itt a Pp. nem engedett. Ha a személyes megjelenés betegség vagy más fontos ok miatt nem volt lehetséges, a feleket külön is meg lehetett hallgatni, megkeresés útján is. Míg *Sztehlo Kornél* szerint az 1895 előtti joggyakorlat, ha alperes megjelenése „*szerfeletti nehézségekkel lenne összekötve*”, megelégedett alperes bírónilag vagy közjegyzőileg hitelesített nyilatkozatával,⁴⁴ a későbbi években ez a bírói megkeresés lehetőségét jelentette.⁴⁵

A békéltetésen, amelyre a királyi törvényszék előtt, tanácsülésben került sor a Pp. előtti bírói jog⁴⁶ és a Pp. szerint is, kizárólag a házasságot lehetett jelen. A korábbi gyakorlat ezt a szabályt *expressis verbis* ugyan nem állapította meg, a Pp. törvényjavaslatának miniszteri indokolása szerint a hozzátartozók és a képviselők kizárását a békéltetés természete és rendeltetése indokolta: a hozzátartozók pusztán jelenléte is feszélyezheti, bármely mozdulata, gesztusa pedig akadályozhatja a békülési hajlandóság kifejezését.⁴⁷ A Képviselőház Igazságügyi Bizottsága indokoltnak látta a jogi képviselő, a „*megbített ügyvéd*” jelenlétét, a Képviselőház plénuma 1910. november 26-án, a 45. ülésen visszatért a miniszteri javaslat álláspontjára.

Felperesnek a békéltetéstől való távolmaradását tekintve némi eltérés volt a Pp. szabályai és a korábbi gyakorlat között. Ha a felperes maradt távol, nem lehetett a békéltetést megtartani, ha pedig a határnap elmulasztását nem igazolta, a pert a bíróság megszüntette.⁴⁸ A Pp. szerint⁴⁹

³⁹ Pp. 645–647. §§

⁴⁰ Pp. 645. § (2).

⁴¹ A törvényjavaslat miniszteri indokolását idézi FABINYI, A polgári perrendtartás 104.

⁴² Az I. bizottság ülésén elhangzott véleményeket idézi FABINYI, A polgári perrendtartás 88.

⁴³ A Pp. hatályba lépté előtti joggyakorlat azonos szabályát lásd SZTEHLO, Eljárás a házassági perekben 44., LADÁNYI, Bíraskodás házassági perekben 402.

⁴⁴ SZTEHLO, Eljárás a házassági perekben 44.

⁴⁵ LADÁNYI, Bíraskodás házassági perekben 402.

⁴⁶ Hsz. 19. §

⁴⁷ A törvényjavaslat miniszteri indokolását idézi FABINYI, A polgári perrendtartás 106.

⁴⁸ LADÁNYI, Bíraskodás házassági perekben 402.; SZTEHLO, Eljárás a házassági perekben 43. Az igazolás rendszerint azt jelentette, hogy a fél képviselője útján jelent meg, aki ügyfél elmaradását indokoltan kimentette és egyben az új határnap tűzését kérte.

⁴⁹ Pp. 646. § (3)

határnapon nem megjelent kérelmező a békéltető bírónál a határnaptól számított 15 nap alatt új határnap kitűzését kérhette. Ha ezzel a lehetőséggel nem élt, a per szünetelt.⁵⁰ A békéltetés kérését ekkor ugyanúgy meg nem történtenek kellett tekinteni, mint ha az ismételt határnapon nem jelent meg a kérelmező. A békéltetésre kitűzött határnap elmulasztása miatt – a korábbi gyakorlattal szemben – igazolásnak nem volt helye; ezt feleslegessé is tette az, hogy a kérelem az említett 15 napon belül ismételtető volt.

Az alperes igazolatlan távolmaradása a Pp. előtti bírói gyakorlatban egyértelműen megalapozta a békülés hiányát: mivel alperest az idézésben figyelmeztették az elmaradás következményeire (és ezzel a további megidézést kizárták), a békéltetést megtartották, és megállapították annak sikertelen voltát. Ehhez hasonlóan a Pp., ha a határnapon csak a kérelmező házaspár jelent meg vagy az ellenfél megidézését két ízben is eredmény nélkül kísérelték meg (megjegyzem: nem további megidézésről van szó, hanem sikertelen idézés újra megkísérléséről), a békéltetést sikertelennek tekintették, amelyet a bíró végzésben állapított meg. Felfolyamodásnak e végzés ellen nem volt helye. Mivel a Ht. a bontó vagy váló kereset indítását bizonyos esetekben határidőhöz köti és a békéltetésre e határidőt nyitva tartja,⁵¹ a Pp. 30 napot adott a végzés kézhezvételét követően a békéltetést kérelmező félnek arra, hogy a váló- vagy bontóper keresetével megindítsa. Fontos, hogy e határnap mulasztása esetén is meg nem történtenek kellett tekinteni a békéltetést, amire végzésében a bíróság figyelmeztette is a kérelmezőt.

A Pp. a békéltetés második formájaként a keresetlevél beadását követő előzetes békéltetést intézményesítette két esetre nézve: ha az előző formával a felek nem éltek, vagy a sikertelen kísérlet óta több mint 30 nap eltelt már.⁵²

L. Lajos 1915-ben nyújtott be keresetet a pécsi királyi törvényszékhez felesége, *W. Antónia* ellen. Az 50 éves kocsmáros a 18 éves kéjnot 1890-ben Somogyhárságyon vette feleségül, miután a „szobalány” a kaposvári Szarvas szállodában „bízelkedésével behálózta” az idősödő özvegy férfit. *L. Lajos*, bár nejét figyelmeztette, hogy „ne tápláljon ledér gondolatokat” és neki „öreg napjaira támasz legyen”, rövidesen számos problémával találta szemben magát. A fiatal nő férje fiával összefogva súlyosan bántalmazta a betegeskedő embert, majd elhagyta. Ezek után *L. Lajos* keresetében a békéltetés és ennek sikertelensége esetén a tárgyalás napjának kitűzését egyszorre kérte.⁵³

A bíró belátása szerint kivételesen mellőzhető volt a békéltetés, ha nagy nehézségbe ütközött volna, így az ellenfél külföldi tartózkodása esetén.⁵⁴ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy csakis ezt az *expressis verbis* említett esetet fogadták el a mellőzés okaként.

M. Mária 4 hónapi együttélés után hagyta el férjét, és azóta mintegy 34 éven át mindketten ágyasságban éltek. Ahogy a férj ezt keresetében megfogalmazta, „teljes elhűdegülés állt be közöttünk, részemről ez nagyon természetes is, és igazán tragikomikus lenne esetleg békéltetésünk”. Az 1917. január 27-én rögzített jegyzőkönyv⁵⁵ szerint a békéltetést a „körülményektől függetlenül”

⁵⁰ 1893. évi XVIII. tc. 215. § és 52. §

⁵¹ Ht. 83. § szerint a 76., 78. 79. és 80. szakaszokban megjelölt bontó ok alapján a keresetet csak attól a naptól számított 6 hónap alatt lehet megindítani, amelyben a vétkes magatartás vagy a 79. § és a 80.§ d. pontja esetén a büntető ítélet a házastárs tudomására jutott. Ez az időintervallum legfeljebb 10 év lehetett. Ezek a szabályok a 105. § szerint ágytól és asztaltól történő elválásról írt perben is érvényesültek.

⁵² Pp. 654.§ (1).

⁵³ MNL BML VII/2b II/1915/1050

⁵⁴ Pp. 654.§ (2).

⁵⁵ MNL BML VII/2b II/1916/2922 2922p/17/1916 sz.

rendelte el a bíróság, melynek során felperes, ahogy ez várható is volt, kijelentette, hogy „nem hajlandó békülni”, míg alperes úgy nyilatkozott, hogy „hajlandó urához visszatérni”. Mivel „felperes ezután sem békült”, a királyi törvényszék mindkét felet vétkessé nyilvánítva a Ht. 80.§ a. pontja alapján bontotta fel a házasságot.

A bíróság a mellőzhetőséget tehát csak akkor állapította meg, ha a házaspár közjegyzői vagy közjegyzőileg hitelesített okiratban hiteles módon igazolta a „tetemes nehézséget”,⁵⁶ és egyben nyilatkozott arról, hogy hajlandó-e kibékülni a házastársával. 1895-től a Pp. hatályba lépéséig eltelt években egyáltalán nem találok Baranyában olyan esettel, amikor a bíróság mellőzte volna a békéltetést, még olyankor sem, ha erre egyáltalán nem volt remény. Ebből következik, hogy a Pp. előtt a békéltetés lényegét tekintve (eredeti formájában vagy az azt pótló nyilatkozat útján) kötelező volt, míg a Pp. ezen utóbbi eszközről nem rendelkezik. A kódex miniszteri indokolása szerint, bár némely esetben a békéltetés mellőzése a bíró belátásától függ, „mivel az előkészítő eljárás és a tárgyalás folyamán a békéltetés bármikor megújítható (lásd a békéltetés harmadik formáját a későbbiekben), nem tulajdonítja annak azt a hatályt, hogy a békéltetésnek vagy éppen nem, vagy nem az illetékes bíróság előtt történt az eljárást akadályozza, vagy feloldási okul szolgáljon”.⁵⁷

A békéltetést ugyanazon esetekben egyáltalán nem kellett elrendelni, mint ahogy ezt a keresetlevél beadása előtti békéltetésnél láttuk. Míg azonban ott a felek kérelmére került sor a határnap tűzésére, itt a bíróság hivatalból intézkedett. Egyebeket tekintve azonos szabályokhoz igazodott az eljárás ebben az esetben is. Ebből következik, hogy mulasztott határnap miatt az azt követő 15 napon belül kérelemre újabb határnapot tűzött a bíróság. Ha pedig a kérelmező azt is elmulasztotta, a keresetet be nem adottnak tekintették.⁵⁸

A békéltetés harmadik formája a bontó- vagy válóper illetve (az előző két formától eltérően) megtámadási per során, annak bármely szakaszában megkísérelt békéltetés⁵⁹ volt, amelyet kiküldött vagy megkeresett bíró is végezhetett. A békéltetésre ekkor ugyancsak hivatalból került sor, a bíró belátásától függően, nem pedig kötelező jelleggel. A kormányjavaslat miniszteri indokolása szerint a békéltetési kísérlet ismételt megengedése a 231. §-nak felelt meg, és a házassági kötelék fenntartásának előmozdítását célozta.⁶⁰

A Pp. előtti joggyakorlatban kifejezett cél volt a gyors ügymenet. Ennek érdekében a békéltetést és a tárgyalást lehetőség szerint egy napra tűzzék ki, mint ahogy az alábbi, 1905-ben megindított ügyben is történt.

Az 1. ábrán látható tárgyalási jegyzőkönyv szerint a görög-keleti vallású B. Boldizsár és P. Szavéta 1898. február 18-án kötött házasságot. Az asszony második gyermekük, Verona születése után azért hagyta el férjét, mert „kellő ápolásra” otthon nem számíthatott. Amikor egy hét múlva szüleitől férjéhez visszatért, B. Boldizsár elzavarta. Ő maga a bontást ellenezte, férje keresetét követően viszontkeresettel nem élt. Az előzetes békéltetés során kijelentette, hogy „férjével az együttélést folytatni hajlandó, (...) de férje házához visszatérni nem fog”. Az ábrán középpont jól olvasható, hogy „a békéltetés

⁵⁶ A gyakorlat három okot fogadott el: a, betegsége miatt a bíróság előtt meg nem jelenhetik; b, a bíróság székhelyétől távol lakik és szegénységénél fogva az utazással járó költségeket fedezni nem képes; c, külföldön tartózkodik és a békéltetésnek megkeresés útján való foganatosítása tetemes nehézségbe ütközik. Lásd LADÁNYI, Bíraskodás házassági perekben 403.

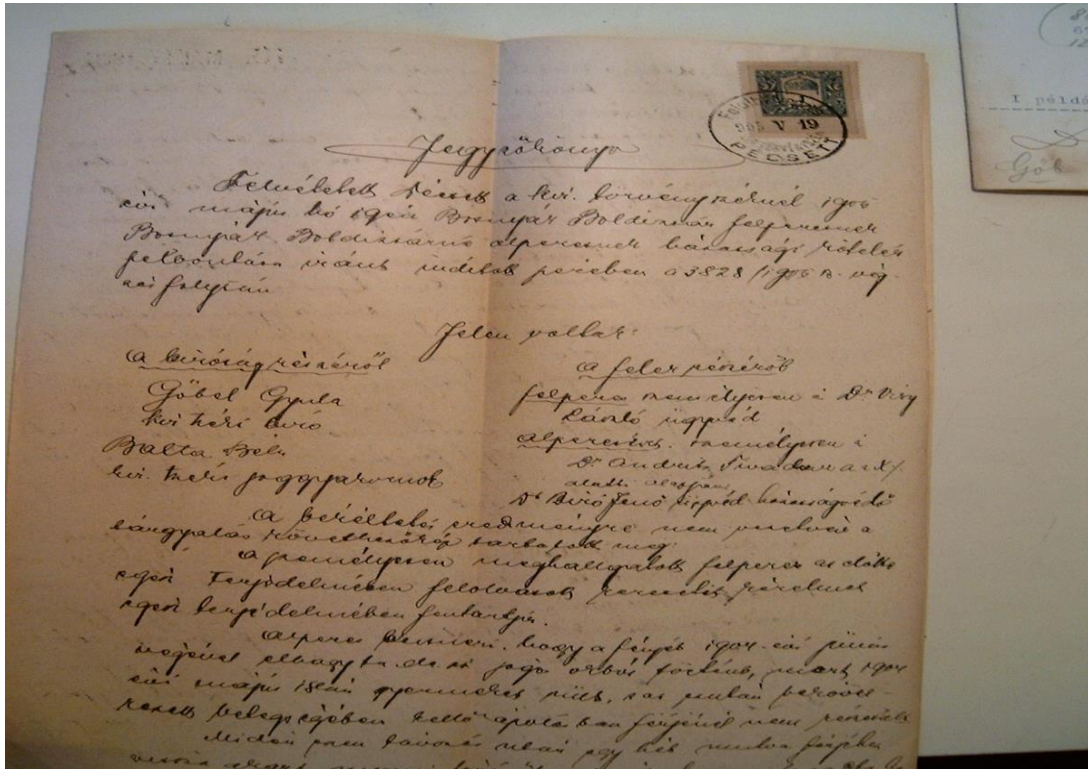
⁵⁷ Idézi FABINYI, A polgári perrendtartás 117.

⁵⁸ FABINYI, A polgári perrendtartás 118.

⁵⁹ Pp. 668. §

⁶⁰ A törvényjavaslat miniszteri indokolását idézi FABINYI, A polgári perrendtartás 131.

eredményre nem vezetvén”, az első tárgyalást ugyan ezen a napon, 1906. május 19-én lefolytatták. A feleket ez év október 31-én egymástól hat hónap időtartamra ágytól és asztaltól elválasztották,⁶¹ majd mivel a felek a különélés alatt nem békültek ki, sőt felperes e hat hónap alatt ágyassági kapcsolatot létesített, házasságukat 1907. augusztus 27-én a Ht. 80. § a. pontja alapján bontották fel.⁶² P. Szavétát azért nyilvánították vétkessé, mert férjét a lakóhelyére nem követte.

1. ábra: Tárgyalási jegyzőkönyv részlete, 1906. május 19. (MNL BML VII/2b II/1905/110)

A fenti perben követett eljárással szemben a Pp. szerint a békéltetés határnapján, a három említett forma bármelyikéről legyen is szó, az ügyben más nem történhetett. Ha a bíró előtt azonnal nem is járt eredménnyel a békéltetési kísérlet, a jogalkotó nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a felek utólag, a dolgot még egyszer átgondolva, megváltoztatják a véleményüket.⁶³ Éppen ezért, ha a felek meghallgatása után alapos kilátás volt arra, hogy a békéltetés ismételt megkísérlése eredményre fog vezetni, a bíró újabb határnapot tűzött ki.⁶⁴

3. Összegzés

Első polgári eljárásjogi kódexünk a házassági perek tekintetében nem új rendet teremtett. A Királyhágón inneni protestánsok és izraeliták házassági ügyeiben (felekezeti anyagi jog alapján) állami törvényszékek jártak el 1894 előtt, és ezek gyakorlatában rögzült a házassági kötelék védelmét

⁶¹ MNL BML VII/2b II/1905/110 13461p/1905. sz.

⁶² MNL BML VII/2b II/1905/110 6721p/1907. sz.

⁶³ A törvényjavaslat miniszteri indokolását idézi FABINYI, A polgári perrendtartás 117.

⁶⁴ Pp. 646. § (2).

szolgáló eszközök köre illetve azok alkalmazási módja. Amikor 1895 októberében a felekezeti különbségeket figyelmen kívül hagyó, egységes, polgári házassági törvényünk hatályba lépett, a törvényi rögzítést nem nyert eljárás a Ht. elveit és a benne foglalt szabályokat alapul véve túlnyomó részt az addigi rendet követte. A jogpolitikai célzat időközben vajmi keveset változott: a cél továbbra is a házasságok lehetőség szerinti fenntartása volt, figyelembe véve az érintett felek magánautonómiáját. Éppen ezért, amikor a Pp. előkészítése zajlott, a házassági eljárás kapcsán a kötelék védelmét szolgáló eddigi eszközöket számba véve azok hatékonyságát vizsgálták. Csupán a házasságvédő és a kötelező hivatalból történő felülvizsgálat degradálódott a múlt hagyatékává, az egyéb eszközök, így különösen a békéltetés azonban – némi apró finomítással – tovább szolgálhatták azt a célt, hogy a felek kellő megfontoltsággal, csak végső esetben éljenek a bontás lehetőségével.

A Pp. hatályba lépése óta több mint egy évszázad eltelt, és ez alatt hazánkban is jelentősen megváltozott a társadalmi értékszemplélet. A korabeli bírói békéltetés célja és alkalmazása merőben eltért attól, amit hatályos jogunkban a bírósági közvetítés jelent. Az előbbihez visszatérni elképzelhetetlennek (feleslegesnek és idejét múltnak) tűnik. A Ht. hatályba lépése előtti felekezeti házassági jogok lelkészi békéltetése azonban korunk bíróságán kívüli, önkéntes (*voluntary*) mediátorainak adhat némi muníciót: amennyiben a házastársak vallásos világnézettel rendelkeznek, a felekezeteken belül működő segítő szolgálatok mediátori funkciót betöltve jelentős mértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a házassági kötelék, vagy ahogy *Salamon* király a Prédikátor könyvében nevezi: a „hármás kötél” ne szakadjon el.⁶⁵

Felhasznált források és irodalom

1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról
1911. évi I. tc. a polgári perrendtartásról
1911. évi I. tv. indokolása a polgári perrendtartásról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91100001.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46> (2018. 12. 12.)
BEÖTHY Zsigmond: Az evangel. házasságügyi új törvények gyakorlati magyarázata. Pest 1853
FABINYI Tihamér: A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata II. Budapest 1931
GYENGÉNÉ NAGY Márta: A mediáció az igazságszolgáltatásban. Családjogi specialitások. PhD-értekezés, Msc, Szeged 2009
HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Budapest-Pécs 2006
HERGER Csabáné: A házasság és a család védelme a modern magyar magánjogban. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülésének megnyitójára (Pécs, 2018. december 10.). Diké 2018/2. sz. 3–15.
HUSZÁR Elemér: A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint. Kalocsa 1927
KASSAY Adolf: A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok a megfelelő rendeletekkel és határozatokkal. Budapest 1891
KAZALY Imre: A katolikus egyházjogtan kézikönyve, különös tekintettel Magyarország jogi viszonyaira II. Vác 1877
LADÁNYI Lajos: Bíraskodás házassági perekben. Gyakorlati kézikönyv. Budapest 1910
MÁRKUS Dezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon I–VI. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1898–1907
MÁRKUS Dezső: Házassági eljárás az 1894. évi XXXI. tcz. életbelépte után I. Jogtudományi Közlöny 1895/ 14. sz. 105.

⁶⁵ Prédikátor 4:12

- MÁRKUS Dezső: Házassági eljárás az 1894. évi XXXI. tcz. életbelépte után II. Jogtudományi Közlöny 1895/15. sz. 114–115.
- MÁRKUS Dezső: Házassági eljárás az 1894. évi XXXI. tcz. életbelépte után III. Jogtudományi Közlöny 1895/16. sz. 122–123.
- MÁRKUS Dezső: Házassági eljárás az 1894. évi XXXI. tcz. életbelépte után IV. Jogtudományi Közlöny 1895/18. sz. 137–138.
- MÁRKUS Dezső: Házassági eljárás az 1894. évi XXXI. tcz. életbelépte után V. Jogtudományi Közlöny 1895/19. sz. 149–150.
- MÁRKUS Dezső: A házassági jog és az anyakönyvi törvény kézikönyve. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1895
- MÓRA Mihály: Házassági kereseti jog a köteléki perben az egyházjog szerint. Budapest 1941
- NAGY Márta: A házasság megszűnése. In: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Családjog rovat, rovatszerkesztő: HEGEDŰS Andrea) <http://ijoten.hu/szocikk/a-hazassag-megszunese> (letöltve: 2019. 04. 04.)
- SCHERMANN Egyed: A házasságjog kézikönyve. Pannonhalma 1926
- SZTEHLO Kornél: Eljárás a házassági perekben tekintettel az 1894. évi XXXI. törvénycikk életbeléptetésére az eljárást szabályozó törvények és a bírói gyakorlat alapján. Budapest 1895
- TÓTH Gáspár: Eljárás házassági perekben I. Jogtudományi Közlöny 1895/37. sz. 290–291.
- TÓTH Gáspár: Eljárás házassági perekben II. Jogtudományi Közlöny 1895/38. sz. 299–300.

KLISICS Diána

PhD-hallgató

SZTE ÁJTK

DOI:10.15170/DIKE.2019.03.01.04

Mediáció családjogi ügyekben – a gyökerekről és a sajátosságokról

Mediation in Family Matters – Roots and Peculiarities

Considering the development of both international and European law, the tendency for turning to Alternative Dispute Resolution methods has been noticeable for a long time and one of its types is mediation. The roots of mediation derive from ancient communities. Mediation is a special conflict handling method, its essence lays in the fact that a neutral third party (a mediator) mediates in the dispute of the two parties with the consent of both. Family mediation is the most frequently used form of mediation. Its undeniable significance is reflected in the time factor, the costs, the fulfilment of the concluded agreements and last but not least, the future relationship of the parties.

Keywords: *family mediation, history of mediation, peculiarities of mediation, mediation in the substantive and procedural law*

*„(...) nem nyerni vagy elégtételt venni kell,
hanem megállapodni és kölcsönösen jól jární.”¹*

1. Bevezető

Magyarországon a legelterjedtebb konfliktuskezelési módszer a peres eljárás, a magyar mentalitás az ügyek nagy számában is tükröződik.² A bírósági eljárásban a felek mint felperes és alperes vesznek részt, az eljárás végén a bíróság nyertest és vesztest hirdet. Alternatív vitarendezési eljárás (a továbbiakban AVR) alatt olyan eljárásokat értünk, melyek a felek közötti vitát bírói úton kívül rendezik. Az AVR fogalma az eljárások széles körét öleli fel, melyek egyike mediáció.

A *mediare* latin eredetű szó, jelentése középben állni, egyeztetni, közbenjárni, közvetíteni, békéltetni. Valamennyi jogrendszerre és jogágra kiterjedő mediációs fogalomról ugyan nem beszélhetünk, azonban annak esszenciáját az alábbiakban foglalhatnánk össze: „A mediáció egy speciális konfliktuskezelési módszer, amelynek lényege, hogy két fél vitájában mindkét fél beleegyezésével egy semleges harmadik fél (a mediátor) jár közben”.³ A mediáció folyamán felértékelődik az egyén felelőssége, döntésben való szerepvállalása, ugyanis a mediátor nem ítélkezik, nem oldja meg a felek helyett a problémát, pusztán segít tisztázni a konfliktus természetét és segít a mindkét fél számára kielégítő megoldás megtalálásában.

¹ SÁRINÉ SIMKÓ, A mediáció 64.

² A 2018. évi statisztikai adatok alapján közel 1.227.000 ügy érkezett a járásbíróságokra és a törvényszékekre, mely a 2017-es év átlagában 89%. Lásd <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok/birosagi-ugyforgalom-2018-eves-adatai> (letöltés ideje: 2019.04.11.)

³ BARCY – SZAMOS, „Mediare necesse est” 5.

2. Mediáció, facilitáció, békítés. Hol húzódik a határ?

Az egyéb alternatív konfliktusmegoldó módszerek közül a facilitációt és a békítést érdemes elhatárolnunk a mediációtól. A facilitáció esetében arról van szó, hogy a felek közötti tárgyalások eredményességének növeléséhez egy, a tárgyalásvezetésben székértelemmel rendelkező személyt vesznek igénybe. A facilitátor a felek figyelmét a problémára irányítja, a tárgyalás kimenetelében nem érdekelt. Tudását arra használja, hogy a találkozás gördülékeny és hatékony legyen: nem a döntésben segít, hanem abban, hogy a résztvevők a döntést meg tudják hozni. A békítés, melyre a későbbiekben visszatérünk, a peres és peren kívüli tárgyalások alternatív megoldási formája egyaránt lehet. Itt a békítő erőteljesebben avatkozik be a facilitációhoz vagy a mediációhoz képest, viszont a megoldási javaslatok minél szűkebb körére koncentrálva azt a veszélyt rejtheti magában, hogy az elért kompromisszum nem lesz majd tartós. Mediáció esetében a felek már nem feltétlenül tudnak kommunikálni egymással. A mediátor az, aki segít a feleknek a párbeszéd újraindításában, s a konfliktusokra lehetségesen alkalmazandó megoldások kialakításában.⁴

3. A mediáció nemzetközi történetéről

A mediációt gyakran egy új módszernek tekintik, pedig gyökerei ősi közösségekből erednek. Szerinte a világon megfigyelhető, hogy a különböző kultúrákban a közösségek bölcs öregjeit, tiszteletre méltó tagjait igénybe vették a konfliktushelyzetek feloldására, békítésre, közvetítésre. Az ősi Kínában a mediáció volt az uralkodói dinasztiákban a konfliktusmegoldás egyik legfőbb eszköze. I.e. 5. században *Konfuciusz* arra sürgette az embereket, hogy a bírói út helyett vegyék igénybe a mediációt. Figyelmeztetett, hogy a pereskedés a feleket megkeseríti, képtelenné teszi őket az együttműködésre. A konfucianizmus szerint a legfőbb cél a harmónia, melynek elérésére a legjobb eszköz a meggyőzés és a tanítás. A viták békés rendezése az iszmáili muszlim közösségekben is tetten érhető, alkalmazása az iszlám vallási tradíciókon és szertartásokon nyugodott.⁵ Görögországban a mediátor elnevezése *proxenetas* volt. A rómaiak a mediátorokat különféle képpen nevezték, úgy mint *internuncius*, *medium*, *intercessor*, *phlanthropus*, *interpolator* vagy *interlocutor*. A nemzetségeken belül a világ minden táján jellemző volt a mediáció jellegű vitamegoldás, mely alapvetően a békés együttélést szolgálta.

A tradicionális közösségek felbomlását követően a polgári társadalmak jogrendszerei a konfliktusok megoldását a szabályozáson keresztül juttatták érvényre, a modern jogrendszerbe vetett bizalmat azonban kiábrándulás követte. Feljegyzések szerint a modern kori, 20. században intézményesült mediációt a modern nyugati társadalmakban a 19. században alkalmazták először. A mediáció korai alkalmazására több példát is találunk Európában és Észak-Amerikában. Ilyen a kvékerek gyakorlata, akik a mediációt részesítették előnyben házassági és kereskedelmi jogviták megoldására. A *Cheyenne* indián törzsfőnök feladatainak egyike közé tartozott a békítés. Az AVR a 20. század '20-as, '30-as éveiben kezdett meghonosodni az USA-ban, itt még jellemzően munkaügyi

⁴ NAGY, Bírói mediáció 30.; BARCY – SZAMOS, „Mediare necesse est” 6–7.

⁵ PARKINSON, Family mediation 4–5.; PISSLER, Mediation in China 960.; Megjegyezzük, hogy a mediáció a mai modern Kínában is a vitamegoldás szokásos módja.

viták megoldásaként, majd a '60-as évekre már mozgalommá fejlődött. Az első békeltető testületeket az 1860-as években alapították, hogy segítsék a viták megoldását bizonyos iparágakban. Az Amerikai Zsidó Közösség 1920-ban, New Yorkban létrehozta a Zsidó Egyeztető Fórumot, hogy elősegítsék a viták konszenzussal történő rendezését. A pereskedés költséges és időigényes eljárás, melyhez képest a mediáció új alternatívát kínált. Ez időben Európában is felmerült az alternatív vitarendezés gondolata, amikor az az angolszász területeken már komoly fejlődésnek indult. *Nagy Márta* kifejtette, hogy ennek indoka abban keresendő, hogy a kódex alapján felépülő jogrendszerekben a bírói gyakorlat és a társadalom közötti kölcsönös kapcsolat nem olyan élő, mint a precedens alapú igazságszolgáltatási rendszerekben.⁶

A családi mediáció az USA-ban jelent meg először, kialakulásának időpontja a '70-es évekre tehető. A válások növekvő számának, valamint a válás egyre nagyobb elfogadottságának köszönhetően az anyagi jogban jelentős változások következtek be, úgy, mint a nem vétkességen alapuló bontás, vagy a gyermek feletti közös szülői felügyeleti jog, váltott elhelyezés mellett. Ezen túlmenően az eljárásjogban is változások jöttek. Ügyvédek egy csoportja szívére vette az új, nem vétkességi elven alapuló válási filozófiát. Mindkét házasság felbontását megelőzően találkozást kezdték szorgalmazni, ahol az ügyvéd a jogi tanácsadáson túl egyfajta semleges szerepben tűnik fel. A házasság felbontására és a különválásra már nem kizárólag jogi folyamatként tekintettek, hanem elkezdtek annak komplexebb megítélésével, a pszichológiai folyamatokkal is foglalkozni. Családi mediációs központok jöttek létre, az elsőt *O. J. Coogler* alapította 1974-ben, Atlantában. A jogi szabályozást tekintve Kalifornia állam volt az úttörője azon megoldásnak, hogy a szülői felügyelet, illetve kapcsolattartás miatt indított bírósági eljárás esetében a szülőknek kötelező az első bírósági meghallgatást megelőzően mediációban részt venniük. Az ügyvédi kar mediációhoz való kezdeti, teljes elutasító hozzáállását követően mára a legnagyobb létszámmal rendelkező vitarendező szervezet az Amerikai Ügyvédi Kar Vitarendező Tagozata.⁷

Az amerikai példát követően világszerte az angolszász államokban hasonló szabályozást léptettek hatályba. Az 1990-es években Angliában és Wales-ben a családi mediációs ügyek száma 600 és 800 közt mozgott. 1999-ben a mediációs ülésen való részvétel kötelező bevezetésével az ügyszám egyetlen év alatt 14.500-ra nőtt. Egy, a National Audit Office által közzétett későbbi tanulmány rámutatott, hogy a mediációs eljárás a hagyományos igényérvényesítéssel összevetve a családok számára sokkal kedvezőbb az eljárások kimenetelét, a stressz faktort, az idő és költségtényezőket tekintve egyaránt. A tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy az ügyvédek anyagi okokból kifolyólag alapvetően az ügyfelekkel ellentétesen érdekeltek.⁸ A bírósági rendszer korlátai Európában is egyre inkább kirajzolódtak. Az Európa Tanács és az Európai Bizottság kijelölte a fejlődési irányokat, melyek a kutatások alapján a már jól bevált angolszász rendszerben alkalmazottak nemzeti gyakorlathoz igazítottan történő átvételére irányultak. A teljesség igénye nélkül a nemzetközi jogi dokumentumok és kezdeményezések közül kiemelendő az Európai Unió Miniszterek Tanácsa 1998. január 21-én kihirdetett no. R. (98) 1. ajánlása a családjogi mediációról, amely a tagállamok számára javasolta a családi mediáció bevezetését, illetve népszerűsítését.

⁶ NAGY, Bírósági mediáció 21., PARKINSON, Family mediation 4–5.

⁷ MILNE – FOLBERG – SALEM, The evolution of divorce and family mediation 4–6.

⁸ BANHAM – HALL, Family mediation 262–263.

Lefektette a családi mediációra vonatkozó alapelveket. Az Európa Tanács 1999 októberben Tamperében megtartott ülésén az igazságszolgáltatáshoz való jobb hozzáférés lehetővé tétele érdekében felszólította a tagállamokat alternatív, bíróságon kívüli eljárások kidolgozására. Az Európai Bizottság által 2002-ben Brüsszelben kiadott ún. Zöld Könyv a polgári és a kereskedelem területén alkalmazható alternatív vitarendezési eljárásokról nevesíti a mediációt, mint alkalmazandó alternatív konfliktuskezelési módszert. A viták konszenzussal történő rendezésének a jelentősége megnőtt az unió területén, a dokumentum összefoglalójában rögzíti többek között, hogy az AVR a joghoz való könnyebb hozzáférés eszköze. A mediáció előnyben részesítésnek indoka, hogy ezen alternatív vitarendezési forma biztosíthatja leginkább a viták takarékos, gyors, bíróságon kívüli rendezését.⁹ A 2004. esztendőben látott napvilágot a közvetítők európai magatartási kódexe, mely számos olyan alapelvet határoz meg, amelyek mellett az egyes közvetítők saját felelősségükre, önkéntes alapon elkötelezhetik magukat.¹⁰

Hosszas előkészítő munkát követően az Európai Parlament 2008. április 28-án elfogadta a 2008/52/EP Irányelvet a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól, mely az európai családi mediáció fejlődését a leginkább meghatározta. Az irányelv célja a közvetítés és a bírósági eljárás közötti kiegyensúlyozott kapcsolat biztosítása. Az irányelv értelmében a tagállamoknak három év alatt be kellett illeszteniük a saját jogrendszerükbe a mediációs eljárást, melynek eredményeképpen beszélhetünk bírósági mediációról. Az irányelv rögzíti, hogy a közvetítés a polgári és kereskedelmi ügyekben a viták takarékos és gyors, bíróságon kívüli rendezését biztosíthatja, a felek igényei szerint kialakított eljárások révén. A közvetítés eredményeképpen létrejött megállapodásokat nagyobb valószínűséggel tartják be önként, és valószínűbb, hogy a felek között korrekt és fenntartható kapcsolat marad meg [Preambulum (6)]. Megállapítja, hogy a közvetítést nem szabad a bírósági eljárás kevésbé hatékony alternatívájának tekinteni. A tagállamoknak ezért biztosítaniuk kell, hogy a közvetítés eredményeképpen létrejött írásbeli megállapodásban részes felek a megállapodásuk tartalmát végrehajthatóvá nyilváníthatassák [(Preambulum 19)]. Szorgalmazza a közvélemény tájékoztatását a közvetítők elérhetőségére vonatkozóan és a jogászok arra való ösztönzését sürgeti, hogy tájékoztassák ügyfeleiket a közvetítés lehetőségéről [(Preambulum 25)]. Rendelkezései közt találjuk a közvetítés igénybevételének bíróságok általi ajánlását (5. cikk), a közvetítés eredményeképpen létrejött megállapodások végrehajthatóvá nyilvánítását (6. cikk), a titoktartás biztosítását (7. cikk), valamint a közvetítés és az elévülési idő viszonyát (8. cikk). Az irányelv rendelkezései csak a határokon átnyúló vitákban történő közvetítésre alkalmazandók, azonban a tagállamok nincsenek elzárva attól, hogy a rendelkezéseket belföldi közvetítési eljárásokban is alkalmazzák [Preambulum (8)].¹¹

Az irányelv hatályosulásával kapcsolatos részletes hatástanulmányt az Európai Parlament 2014-ben jelentette meg. Megállapította, hogy öt és fél év telt el a mediációs irányelv elfogadása óta, amely még nem oldotta meg az ún. Európai Unió mediációs paradoxont. Számos bizonyított előnye ellenére a polgári és kereskedelmi ügyekben még mindig az ügyek kevesebb, mint egy

⁹ BARINKAI – HERCZOG – LOVAS – SZOTYORI NAGY, Családi Mediáció 209–212.; NAGY, Bírósági mediáció 17–22.; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52002DC0196> (2019. 05. 09.)

¹⁰ http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf (2019. 04. 10.)

¹¹ GYENGÉNÉ DR. NAGY, Első lépések 26–27.; BARINKAI – HERCZOG – LOVAS – SZOTYORI NAGY, Családi Mediáció 212–213.

százalékában alkalmazzák a mediációt az EU-ban. Javaslatoakat tesz a tagállamok számára a paradoxon feloldásának lehetséges megoldásaira azzal, hogy a szakértők a kötelezően választható mediációs modellt támogatják.¹² Az Európai Bizottság 2018. év decemberében magatartási kódexet fogadott el, ezúttal a mediációs szolgáltatást nyújtókra vonatkozóan.¹³

4. A családi mediáció hazai fejlődése

4.1. A bíró mint békítő

A bíró békítő szerepe a házasság felbontásával kapcsolatban a magyar perjogi fejlődés folyamán több ízben is tetten érhető. Az 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról (a továbbiakban: rPp.) szabályozta a bontóper előtti előkészítő eljárást, majd a bontóper előtti meghallgatás intézményét.

Az rPp. 280. § (1) bekezdése szerint a bontóper megelőzte egy előkészítő eljárás, amelynek célja a per előkészítésén túl a házastársak kibékítése volt. A nagy érdeklődéssel fogadott jogintézmény azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a felek a formális eljárást a későbbi bontóperhez elengedhetetlen alaki feltételnek tekintették, a bíróságoknál ezen ügyek tárgyalása pedig sokszor felszínes, tartalmatlan maradt.¹⁴ Ennek eredményeképpen az 1957. évi VIII. törvény 93. §-a 1958. március 1. napi hatállyal az előkészítő eljárásra vonatkozó rendelkezést hatályon kívül helyezte.

A békítési kísérlet újabb lendületet vett: az 1986. évi IV. törvény 40. §-a iktatta be az rPp.-be a bontóper előtti meghallgatás intézményét, 1987. július 1-i hatálybalépéssel. A szabályozás a békéltetést kötelezően elrendelte a házasság felbontásának feltételeként. A peren kívüli eljárást egyesbíró folytatta le, melyen csak a felek vehettek részt, jogi képviselő nélkül. E szerint a bíróság tájékoztatta a feleket a meghallgatás során az eljárás jelentőségéről, a bontás várható következményeiről. A bíróság meghallgatta a feleket akár együtt, akár külön-külön, s megkísérelte a házastársak kibékítését. Amennyiben a békítés eredményes volt, a bíróság megszüntette az eljárást. Ellenkező esetben, illetve ha a másik fél nem jelent meg a meghallgatáson, a bontóper előtti meghallgatást végzéssel befejezetté nyilvánította. A rosszemlékű eljárásra vonatkozó rendelkezés 1995. augusztus 29-től hatályát veszítette, azonban a folyamatban lévő ügyekben továbbra is alkalmazni kellett. A jogintézmény hatályon kívül helyezésének indoka többek között az volt, hogy a bontóper előtti meghallgatás következtében a felek csak elenyésző számú esetben békültek ki, az ügyek sok esetben elhúzódtak. A békéltetésre pedig nem lehettek alkalmasak azok a bírák, akik megfelelő körülmények és felkészítés hiányában kötelezően lefolytatandó eljárásban találkoztak a valóni szándékozó felekkel.¹⁵

A családi mediáció bevezetésének a lehetősége a nyolcvanas években merült fel, melynek akkor több akadálya is volt. Arra, hogy non-profit szervezetek vállaljanak családi mediációs

¹² GYENGÉNÉ NAGY – KÖRÖS, A bírósági közvetítésről – mindenkinek 127.

¹³ <https://rm.coe.int/cepej-2018-24-en-mediation-development-toolkit-european-code-of-conduc/1680901dc6> (2019. 05. 09.)

¹⁴ SZIGLIGETI, A házassági bontóper megelőző előkészítő eljárás 299.

¹⁵ LOVAS – HERCZOG, Mediáció, avagy a fájdalommentes konfliktuskezelés 12.; rPp. 280. §; 1995. évi LX. törvény 31. § (2)

tevékenységet, nem mutatkozott lehetőség. További akadály volt az angolszász példákhoz hasonlóan az ügyvédi hivatásrend ellenérdekeltsége: ha a felek gyorsan megegyeznek, az ügyvédi költség számottevően kevesebb lehet. A családjogi szabályozás sajátossága, hogy a felek megegyezését számos kérdésben az első helyre teszi. Így az egyező akaratnyilvánításon alapuló bontás feltétele volt már a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban Csjt.) szerint¹⁶ is a szülők megegyezése az ún. járulékos kérdésekben. Ugyanakkor az egyező akaratnyilvánításon alapuló bontás sokszor csak látszólagos, háttérben beletörődés, kapkodás, kiszolgáltatottság is állhat.¹⁷

4.2. A közvetítói törvénytől a bírósági közvetítésig

Mérföldkő a 2003. március 17. napján hatályba lépett közvetítói tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény (a továbbiakban: Kvtv.), mely lefektette a polgári és kereskedelmi jogvitákban alkalmazandó közvetítói eljárás alkalmazásának részletes feltételeit. A törvény célja, hogy elősegítse a személyi és vagyoni jogokkal kapcsolatban felmerült azon jogviták rendezését, amelyekben a felek rendelkezési jogát törvény nem korlátozza. A jogszabály kezdetben csak a felek által kezdeményezett, jellemzően a pert megelőzően lefolytatott ún. civil közvetítói eljárásra vonatkozott. Itt találjuk a mediátorok felkérésére, feladataira, a közvetítói eljárás menetére vonatkozó szabályokat is. A törvény rögzíti, hogy a közvetítói eljárásban létrejött megállapodás nem érinti a feleknek azon jogát, hogy a vitás ügyben igényüket bírósági vagy választottbírósi eljárás keretében érvényesítsék. Ennek oka, hogy a közvetítói eljárás csak egy kísérlet a jogvita rendezésére, amely nem korlátozhatja a feleket alapvető emberi jogukban, nevezetesen a bírósághoz fordulás jogában.

A gyermekvédelem területén a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény módosított 132. § (6) bekezdése alapján 2003. január 1. napjával hatályba léptek a gyermekvédelmi közvetítésre vonatkozó szabályok. A családjog egy részterületén, a gyermekkel való kapcsolattartás kérdésében a 14/2003. (II. 12.) Kormányrendelet 11. §-a a gyámhatóságról, valamint a gyermekvédelmi és a gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX.10.) Kormányrendeletbe beiktatott 30/A-30/D. §-ai vezették be az ún. gyermekvédelmi közvetítói eljárást. 2009. január 1. napjától kiegészült az rPp. 148. § (2) bekezdése azzal, hogy a bíróság – amennyiben annak sikerére esély mutatkozik, különösen, ha a felek bármelyike kéri – tájékoztatja a feleket a közvetítói eljárás lényegéről, igénybevitelének lehetőségéről, és ezzel összefüggésben a szünetelés szabályairól [137. § (1) bek. a) pont].

Nem vitattott, hogy a mediáció alkalmazásának sikerében az állami szerepvállalás kulcsfontosságú szerepet játszik. A kutatások eredményei azt mutatták, hogy a siker nagymértékben attól is függ, hogy a jogalkotó milyen garanciákat ad arra, hogy a polgári eljárásban a bírák a mediáció választásának irányába tereljék a feleket. A közvetítói törvény 2012. évi CXVII. törvény 39. § (2) bekezdése nyomán 2012. július 24. napi hatállyal történt módosítása nyomán bővült a hazai alternatív vitarendezés palettája: a törvény kiegészült a bírósági közvetítés jogintézményével, majd

¹⁶ Csjt. 18. § (2)

¹⁷ LOVAS – HERCZOG, Mediáció, avagy a fájdalommentes konfliktuskezelés 13–14.

2014. március 15. napi hatállyal a 2013. évi CCLII. törvény 105. § (17) bekezdése nyomán a bíróság által elrendelhető kötelező közvetítői eljárás jogintézményével.

4.3. Bírósági közvetítés

A bírósági közvetítés egy nemperes eljárás, amely a bíróságon folyamatban lévő peres vagy nemperes eljáráshoz kapcsolódik. Bírósági közvetítést az erre kijelölt bírósági titkár, bíró és rendelkezési állományba helyezett bíró végezhet a közvetítői szakmai képzés elvégzésének igazolását követően. A közvetítés a bíróság falain belül zajlik, a polgári perrendtartás illetékességi szabályai itt nem irányadóak, ráadásul a bírósági közvetítés illetékmentes. E szabályok lehetővé teszik, hogy a közvetítői eljárás során a családjogi jogvitákban gyors, megnyugtató megoldáshoz jussanak a felek térítésmentesen.¹⁸

A 2013. évi V. törvény, az új Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: Ptk.) hatálybalépésével annak Családjogi Könyvében megjelent a közvetítés intézménye a házassági bontóper és a szülői felügyeleti jog gyakorlásának körében, mellyel a későbbiekben foglalkozunk. A polgári perjogi kodifikáció folyamán a Mediációs Munkacsoport javaslatot tett a mediációs eljárás polgári perrendtartás szabályai közti, külön fejezetben történő szabályozására. A javaslat szerint e megoldás az alternatív vitarendezést a bírósághoz való fordulás jogával egyenrangú, azonos szintű vitarendezési fórummá emelné és hozzájárulna a szemléletváltáshoz.¹⁹ A bírósági mediációra vonatkozó szabályok különös szabályként a közvetítői törvényben maradtak, a Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) a közvetítésre vonatkozóan pedig több helyütt, elsősorban tartalmaz szabályokat, melyre a későbbiekben visszatérünk.

5. Önkéntes, kötelezően ajánlott, vagy kötelező mediáció?

Különbség tehető a teljesen önkéntes, *voluntary*, kötelezően ajánlott, *mandatory* és kötelező, *compulsory* mediáció között. Az önkéntes alapú mediáció szabályai piaci viszonyok között jól alkalmazhatóak. A felek egyéni motivációjuk alapján, önkéntesen, együtt döntenek el, hogy mediációs eljárás lefolytatását kérik, s az ott létrejött megállapodás betartása is alapvetően önkéntes alapon működik. A pert megelőző közvetítés tipikusan bíróságon kívüli (*out of court mediation*), a közvetítők a bírósági szervezethez közvetlenül nem kapcsolódnak. A mediáció másik modellje a bírósághoz kapcsolódó (*court annexed*) mediáció, illetve a bírósági (*judicial*) mediáció. A kötelező mediáció szabályai alkalmasak arra, hogy a mediáció szabályait bírósági eljárásokban is alkalmazzák. A kötelezően ajánlott mediáció esetében arról van szó, hogy a felek egy harmadik személytől, jellemzően a bírótól kapott utasítás alapján meg kell fontolják a mediációs eljárásban való részvétel lehetőségét, melyről közösen döntenek. A bíró által ajánlott mediációban megszületett megállapodások a bíró általi jóváhagyást követően jogerőssé és végrehajthatóvá válnak. Ez a megoldás nem töri át a felek önkéntességét, hiszen nem a mediációs eljárásban való részvételre, hanem csupán a részvétel

¹⁸ KRÉMER, A mediáció alapkérdései 51.

¹⁹ GYENGÉNÉ NAGY – SZABÓ – VARGA, A polgári perjogi törvénykönyvben vagy azon kívül, avagy a mediáció helye az eljárásjogban 606.

megfontolására kötelesek.²⁰ A konfliktusok széles körében alkalmazható, így többféle mediációról beszélhetünk az érintett jogterülettől függően. Többek között fogyasztóvédelmi, egészségügyi, munkaügyi, illetve családi mediációról, mely utóbbi a mediációs fajták leggyakrabban használt formája.

6. A családi mediáció sajátosságai

A társadalom legkisebb, s egyben alapegysége a család. Az elmúlt évtizedek társadalmi változásai együtt jártak a válások, vagyoni jogi, gyermekelhelyezési perek növekedésével és a házasságkötések számának egyidejű csökkenésével. A mediációs eljárást a családi kapcsolatok megőrzésében lehet talán a legjobban alkalmazni, hiszen a jogvita mögött erős érzelmi alapú érdekvita húzódik meg. A mediáció módszertanára történő kitérés nélkül rögzítjük, hogy a módszertan családi mediáció esetében sem különbözik az általános szabályoktól, azonban sokkal intenzívebben jelennek meg az érzelmek. Míg a mediációs eljárás alapesetben csupán egy ügyről szól, addig a családi mediáció a résztvevők életéről.²¹

A családi konfliktus gyakran érzelmileg túlfűtött, s itt a legerősebb a késztetés a feleknél, hogy maguk döntsenek saját ügyükben és ne érezzék azt, hogy vesztésként kerülnek ki a kapcsolatból. A mediáció nagy ígérete abban rejlik, hogy segít a feleknek másképp látni a konfliktust, valamint a saját és a másik viselkedését.²² A közvetítői eljárásban lehetőség nyílik a mediátor bevonásával a feszültségek levezetésére és az érdemi – őszinte és jóhiszemű – kommunikációt követően a probléma megoldására. A mediátor közreműködik abban, hogy a felek felismerjék a közös célokat, újra induljon a felek között a párbeszéd, s kölcsönösen elfogadható javaslatok szülessenek a megegyezés érdekében. A mediáció konszenzuson alapul, a felek döntenek el, hogy meg tudnak-e egyezni, így a vita kimenetele is rajtuk áll. Nem következik be a peres eljárásokat oly jellemző nyertes-vesztés helyzet. A részvétellel pedig nem veszítenek semmit, jogvitájukat, amennyiben arra igényt tartanak, megegyezésük hiányában a bíróság dönti el. Családjogi ügyekben nem ritka a több (három-négy) ülésen való részvétel a megállapodás létrejöttéhez. A mediáció nem nyilvános, bizalmas jellegű és előítélettől mentes. Ami a folyamat során napvilágra kerül, nem használható fel későbbi eljárásokban. Jellemzője, hogy az igények és érdekek mentén működik, kimozdítva ezzel a feleket a jogok és köteleességek rögeszméjéből. A folyamat nem a múltban keresi a hibákat és a kapcsolat megromlásához vezető okokat, hanem a jövőbe tekintve a megoldásra fókuszál. A konfliktus felek általi együttes megoldása pedig a megállapodás önkéntes betartásának a garanciája is egyben.²³

Családi mediációra sor kerülhet különösen szülői felügyeleti jog gyakorlásának rendezése körében, vagyoni jogi igények, tartás, kapcsolattartás rendezése kapcsán, házassági pereket megelőzően, vagy már a per folyamán egyaránt. Ezen utóbbinál érvényesül az a törvényi korlátozás, hogy házassági perekben a bíróság döntése szükséges a házasság érvénytelenségének, továbbá

²⁰ GYENGÉNÉ – KÓRÓS, A bírósági közvetítésről – mindenkinek 20. és 125.

²¹ BARINKAI – HERCZOG – LOVAS – SZOTYORI NAGY, Családi Mediáció 165.

²² KERTÉSZ, Mediáció a gyakorlatban 11.

²³ MILNE – FOLBERG – SALEM, The evolution of divorce and family mediation 8.; NAGY, Bírósági mediáció 41–42.; STRASSER – RANDOLPH, Mediáció. A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai 77–79.

érvényességének, létezésének vagy nemlétezésének megállapításához és a házasság felbontásához. Bontójogunk az ún. feldúltsági elven alapul, a nem ritkán hosszadalmas bizonyítási eljárás a feldúltsághoz vezető folyamat teljes, olykor fájdalmas feltárására irányul. Az érzelmek kezelésére a bírósági eljárás nem alkalmas, hisz nem arra hivatott, a hangsúly a tényekre helyeződik. Kétségtelen, hogy célravezetőbb az a megoldás, amikor a felek közös megegyezés alapján kérik a házasság felbontását. Különösen azért, hogy elkerülhető legyen a szülői együttműködést károsan befolyásoló bizonyítási eljárás lefolytatása és a további lélektani hátrányok elszívása. Az egyező akarathatározáson alapuló bontás hátterében viszont sokszor nem az egyező akarat, hanem a kapcsolat minél hamarabb történő befejezése áll, amely a későbbiekben óhatatlanul is újabb jogvitához vezethet.²⁴ A Ptk.-ban ennek ellensúlyozásaként megjelenik a bontóperrel összefüggésben a közvetítői eljárás igénybevételének a lehetősége, amely a felek által megkötött egyezség tartósságának garanciája lehet.

Sok esetben a családi konfliktus a gyermek feletti szülői felügyeleti jog kérdése körül forog. A mediációs eljárásban a mediátor a felek érdekeinek pártatlan képviselője. Amennyiben azonban a vitában gyermek is érintett, a mediátornak a gyermek mindenekfelett álló érdekét kell képviselnie összhangban az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény rendelkezéseivel. A felek kérhetik, hogy a szülői felügyelet gyakorlásáról kötött egyezségüket a bíróság hagyja jóvá, amelynek nincs akadálya, ha az a gyermek érdekében áll. A szülői felügyeletre, illetve a kapcsolattartásra vonatkozó perekben a gyermek közvetítői eljárásba történő bevonásával kapcsolatos nézetek megosztottak. Egyre nagyobb szerephez jut a gyermek véleménye, viszont a gyermek információhoz való joga és biztonsága egymásnak feszül. A Partners Hungary Alapítvány 2016 januárjában alakult informális mediációs munkacsoportja szakmai ajánlásában megállapította, hogy nem adható egyértelmű válasz, a mediátor dönt esetről esetre a gyermek eljárásba történő bevonásának a kérdésében. A hangsúly a gyermek mindenekfelett álló érdekének érvényre juttatásán van, amely érdek adott esetben szólhat a gyermek meghallgatásának mellőzése mellett.²⁵

A családi mediációban indokolt lehet a páros mediáció, a legjobb pedig, ha férfi-nő páros mediátor vezeti le a mediációs üléseket. Nem csak azért, mert a mediátorok szakértelme így összeadódik, hanem azért, mert a női mediátorok sokszor könnyebben azonosulnak a nővel, s így jobban megértik őket, mely a férfiak esetében fordítva is igaz. A páros mediáció mellett szól az is, hogy a felek sokszor jobban hallgatnak az azonos nemű mediátorra.

7. Hatékonyság kérdése, az alkalmazhatóság korlátai

Elmondhatjuk, hogy amennyiben a felek a mediáció során akár csak részben, de megegyezésre jutnak, már eredményesnek tekinthetjük az eljárást. A mediáció célja nem csupán a felek közötti megállapodás létrehozása, hanem a köztük lévő kommunikáció elősegítése. Ezáltal a felek vitarendezésben szerzett tapasztalatai jó eséllyel szolgálják a későbbi együttműködést is, mely a

²⁴ VARGA, A családi közvetítés (mediáció) specifikumai és problémái 5.

²⁵ A gyermek szerepe a válási mediáció során. Szakmai ajánlás – Tervezet 2017. március <http://www.mediacioscentrum.hu/wp-content/uploads/A-gyermek-szerepe-a-v%C3%A1l%C3%A1si-medi%C3%A1ci%C3%B3-sor%C3%A1n.pdf> (2019. 04. 16.)

mediáció egy lehetséges hozadéka.²⁶ A közvetítés intézményét sokszor éri az a vád, hogy a bíróságok munkaterhe érzékelhetően nem csökkent annak bevezetésével,²⁷ sőt, a bírósági közvetítés esetében a titkári és a bírói munkateher összeadódik a közvetítői feladatokkal. A hatékonyság mérését azonban nem szabad pusztán matematikai művelet alapján kapott eredményre szűkíteni, hanem mindenképpen a hatékonyság körébe kell vonni többek közt a bíró által mellőzhető perbeli cselekmények idő- és költség megtakarításait is.²⁸

Az ún. európai mediációs paradoxon esete hazánkban is megfigyelhető. Statisztikai adatok alapján a 2018. év első félévében az érkezett bírósági közvetítési ügyek mennyisége ezer alatti, szám szerint 818, a befejezetteké 919, folyamatban maradt 320.²⁹ Ez a szám a teljes ügyforgalomhoz képest csekély, azonban a fentiekben leírtaknak megfelelően azt is hozzá kell tenni, hogy a hatékonyság nem törvényszerűen csak számokban mérhető.

A bírósági és a civil közvetítés összevetéséből olyan következtetés is levonható, hogy a két jogintézmény némileg egymásnak feszül. Civil közvetítés esetén a feleknek maguknak kell a számukra megfelelő, szakértelemmel rendelkező szakértőt kiválasztaniuk, akivel a mediációs eljárást adott helyen és időben, egyedül, a díjazást is magában foglaló megállapodást követően lefolytatják. Bírósági mediáció esetében a szabad kapacitás függvényében szinte azonnal mediátorhoz jutnak a felek, helyben és ráadásul ingyen. Mindenesetre a közvetítői eljárás igénybevételenek alacsony számát nem ebben kell keresnünk.

A mediáció nem ad választ mindenre, az nem minden esetben alkalmazható. Ezen esetek közé tartozik, amikor nem egyenlők a felek közötti erőviszonyok, vagy ha tele vannak dühvel, gyűlölettel, vagy ahol erőszak van jelen, illetve ahol a felek egyike nem akar, nem tud részt venni a tárgyalásokon.³⁰ A mediáció nem alkalmazható a vita minden stádiumában. A konfliktus eszkalációjának fázisait tekintve hat szakaszt különíthetünk el: jelzés, vita, polarizáció, szegregáció, destrukció, majd a kimerülés fázisa. Az első két szakaszban ritkábban kerül sor mediációra, míg az utolsó kettő szakaszban az értelmetlenné válhat. A mediáció sikeressége gyakran azon is múlik, hogy milyen régóta tart a felek között a vita. Minél régebbi a konfliktus, annál kisebb az esély arra, hogy a felek együttműködő megoldást választanak.³¹

7. Közvetítés a Ptk.-ban

A közvetítés anyagi jogi szabályozása az új Ptk. hatálybalépésével jelent meg. A törvény a mediációt előtérbe helyezi, a negyedik könyvben megjelenik a mediáció önkéntes és kötelező(en választható) formája egyaránt.

²⁶ RÚZS MOLNÁR, A mediáció gyakorlati szemmel 271.

²⁷ Erre vonatkozóan lásd még NÉMETH, A polgári ügyekben folytatott mediáció (közvetítés) kezdeti időszaka Magyarországon 269–279.

²⁸ DR. GYENGÉNÉ DR. NAGY, A bírósági közvetítés fejlődésének lehetőségei 4.

²⁹ https://birosag.hu/sites/default/files/2018-11/reszletes_elemzes_a_2018._i._felev_birosagi_ugyforgalomrol

³⁰ BARCY – SZAMOS, „Mediare necesse est” 11.

³¹ KERTÉSZ, Mediáció a gyakorlatban 30.; KRÉMER, A mediáció alapkérdései 38–39.

7.1. Önkéntes mediáció

A házastársak a házassági bontóper megindítása előtt vagy a bontóper alatt – saját elhatározásukból vagy a bíróság kezdeményezésére – kapcsolatuk, illetve a házasság felbontásával összefüggő vitás kérdések megegyezésen alapuló rendezése érdekében közvetítői eljárást vehetnek igénybe. A közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodásukat perbeli egyezségbe foglalhatják.³² A Ptk.. a házasság felbontásánál utal erre az új, alternatív konfliktuskezelési módszerre. A feleknek közvetítői eljárás igénybevételére eddig is lehetőségük volt, azonban ezt ezentúl a bíróság is kezdeményezheti. A válni akaró házastársaknak a mediáció segít a kulturált válásban, a vitás kérdések megegyezéssel történő rendezésében. A külföldi tapasztalatok alapján a bírósági eljárástól független és a felek önkéntes részvételén alapuló mediáció tűnik alkalmasabbnak a viták megnyugtató és hatékony megoldására.

A fenti szakasz alapján a bíróság csak akkor kezdeményezi a közvetítői eljárás igénybevételét, ha a felek közötti viszony nem romlott meg oly mértékben, hogy az a közvetítői eljárás igénybevételét lehetetlenné teszi, illetve ha a felek hajlandóságot mutatnak a vitás kérdések békés rendezésére. A bíróság ez esetben csupán javasolja a mediációs eljárásban való részvételt, nem kötelezi a feleket semmire. A közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodás pedig perbeli egyezségbe foglalható, amely alapja lehet az egyező akaratnyilvánításon alapuló bontásnak.³³

7.2. Kötelező(en választható) mediáció

A mediáció ezen fajtája törvénybe illesztésének indoka a kiskorú gyermek feletti szülői felügyeleti jog rendezése. A bíróság indokolt esetben kötelezheti a szülőket, hogy a szülői felügyelet megfelelő gyakorlása és az ehhez szükséges együttműködésük biztosítása érdekében – ideértve a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartást – közvetítői eljárást vegyenek igénybe.³⁴

A kiskorú gyermek alapvető érdeke az, hogy a szülők közösen, megegyezéssel döntsenek a szülői felügyelet jövőbeni gyakorlásáról, hisz ők tudják mi a legjobb a gyermeküknek, valamint legalább a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben továbbra is együtt kell működniük. Amennyiben a bíró úgy látja, hogy annak lefolytatásától eredmény várható, nem fellebbezhető végzéssel kötelezi a feleket közvetítői eljárás igénybevételére, egyidejűleg elrendeli az eljárás felfüggesztését. Az elhúzódó eljárás elkerülése érdekében a peres eljárást folytatni kell, amennyiben bármely fél igazolja, hogy a közvetítői eljárás befejeződött, vagy a közvetítői megbeszélésen történő részvétel ellenére a közvetítői eljárás el sem indult, illetve két hónap eltelt a közvetítői eljárásra kötelező határozat közlése óta, azonban a fenti tények egyike sem került igazolásra. Amennyiben a közvetítői eljárás előreláthatóan két hónapon belül nem fejezhető be és a felek ezt a határidő lejártá előtt nyolc nappal írásban bejelentik, a tárgyalás addig nem folytatható, ameddig a közvetítői eljárás be nem fejeződik.

³² Ptk. 4:22. §

³³ BOROS – KATONÁNÉ – KÖRÖS – MAKAI – SZEIBERT, Az új Ptk.. magyarázata III/VI. 73–74.

³⁴ Ptk.. 4:172. §

A közvetítői eljárás ezen fajtájánál a feleknek együtt kell működniük legalább egy közvetítővel és részt kell venniük az első megbeszélésen, ahol a közvetítő tájékoztatja őket az eljárás lényegéről. Fontos, hogy nem maga a megállapodás, vagy az eljárásban történő érdemi részvétel a kötelező, hanem csupán az első közvetítői megbeszélésen történő részvétel. Ezt követően a felek szabadon dönthetnek arról, hogy részt vesznek-e közvetítői eljárásban a vitájuk rendezése érdekében, vagy sem. Abban az esetben, ha a fél elmulasztja az első megbeszélésen történő részvételt és az a terhére írható, a bíróság pénzbírságot szabhat ki. Amíg az önkéntes mediáció esetében a mediátor díja megállapodás kérdése, addig kötelező mediáció esetében a közvetítői díj maximált a közvetítői tevékenységről szóló törvény 38/D § alapján. A bírósági mediáció a civil mediációtól eltérően pedig ingyenes, azaz illetékmentes.³⁵ Amennyiben a felek közt a közvetítői eljárás keretében megállapodás nem jött létre, a peres eljárás folytatódik és a bíró dönt a jogvita kérdésében.³⁶ A jogalkotó kiemelten fontosnak tartja a mediáció mielőbbi széles körű elterjedését. Ennek érdekében rendelkezik úgy a Ptké,³⁷ hogy a fenti szabályokat a közvetítői eljárás kötelező igénybevételének elrendelésére vonatkozóan a Ptk.. hatálybalépésekor folyamatban lévő eljárásokban is alkalmazni kell.

8. A közvetítéssel kapcsolatos rendelkezések a Pp.-ben

A polgári perrendtartásban számos szabály foglalkozik a közvetítéssel. A bíróság terelő szerepe erőteljesen megjelenik, továbbá a perköltségre vonatkozó szabályokban szankciós jellegű rendelkezéseket találhatunk a közvetítés igénybevételének szorgalmazására. Ezek közül kiemelnénk az alábbiakban néhányat: új, objektív kizárási okként került rögzítésre, hogy a perrel összefüggő jogvitában közvetítőként eljáró személy a perben bíróként nem járhat el [Pp. 12. § e)]. A kódexben számos kivételt találunk a költségviselés általános szabályai alól, amelyek a felek ösztönzését, az oktalan pereskedés megelőzését, a mediációs megállapodások betartását és a jogintézménybe vetett bizalom erősítését egyaránt szolgálják. A peres eljárások megelőzése mint a mediációs eljárás célja nem valósul meg, amikor a felek egyike a mediációs eljárásban létrejött megállapodás ellenére a bírósághoz fordul a jogvita tárgyában. Kivételt képez, amikor a felperes kizárólag a megállapodásban foglaltak iránt, annak nemteljesítése miatt indít pert. A kódex az előbbi magatartás estére előírja, hogy az alperes költségét a felperes téríti meg [Pp. 86. § (3)]. Nem szolgálja a jóhiszemű pervitelt, amikor a kötelező közvetítői eljárásban létrejött, jogszabályoknak megfelelő megállapodás ellenére a fél a perben nem köt egyezséget. Ekkor az ellenfél perköltségének a közvetítői eljárásban felmerült részét a per eredményére tekintet nélkül a fél téríti meg [Pp. 86. § (4)].

A peres eljárás felfüggesztéséről rendelkezik a bíróság, ha kötelező közvetítői eljárás igénybevételre kötelezi a feleket [Pp. 124. § (1)]. A Pp. szabályozza a közvetítői eljáráshoz kapcsolódó és a nélküli egyezségi kísérletet mint nemperes eljárásokat, az ott létrejövő megállapodások végrehajthatóvá nyilvánítására [Pp. 167-168. §]. A Pp. előírja a bíró számára, hogy

³⁵ 1990. évi CXIII. törvény az illetékekről (a továbbiakban: Itv.) 56. § (4)

³⁶ BOROS – KATONÁNÉ – KÖRÖS – MAKAI – SZEIBERT, Az új Ptk.. magyarázata III/VI. 303–305.

³⁷ 2013. évi CLXXVII. törvény a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről 37. §

a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően, még az érdemi tárgyalásra történő áttérést megelőzően kísérelje meg a felek között egyezség létrehozását, ha annak sikerére esély mutatkozik. Emellett tájékoztatást nyújt a közvetítés igénybevételének lehetőségéről, annak módjáról és előnyeiről, az esetleges megállapodás bírósági egyezségbe foglalásának lehetőségéről, valamint a szünetelés szabályairól [Pp. 195. §]. Az rPp.-ben is szerepelt, a Pp. is rögzíti azt a szabályt, hogy a bíróság a per bármely szakaszában megkísérelheti, hogy a felek a jogvitát vagy a vitás kérdések egy részét egyezséggel rendezzék. A bíróság tájékoztatási kötelezettsége itt is fennáll a közvetítői eljárás igénybevételének lehetőségével kapcsolatban, de csak amennyiben annak sikerére esély mutatkozik, annak érdekében, hogy az ne csak formális figyelmeztetés legyen [Pp. 238. §].

A Pp. a házassági pereknél rögzíti, hogy a bíróság a per bármely szakaszában, különösen a perfelvételi tárgyaláson, megkísérli a felek békítését. Ha a békítés eredményre vezet, a bíróság az eljárást hivatalból megszünteti. Ebben az esetben a felek perköltség megtérítésére nem kötelesek. A bíróság köteles a felek figyelmét felhívni a közvetítői eljárás igénybevételének lehetőségére és előnyeire [Pp. 456. § (2)-(3)]. A per gazdaságosabbá válhat a felek számára, amennyiben közvetítői eljárás keretében rendezik jogvitájukat. Az illetéktörvényben meghatározott kedvezmények a felek ösztönzését hivatottak szolgálni.³⁸

9. Következtetések

A mediáció gyökerei több évezredes múltra tekintenek vissza, számos kultúrában felfedezhetőek alkalmazásának nyomai. Az idők folyamán, a modern polgári társadalom és államberendezkedés kialakulásával alkalmazása visszaszorult, majd a 20. században modern formájában intézményesült. Az alternatív vitarendezési módszerek, azon belül is a mediáció felé fordulással, térhódításával visszajutunk az ősi módszerhez, mely hatékony megoldást kínálhat a 21. századi polgárok konfliktusaira egyaránt.

Hazánkban a mediáció anyagi jogi jogszabályi szinten is megjelent az új Ptk. hatálybalépésével a családjogi ügyekben, fokozott jelenléte a polgári perrendtartásban is tetten érhető. Példamutató állami szerepvállalásról tesz tanúbizonyságot az, hogy a bírósági közvetítést a jogalkotó ingyenessé tette. A mediáció igénybevételének népszerűsítésére számos törekvés indult, ide sorolhatók különösen a civil szervezetek, mint a Kapcsolat Alapítvány, az Országos Mediációs Egyesület, a Bírók a Mediációért Egyesület tevékenysége, vagy az OBH mellett működő Mediációs Munkacsoport. Már rég megindult a mediáció mint permegelőző, jogvita rendezést elősegítő lehetőség a köztudatba történő beszivárgás rögzös útján. A folyamat a jövőben remélhetőleg felgyorsul, melynek következtében a mediáció lehetőségével a jogkeresők és a jogalkalmazók tudatosan számolnak.

A mediációban való részvétel önkéntes jellegének megtartása álláspontom szerint feltétlenül indokolt. Kötelezővé tétele valószínűleg pontosan az ellenkező hatást váltaná ki: az eljárás könnyen formálissá, kiüresedetté válna, amely csak egy plusz kötelező kör lenne az igényérvényesítés rendes útja előtt. Javasolt lehetne a mediáció oktatása a jogi egyetemi alapképzés keretében. A társadalmi

³⁸ Itv. 42. § (6), 58. § (4)

szemléletváltás elérése és az ügyvédi hivatásrend mint a peres felek képviselőinek a megnyerése végső soron a siker kulcsa lehet.

A közvetítés igénybevétele családjogi vitákban, amennyiben az egyéb okból nem kizárt, különösen előnyös lehet az időtényező, a költségek, a megállapodás végrehajtása és nem utolsósorban a felek jövőbeni kapcsolata szempontjából egyaránt, amely végső soron a közös kiskorú gyermek(ek) érdekét is kiemelten szolgálja. Vitakultúránk javulásához a mediáció nagymértékben hozzájárulhat, amennyiben vállaljuk az ehhez szükséges belátást és felelősséget.

Felhasznált források és irodalom

- BANHAM-HALL, Mary: Family mediation. In: RICHBELL, David: How to master commercial mediation. Bloomsbury 2015
- BARINKAI Zsuzsanna – HERCZOG Mária – LOVAS Zsuzsanna – SZOTYORI NAGY Viktória: Családi Mediáció. In: SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes (szerk.): Mediáció. Közvetítői eljárások. Budapest 2012, 159–234.
- BOROS Zsuzsa – KATONÁNÉ PEHR Erika – KÖRÖS András – MAKAI Katalin – SZEIBERT Orsolya (szerk.): Az új Ptk.. magyarázata III/VI. Polgári jog Családjog. Budapest 2014
- BARCY Magdolna – SZAMOS Erzsébet: „Mediare necesse est”. A mediáció technikái és társadalmi alkalmazása. Budapest 2002
- DR. GYENGÉNÉ DR. NAGY Márta: A bírósági közvetítés fejlődésének lehetőségei Magyarországon. Családi jog 2014/4. sz. 1–6.
- STRASSER, Freddie – RANDOLPH, Paul: Mediáció. A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai. Budapest 2008
- GYENGÉNÉ DR. NAGY Márta: Első lépések - a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól szóló EP/ET/ 2008/52/EK Irányelv átültetésének tapasztalatairól. Családi jog 2012/3. sz. 26–33.
- GYENGÉNÉ NAGY Márta – KÖRÖS András (szerk.): A bírósági közvetítésről – mindenkinek. Budapest 2016
- GYENGÉNÉ NAGY Márta – SZABÓ Péter – VARGA Imre - A polgári perjogi törvénykönyvben vagy azon kívül, avagy a mediáció helye az eljárásjogban. In: NÉMETH János – VARGA István (szerk.): Egy új polgári perrendtartás alapjai. Budapest 2014, 592–609.
- KERTÉSZ Tibor: Mediáció a gyakorlatban. Miskolc 2010
- KRÉMER András: A mediáció alapkérdései. In: SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes (szerk.): Mediáció. Közvetítői eljárások. Budapest 2012, 13–88.
- MILNE, Ann – FOLBERG, Jay – SALEM, Peter: The evolution of divorce and family mediation: an overview. In: MILNE, Ann – FOLBERG, Jay – SALEM, Peter (eds.): Divorce and family mediation. New York 2004, 3–25.
- NAGY Márta: Bírósági mediáció. Szeged 2011
- NÉMETH János: A polgári ügyekben folytatott mediáció (közvetítés) kezdeti időszaka Magyarországon. In: HARSÁGI Viktória – WOPERA Zsuzsa (szerk.): Az igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században. Budapest 2007, 269–279.
- PARKINSON, Lisa: Family mediation. Bristol 2011
- PISSLER, Knut B.: Mediation in China: Threat to the Rule of Law? In: HOPT, J. Klaus – STEFFEK, Felix (szerk.): Mediation. Principles and Regulation in Comparative Perspective. Oxford 2013, 959–1010.
- RÚZS MOLNÁR Krisztina: A mediáció gyakorlati szemmel. In: Acta Juridica et Politica Tomus LXXX., Ünnepi kötet Dr. Zakar András c. egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged 2017, 263–277.
- SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes (szerk.): A mediáció. A közvetítői tevékenység. Budapest 2006
- SZIGLIGETI Viktor: A házassági bontóper megelőző előkészítő eljárás. Jogtudományi Közlöny 1954/7–8. sz. 299–303.
- VARGA Szabolcs: A családi közvetítés (mediáció) specifikumai és problémái. De iurisprudentia et iure publico 2009/2. sz. 1–33.
- <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok/birosagi-ugyforgalom-2018-eves-adatai>
(2019. 04. 11.)

A gyermek szerepe a válási mediáció során. Szakmai ajánlás – Tervezet, 2017. március
<http://www.mediacioscentrum.hu/wp-content/uploads/A-gyermek-szerepe-a-v%C3%A1l%C3%A1si-medi%C3%A1ci%C3%B3-sor%C3%A1n.pdf> (2019. 04. 16.)
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52002DC0196> (2019. 05. 09.)
http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf (2019. 04. 10.)
<https://rm.coe.int/cepej-2018-24-en-mediation-development-toolkit-european-code-of-conduc/1680901dc6> (2019. 05. 09.)
<http://www.mediacioscentrum.hu/wp-content/uploads/A-gyermek-szerepe-a-v%C3%A1l%C3%A1si-medi%C3%A1ci%C3%B3-sor%C3%A1n.pdf> (2019. 04. 16.)
https://birosag.hu/sites/default/files/2018-11/reszletes_elemzes_a_2018._i._felev_birosagi_ugyforgalomrol__1.pdf (2019. 04. 11.)

BARANYI Emese Zsuzsanna

PhD Student

SZTE ÁJTK

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.05

Comparison of Wedding Donations in Hungarian Law and Mahr in Islamic Law

The following study compares the Hungarian regulation of wedding donations in different ages with the legal institution of mahr in Islamic law, which continues to be considered an obligatory element of Islamic marriage to the present day. The mahr, which has to be paid by the groom to the bride, has a living tradition in today's Muslim communities. Older Hungarian regulations, mainly based on civil law proposals, drafts and articles, include the concept of the wedding gift (that the groom gave to the bride), the dowry (that the woman brought to the marriage) and the dos (reward for the loyal wife). Currently there is no legal institution similar to the mahr in Hungarian family law, as current Hungarian law treats parties to be married and spouses as equal parties in all aspects. However, in the past, wedding donations regulated by law were seen as essential elements of marriage, and they played a significant role in Hungarian society until the middle of the 20th century, with their purpose and function being almost the same as that of the mahr.

Keywords: dos, dowry, mahr, wedding donations, wedding gift

1. Introduction

In my study, I compare the Hungarian regulation of wedding donations in different ages with the legal institution of *mahr* in Islamic law, which continues to be considered an obligatory element of Islamic marriage to the present day. Although nowadays there is no legal institution similar to the *mahr* in Hungarian family law, since the law of marriage in Hungary treats parties to be married and spouses as equal parties in all aspects, wedding donations regulated by law were seen as essential elements of marriage, and played a significant role in Hungarian society for centuries.

As a starting point, *Malinowski's* theory of cultural functionalism is worth mentioning. According to *Malinowski*, “culture is essentially an instrumental apparatus by which man is put in a position the better to cope with the concrete specific problems that face him in his environment in the course of the satisfaction of his needs. It is a system of objects, activities, and attitudes in which every part exists as a means to an end. Such activities, attitudes and objects are organized around important and vital tasks into institutions such as the family, the clan, the local community, the tribe, and the organized teams of economic cooperation, political, legal, and educational activity.”¹ Every social institution meets a need. Based on the above assumptions, the same social institution can develop in any society in response to any need. In old Hungarian society and in the Islamic world, the woman was viewed as the more vulnerable party in a marriage, whose primary task was to run the household and educate the children, while not having an own income. In case her marriage was to be dissolved, society had to take care of the woman's livelihood. Thus,

¹ MALINOWSKI, *A Scientific Theory of Culture and Other Essays* 150.

the *mahr* and Hungarian wedding donations to a certain extent both had the function of providing the married woman with a living in case of divorce or the death of her husband.

2. Regulation of material benefits granted at the time of marriage in earlier Hungarian civil law

Back in the 9th century, the Hungarians' conquering ancestors still had the habit of kidnapping women.² The kidnapping of women was so frequent at that time that the motif was also included in the Hungarian origin legend of the wondrous stag. The Laws of *King Stephen* already had a ban on kidnapping, and according to the 27th paragraph of *Stephen's Laws*, marriages that came about as a result of kidnapping were not considered to be valid.³ Nevertheless, it was a living tradition in the Hungarian villages of the Carpathian Basin for a long time: in some areas of Kalotaszeg, there have recently been examples of the elopement of girls up until the mid-20th century. The reason for the elopement of these girls was typically that the young couple in love wanted to escape the parents' marriage plans, as the parents usually chose a suitable husband candidate for their daughter well in advance. In fact, there were also examples of elopement with the consent of the girl's parents, because in that case they did not have to give a dowry and arrange an expensive wedding. The ancient custom of kidnapping women can still be discovered in Hungarian wedding traditions today.⁴

In ancient Hungarian society, at the time of the conquest of the Carpathian Basin in 895-896 AD, the purchase of women was also a common practice when seeking marriage. Since on the basis of the principle of community property the groom could only have his own wealth after the foundation of his family, the fathers of the spouses agreed on the purchase price.⁵

Over time, due to the spread of Christianity and to Germanic influences, the purchase price paid for the woman was transformed into property given to her. The legal institution of *dos* (*bitbér*) developed from the purchase of women, and it was particularly common among the nobility.⁶ The *dos* was intended to strengthen the position of the woman, who was the more vulnerable party in the marriage in terms of property law. According to her rank, the noble woman was given *dos legalis* (based on customary law) or *dos contractualis* (included in a contract) by her husband, which in practice meant that at the time of marriage her husband set aside a part of his wealth equivalent to the former purchase price for the benefit of his wife, or more precisely for the livelihood of his future widow.⁷ According to *Werbőczy's Triple Book (Tripartitum)*, the woman received the *dos* for the loss of her virginity and for the consummation of the marriage, and she could receive it either in cash or in movable and sellable goods. According to the *Golden Bull* (1222), the *dos* was the woman's

² Hungarian Catholic Lexicon, Kidnapping of Women.

³ MEZEY (ed.), *Magyar jogtörténet* 72.

⁴ SZŐCSNÉ GAZDA, A háromszéki hozomány a 19. században 23.

⁵ BÉLI, *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.*

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Beli_Gabor_Magyar_jogtortenet/ch01.html#id51683

⁶ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 253–254.

⁷ NAGY, A nőrablástól a házasságkötésig 50–51.

separate property, which the widow had to receive from her husband's assets prior to other claims.⁸ As it was mentioned before, there were two kinds of *dos* in national customary law. The woman could claim the *dos legalis* in the event of becoming a widow, even if she did not have a prior agreement. On the contrary, *dos contractualis* was ensured to the wife on the basis of a separate provision of the husband's free will, and this also typically became valid after the husband's death. *István Czövek* reviewed the earlier decisions and jurisprudence of the Royal Curia in his collection *Planum tabulare* published in 1825, on the basis of which he also summarized the rules of the *dos*. According to this summary, if the judge believed that the wife had given cause to the divorce, she lost her *dos*. However, the termination of cohabitation in itself did not have such a consequence. If, in turn, the husband was declared responsible for the divorce, he was obliged to pay the *dos*. The woman could only lose her *dos* due to her own fault, mainly due to adultery.⁹ Until the second half of the 19th century, most authors discussed the *dos* the most elaborately among all legal institutions of property law by presenting the resources and the jurisprudence.¹⁰

Besides the *dos*, dowry also played a prominent role in Hungarian customary law over time. The woman was endowed by her family with her own property, the dowry, or the so called trousseau. The amount of the dowry depended on the woman's rank and financial position. Its purpose was to contribute to married life, so the dowry was meant as support to cover the costs of the couple's life. According to Hungarian feudal law, only movable goods could constitute dowry. Later it could be any profitable movable or immovable property, even money. Giving dowry was not compulsory. At the same time, it can be stated that different types of wedding gifts were the means of establishing a closer relationship between the families of the married couple, so even if it was not obligatory to give a dowry, it was a widespread institution nevertheless.¹¹ In the case of the dowry, a double legal relation arose: the husband had usufruct over the dowry, and it was the limited property of the wife. So the dowry was the separate property of the wife, which was handled by her husband during the marriage. In the case of divorce, the husband was obliged to return the dowry to his wife. In old Hungarian society, the husband had to provide for his wife adequately with respect to her rank and financial position, regardless of whether he had received a dowry to compensate the obligation of maintenance.¹²

The wedding gift also evolved from the ancient habit of the purchase of women, and meant movable goods that the groom or the parents of the spouses or anyone else gave to the spouses, but typically to the bride at the time of the engagement or wedding. After the marriage, it was considered the separate property of the wife, and she could not lose it either in the case of adultery, or incestuous marriage. In cases when the marriage was cancelled, the groom could claim back the wedding gift only if the engagement broke up due to the bride's fault. Like in the case of the *dos*, the woman could freely make her will regarding the wedding gift.¹³ *Werböczy* stated in his *Triple Book (Tripartitum)* that if the wife died without having a child, the relatives of the woman were entitled

⁸ MEZEY, Magyar jogtörténet 68–69.

⁹ CZÖVEK, *Planum tabulare* 288.

¹⁰ HERGER, A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után 140.

¹¹ SZÓCSNÉ GAZDA, A háromszéki hozomány a 19. században 23–26.

¹² BALOGI, A hozomány szabályozása a korábbi magyar magánjogban 4–8.

¹³ Hungarian Catholic Lexicon, wedding gift.

to the wedding gift provided by the parents to the bride. However, if the husband died, the wife was entitled to the gift.¹⁴

The last Hungarian Feudal National Assembly enacted the so called April Laws in 1848 that transformed Hungary from a feudal state to a parliamentary state, and launched the formation of the middle-class. Law XV of 1848 abolished aviticity, and stated that the ministry would develop a civil code (§ 1). However, due to the defeat of the Revolution and the War of Independence of 1848-49, the drafting of the Code was not realized. The Austrian Civil Code (ABGB) was introduced in Hungary in 1853 and was in force until 1863; however, its provisions were not implemented completely, and its scope did not extend to every area.¹⁵ Despite the fact that the ABGB was only temporarily and partially valid, it was the first modern civil law code in Hungary that had an impact on later legal practice.¹⁶ The main institution of the ABGB's matrimonial property law was the dowry, which, in terms of its purpose, was identical to the concept of the dowry in Hungarian practice: the woman brought it to the marriage to contribute to the costs of it. However, according to the ABGB, dowry was an obligation and had to be provided by the girl's family. There was a significant difference compared to Hungarian law: the husband not only had usufruct over the dowry, but also possessed proprietary rights over it. The dowry had to be returned only in case of the husband's death, normally to the woman, or in the event of her death, to the heirs, or if it was provided by a third person, he or she could arrange the dowry to be returned to him/her. In addition to the dowry, the ABGB also defined three different forms of gift, but none of them matched the Hungarian wedding gift. The husband could give jewellery to his wife, or the spouses could give several benefits to each other, and beyond these the so called *Morgengabe* was given to the wife after the consummation of the marriage.¹⁷

After the Austro-Hungarian Compromise of 1867, Hungarian codification could begin. The draft on matrimonial law was discussed by the Parliament for years, and several points of it were the subject of intense debate during the legislative process. Finally, Act XXXI of 1894 was accepted in December, 1894. For the first time, it created a uniform marriage law and state judiciary for the whole country in matrimonial matters. Act XXXI also introduced the obligation of civil marriage.¹⁸ Regarding matrimonial property law, the new regulation took as a basis that the woman could freely dispose of her property. It names neither the dowry nor the *dos* explicitly, but it clearly refers to them in the section on the dissolution of marriage. It can be claimed that the first Hungarian act in matrimonial law judged married women much more favourably than the laws of other European countries at the time. For instance, it did not distinguish between a male and a female adulterer.

Several drafts of the Civil Code were created in the first half of the 20th century. The first text was published in 1900, the second in 1913, and finally the fifth, the proposal for a Hungarian Civil Code, was presented to Parliament in 1928. However, none of them came into force. Nonetheless, they had a great impact on judicial practice and launched a broad social dialogue in which the feminist movements were already involved. Each draft described in detail the regulation

¹⁴ SZÓCSNÉ GAZDA, A háromszéki hozomány a 19. században 23–26.

¹⁵ BÉLI, Magyar jogtörténet. A tradicionális jog 194.

¹⁶ PÓDÓR, Az Osztrák Polgári Törvénykönyv 24.

¹⁷ HERGER, A hozomány szerepe a magyar vagyoni jogi fejlődésben 195–196.

¹⁸ MEZEY, Magyar jogtörténet 118.

of dowry and treated it as an independent legal institution. The drafts strictly separated the woman's separate property and the dowry from each other: the dowry was the property of the woman for the benefit of the husband, and this was different from the woman's separate property.¹⁹ It was stipulated that the amount of the dowry must be recorded in a notarial deed, and created the concept of usufruct over the dowry for the husband.²⁰ The essence of this concept was that the usufruct of the dowry was not a license of free disposal of the husband, since the dowry explicitly could only be spent on the expenses of married life. The 1928 Proposal of the Civil Code stated that usufruct over the dowry lasted until the end of the marriage, and the husband had to pay it back in case of divorce.²¹ In addition to the dowry, the draft also devoted a separate chapter to the regulation of the *dos contractualis*. It should be emphasized that the draft only accepted the *dos contractualis*, which had to be recorded in a notarial deed to be valid.²² Thus the *dos legalis* was removed from the draft. In general, the drafts handled the relationship between spouses as a mutual partnership: the husband had the unilateral obligation to maintain the family, but at the same time the wife was responsible for managing the common household.²³

Compared to traditional Hungarian matrimonial property law, the first significant change was Act XII of 1946 on the Elimination of the Effects of Certain Rules of Matrimonial Property and Succession Law Arising from the Discrimination of Ranks, which eliminated the institution of *dos legalis*. According to *Eszter Cs. Herger's* research, this was a well-founded step, because by that time the *dos* was only a historical legal institution and had lost its former significance. The *dos* was to be rewarded to the faithful wife at the end of the marriage, so it lost its meaning in a society where the lack of marital loyalty led the reasons leading to divorce.²⁴ In the explanatory memorandum of Act XII of 1946 it is also included that according to the practice of the judiciary, *dos contractualis* was not accompanied by *dos legalis*, even if the husband left more to his wife than the sum of the *dos legalis*. On the other hand, it points out that the provision does not affect the scope of regulations on the *dos contractualis*.²⁵

The first comprehensive codification of Hungarian family law occurred in the Act IV of 1952 on Marriage, Family and Guardianship.²⁶ The Act of 1952 already treated spouses as fully equal parties, so it declared that the rights and duties of the spouses were equal.²⁷ Thus it did not mention either the dowry of the woman, or the *dos contractualis* of the husband, since both legal institutions explicitly referred to the responsibilities of the wife or the husband. The IV Act of 1986 allowed the spouses to enter into a marriage contract before the marriage to settle their property relations, so they could determine which part of their assets should go to the common and which to separate property. The Hungarian Civil Code in force today also includes the possibility of a matrimonial property contract.²⁸

¹⁹ TRUNKOS, A házassági vagyoni jog szabályozása 116.

²⁰ Draft of the Hungarian General Civil Code, First Text § 112, § 113.

²¹ 1928 Proposal of the Hungarian Civil Code § 137.

²² 1928 Proposal of the Hungarian Civil Code § 162.

²³ 1928 Proposal of the Hungarian Civil Code § 113, § 115.

²⁴ HERGER, A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után 163–164.

²⁵ Explanatory memorandum of the Act XII of 1946 5.

²⁶ WEISS, Az új Ptk. és a családjogi viszonyok szabályozása 4-5.

²⁷ 1952 Act IV on Marriage, Family and Guardianship § 23.

²⁸ HEGEDŰS, Házassági vagyoni jogi rendszerek 221–222.

3. Islamic marriage and the *mahr*

In most of the Muslim world, since the 19th century, the application of Islamic law has been limited to the area of family law. The principles of matrimonial and inheritance law in *Sharia* are incorporated into state law in almost all Muslim-majority countries. This is also a proof of the important role played by Islamic family and marriage law in Muslim societies.

On the basis of the records preceding Prophet *Mohammed*, it can be concluded that the practice of marriage in the Arabian Peninsula was based on matriarchal relationships, so the offspring were only kept count of on the female side. It was not a female-dominated social system, but there were extensive matriarchal households conducted by the older woman's brother. A woman could have more husbands: men did not live in the household of the woman, they only visited her. Due to this social system, the situation of women was similar to actual prostitution. At the time of *Mohammed*, the tribal social system began to collapse due to the flourishing trade in major cities such as Mecca. The wealthy traders wanted their own sons, not the children of their sisters, to inherit their wealth. A patriarchal social system evolved with the emergence of Islam: women could establish an intimate relationship with only one man, and within a household the husband, his wife or wives and their children lived together. The emergence of polygamy is linked to a specific historic event, the Battle of Uhud, when Mecca and Medina fought each other in 625 AD. In this battle, the Meccan killed many Muslim men. After the battle, in order to support the widows, *Mohammed* urged Muslim men to have more wives.²⁹ Mohammed set an example with his own family: he took more women as wives, giving each of them her own home in his house. The following verse refers to the institution of polygamy in the *Qur'an*: „*And if you fear that you will not deal justly with the orphan girls, then marry those that please you of [other] women, two or three or four. But if you fear that you will not be just, then [marry only] one or those your right hand possesses. That is more suitable that you may not incline [to injustice]*”.³⁰ Polyandry probably completely ceased to exist after one or two generations.³¹ The Islamic law later developed on the basis of the *Qur'an* allows a man to have up to four wives, a woman, however, can only have one husband at a time. The man's duty is to treat all his wives equally. Nowadays, the law of several Muslim countries (e. g. Turkey, Tunisia) explicitly prohibits polygamy.

Marriage according to the *Sharia* is a contractual relationship from which specific rights and duties derive. In many cases, a guardian (*vali*) acts on behalf of the woman, while the man represents himself. The *vali* could be the closest male relative of the bride, consequently her father, her grandfather on her father's side, her son, her brother or her uncle. One of the essential elements of a valid Islamic marriage contract is the determination of the *mahr*.³² Marriages without a *mahr* are automatically voided. The groom or the groom's father or his family is obligated to give the *mahr* to the bride on the occasion of the marriage. The purpose of the *mahr* is to provide the woman with financial independence primarily in case of her husband's death or divorce, because the *Sharia* is not familiar with the concept of matrimonial community of property. Thus any property brought

²⁹ WATT, Az iszlám rövid története 109–113.

³⁰ Quran 4:3

³¹ WATT, Az iszlám rövid története 109–113.

³² HEKA, Vallási jogrendszerek 299–305.

by a party to the marriage remains the property of that person, and any property acquired during the marriage is the sole property of the person who acquired it. The principles of the *mahr* were already laid out in the *Qur'an*, and the instructions for its degree were written in the *Hadith*. It is disputed whether the practice of the *mahr* had already existed among the pagan Arabs, or it can be seen as the revolutionary innovation of the *Qur'an*. In any case, the institution of *mahr* included in the *Qur'an* undoubtedly gave women greater rights and provided them with financial security and independence. In practice, *mahr* is usually money, but it can be any movable or immovable property or even pledge or just a promise. *Ibn Hanbal*, the founder of one of the Islamic law schools, accounted of the story in which Prophet *Mohammed* married off a woman to a man who had no tangible assets, and could only offer to his future wife to teach her some verses of the *Qur'an* as *mahr*. In another *hadith*, *Mohammed* released one of his wives from slavery, which corresponded to his *mahr*. The degree of the *mahr* depends on the social and financial situation of the woman's family. What is considered a decent wedding donation is what other women in the family received earlier. This is why it could be a problem even nowadays if someone gets a very high *mahr* in the family, because later it is much harder to endow the family's unmarried daughters.³³ The bride often receives the *mahr* in two parts. She gets the first part upon signing the marriage contract. This is the so called *muqaddam*, the prompt *mahr* which is the exclusive property of the wife even during the marriage, and she can spend it on whatever she wants. The second part of the *mahr*, called the *mu'akhar*, is a deferred and promised amount also involved in the marriage contract, and can be paid at any agreed upon date following the consummation of the marriage. The deferred *mahr* is usually a greater amount than the prompt one, because the deferred *mahr* is for the livelihood of the woman at the time of her husband's death or after divorce. The *Hanafi* and *Maliki* schools of Islamic jurisprudence forbid the postponement of the payment of the full *mahr*, and at least half of it must be paid at the time of the marriage.³⁴ The husband can only accept any gift from his wife's family if he has already paid the *mahr*. Paying the *mahr* is the husband's absolute religious duty. For example, in Iran imprisonment can also be imposed on a husband who has not paid the *mahr* for his wife.

In contrast to the indissoluble bond of Catholic marriage, Islamic law allows divorce, which was also common in the Islamic world earlier. According to the *Sharia*, divorce can take place in several ways. The husband can unilaterally declare his intent to divorce (*talaq*), which he does not need to justify. In case of a *talaq* divorce the husband has to pay the whole amount of the deferred *mahr*. If the woman wants to divorce her husband, she has two options. In the case of *tafriq*, she has to have a strong reason: abuse or abandonment. In this case, the intervention of a *qadi* (religious judge) is also necessary for separating the spouses, and if the divorce is pronounced, the man is also obliged to pay the full amount of the *mahr*. Another possibility for a woman to divorce is known as *khul*. This type of divorce is performed by mutual agreement, so there is no need for a specific reason and for the judgment of a *qadi*. In this case, however, the woman is usually forced to give up some or all of her *mahr*.³⁵ According to the *Hanafi* and *Maliki* schools, women do not

³³ IVÁNYI, A törvény (šarī'a) az iszlámban 87–88.

³⁴ SPENCER, Mahr as Contract 8.

³⁵ OMAN, Bargaining in the Shadow of God's Law 589–592.

have to give up their *mahr* in case of *khul* divorce either. The husband only has to pay half of the *mahr* if the spouses decide to divorce before the consummation of the marriage.³⁶

It is interesting to note that, according to the law of the Shiite Jafari school, it is possible to marry temporarily. This kind of marriage is called *muta* (pleasure) marriage. In the beginning, *Prophet Mohammed* allowed this ancient pre-Islamic Arab custom to survive in cases when Muslim men travelled for a long time or participated in campaigns. *Muta* marriage was contracted for a specific, short-term period of time, after which the man could continue his way if he paid the *mahr* for the woman.³⁷

4. Conclusions – similarities and differences

In Hungarian customary law and in later codification, different wedding donations were present, the history of which goes back to the tradition of the Hungarians' conquering ancestors. The sacred sources of the *Sharia*, the *Qur'an* and the *Hadith* have made the *mahr* an indispensable and perennial legal institution, an essential element of marriage under Islamic law. By the middle of the 20th century, Hungarian legal development and social order got to a point where the spouses were considered to be equal in all their rights. That is why the Marriage Act of 1952 did not draw any specific obligations or rights either for men or for women. In the past, however, the *dos*, the dowry and the wedding gift all played a central role in Hungarian marriage law.

Unlike the *mahr*, the dowry was not given by the groom, but by the family of the bride as support for covering the costs of married life. At the same time, during and after the marriage, it was considered to be the woman's separate property, while the husband only had usufruct over the dowry and had to give it back to the woman if the marriage ended.

The most frequently discussed legal institution over the centuries was the *dos*, which was the loyal wife's claim to the property of her husband in the event of the termination of marriage. Similarly to the *mahr*, the *dos* also strengthened the position of the wife in terms of property law. It was also the separate property of the woman and she got it after the death of her husband, ahead of other demands, like the Muslim wife got the *mahr*. The husband separated the *dos contractualis* from his own property for his wife as a result of exercising his *free will*, so it was an optional act, not like in the case of the *mahr*, regarding which the Islamic law imposes an obligation. However, the wife was entitled to get the *dos legalis* automatically, as in the case of *mahr*. According to the *Sharia*, the wife has to give up on her *mahr* if she initiates a *khul* divorce, so she is the one wanting to separate from her husband without any special reason. She also loses her *mahr* if she was the guilty party, for instance if she committed adultery.³⁸ The Hungarian wife also lost her *dos* if – according to the verdict of the judge – she was responsible for the divorce.

It was only in 1946 that the *dos legalis* was legally eliminated, yet in the explanation of the Act it was emphasised that by then, the *dos* had become a historical legal institution and dropped out of jurisprudence. Although this provision did not deal with *dos contractualis*, it had also lost its significance by then. On the one hand, it is in favour of the *mahr* that it legally and economically

³⁶ HEKA, Vallási jogrendszerek 304–305.

³⁷ HILLENBRAND, Az iszlám 166.

³⁸ HEKA, Vallási jogrendszerek 305.

strengthens the position of the woman who is the more vulnerable party in the marriage, but on the other hand it can also be observed that in today's modern society it is less indispensable and has begun to lose its former foundation. This ambivalence is also the basis of the feminist discourse on the topic. As one of the Muslim wife's responsibilities is to accept her husband's sexual approach, the *mahr* is often interpreted as buying the woman's sexuality or virginity. Others are of the opinion that the *mahr* contributes to the preservation of the patriarchal structure of Islamic law and to the maintenance of gender inequalities.³⁹

Bibliography and sources

- Draft of the Hungarian General Civil Code, First Text = A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezet, Első szöveg. Budapest 1900
<https://ia801408.us.archive.org/3/items/amagyarltalnosp00hunggoog/amagyarltalnosp00hunggoog.pdf> (2019. 08. 08.)
- Proposal of the Hungarian Civil Code = 1928. évi magánjogi törvényjavaslat, Magyarország Magánjogi Törvénykönyve. Budapest 1928
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92800000.TVJ&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D52> (2019. 09. 01.)
- Explanatory memorandum of the Act XII of 1946 = 1946. évi XII. törvénycikk indokolása
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600012.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51> (2019. 09. 01.)
- 1952 Act IV on Marriage, Family and Guardianship = 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról
http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=308.222315 (2019. 09. 01.)
- BALOGI Zsófia: A hozomány szabályozása a korábbi magyar magánjogban — a hagyományozott hozomány kettős jogi természete és kapcsolata az új Ptk. által szorgalmazott halál esetére rendelkező szerződéssel. Themis, 2010 december, 4–13. <http://epa.oszk.hu/02300/02363/00014/pdf/> (2019. 08.08.)
- BÉLI Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest – Pécs 2014
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Beli_Gabor_Magyar_jogtortenet/ch01.html#id500805 (2019. 08. 16.)
- CZÖVEK István: Planum tabulare, vagy a kir. curiának végzése mellyeket ama boldog emlékezetű Maria Theresia császárné és Magyarország királynéja rendbe szedetett 1769. eszt. most pedig magyar nyelven kiadta. Buda 1825
- HEGEDŰS Andrea: Házassági vagyoni rendszerek az új Ptk.-ban. In: SÁPI Edit (ed.): Decem anni in Europaea Unione III. Miskoc 2015, 217–236.
<http://jogikar.uni-miskolc.hu/projectSetup/files/polgari/pottitkos/pot/9pot20132014tanulmánykotet.pdf> (2019. 08. 10.)
- HEKA László: Vallási jogrendszerek. Szeged 2012
- HERGER Csabáné: A hozomány szerepe a magyar vagyoni fejlődésben. Jogtudományi Közöny 2016/4. sz. 193–203.
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében, Passau 2017
- HERGER Csabáné: A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után. In: NAGY Janka Teodóra (ed.): Szokásjog és Jogszokás I., Szekszárd 2016, 139–164.
- HILLENBRAND, Carole: Az iszlám. Új történeti bevezetés. Budapest 2016
- Hungarian Catholic Lexicon, Kidnapping of Women. (Magyar Katolikus Lexikon, leányrablás szócikk.)
<http://lexikon.katolikus.hu/L/le%C3%A1nyrabl%C3%A1s.html> (2019. 08. 05.)

³⁹ SPENCER, Mahr as Contract 7.

- Hungarian Catholic Lexicon. Wedding Gift (Magyar Katolikus Lexikon, jegyajándék szócikk.)
<http://lexikon.katolikus.hu/J/jegyaj%C3%A1nd%C3%A9k.html> (2019. 08. 05.)
- IVÁNYI Tamás: A törvény (šarī'a) az iszlámban. Budapest 2008
- LOUTFI Anna: A Magyar családjog és a nemi hierarchiáért folytatott harc 1848–1913. *Eszmélet*, 2007/73. 59–80.
http://www.eszmelet.hu/loutfi_anna-a-magyar-csalad-jog-es-a-nemi-hierarchiaert-folyt/ (2019. 07. 25.)
- MALINOWSKI, Bronoslaw: *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. New York 1944
- MEZEY Barna (ed.): *Magyar jogtörténet*. Budapest 2004
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_mezey_magyar_jogtortenet/adatok.html
(2019. 08. 25.)
- NAGY Janka Teodóra: A nőablástól a házassággötésig. In: GYÖRGYI Erzsébet (ed.): *Lakodalmi szokások*. Budapest 2001, 49–53.
https://www.academia.edu/5368882/2001_A_n%C5%91rabl%C3%A1st%C3%B3l_a_h%C3%A1zass%C3%A1g%C3%B6t%C3%A9sig (2019. 08. 08.)
- OMAN, Nathan B.: Bargaining in the Shadow of God's Law: Islamic 'Mahr' Contracts and the Perils of Legal Specialization. In: *Wake Forest Law Review*, 2010/Vol. 45, 579–606.
http://wakeforestlawreview.com/wp-content/uploads/2014/10/Oman_LawReview_072010.pdf (2019. 08. 17.)
- PÓDÖR Lea: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv*, Győr 2012
<https://jogtortenet.sze.hu/images/dokumentumok/tanulm%C3%A1nyok/Podor%20Lea%20-%20OPTK.pdf>
(2019. 08. 07.)
- Qur'an <https://quran.com/?local=en> (2019. 08. 14.)
- SPENCER, Katherine: Mahr as Contract: Internal Pluralism and External Perspectives. In: *Oñati Socio-Legal Series*, 2011/Vol. 1, No. 2. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1898527 (2019. 08. 14.)
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő: A háromszéki hozomány a 19. században. Szentendre 2015
- TRUNKOS Anita Krisztina: A házassági vagyonjog szabályozása a magyar általános polgári törvénykönyv 1900-as tervezetében. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 2014/Tomus 32, 113–131.
https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=125995 (2019. 08. 14.)
- WATT, William Montgomery: *Az iszlám rövid története*. Budapest 2000
- WEISS Emília: Az új Ptk. és a családjogi viszonyok szabályozása. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2. 4–5.
<https://ptk2013.hu/wp-content/uploads/2012/11/2000-2PJK.pdf> (2019. 08. 07.)

NGUYỄN THỊ MỸ, Linh
PhD student, PTE ÁJK
Lecturer, Can Tho University Vietnam

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.06

The Impact of the French Colonial Law on the Development of Matrimonial Property Law in Vietnam

This article analyses the matrimonial property law in Vietnam during the French colonial period. From 1858 to 1954, France invaded Vietnam and applied similar regulations from their homeland to Vietnam. Vietnam has witnessed the term of the matrimonial property law form now onwards. Analysing and understanding the development of the matrimonial property law during French conquest is truly worth researching for Vietnam legal history. This research would be a great idea if it is compared between eastern family regulations and western family ones which were issued during French colonial time. Indeed, the best way to contribute for the improvement of matrimonial property law is to certainly understand its development process.

Keywords: *matrimonial property law, Vietnam, France, European impact*

1. The influence of historical background on Vietnamese law during French conquest time

Vietnam is a country in Southeast Asia and influenced by invasions from imperial countries like China (178 BC–939¹), France (1858–1954) and the United States (1954–1975). The empire countries have applied regulations and administrative models from their own countries to support the colonial system. Therefore, Vietnamese law during these historical periods was affected by the laws of China and the Western states invading Vietnam.

In 1858, the French empire initially invade Vietnam, which was ruled under the *Nguyen* Dynasty. The invasion took place step by step throughout major provinces and cities of Vietnam. In 1858, France firstly invaded Da Nang province,² then conquest to provinces in Southern Vietnam. Under the increasing pressure of French colonialism, the *Nguyen* Dynasty, which governed the territory of Vietnam since 1802 until 1945), accepted the signing of the Treaty of Saigon in 1962. Accordingly, the South of Vietnam became a territory of France and set under full

¹ From 179 BC to 939, Vietnam was invaded and colonized by China. Vietnam had gained independence since 939. However, Vietnam always had to deal with invasions from China from 939 to 1858. At this stage, Vietnam was an independent country but was politically influenced by Chinese dynasties. The Vietnamese political system was still under the management and leadership of Vietnamese kings. However, the kings of Vietnam were dominated by China's mighty neighbor. Chinese dynasties, when they came to the throne, tried to rule and colonize Vietnam. Every year, Vietnam must donate valuable assets to the Chinese Dynasties. The management and administration of the Vietnamese Kings were dominated and controlled by China. See VŨ VĂN, *Dân luật khái luận* 185.

² Da Nang is the largest developing province in Central Vietnam today.

control of the French government. The feudal government of the *Nguyen* Dynasty only ruled the North and Central regions afterwards.³

Through the Treaty of Saigon, France established a government system in the Southern Vietnam (also known as Cochinchine). To ensure loyalty and unification, management and rule in the South were all assigned to French naval officers. Vietnamese people only participate in the management system in the positions of maids and assistants. The management system was ruled by the French, so they needed to build legislation and execution in South Vietnam like French territory. France developed legal regulations for the unified and stable management on the Southern territory. Therefore, the Civil Code in the South was issued in 1883 and written completely in French.

In 1883, France in turn increased the expansion of invasion to the North and Central of Vietnam. Due to the weakness of the *Nguyen* Dynasty, France forced King *Nguyen* to hand over the North and the Central to France for protection.⁴ The protection meant that the North and Central regions were not only subject to the management of the *Nguyen* Dynasty but also under the control of the French colonialists. In the North, the *Nguyen* Dynasty almost no longer managed the government system, but the French held the main management position. In the Central region, the *Nguyen* dynasty was placed in Hue,⁵ so its control was still recognized in this place. Therefore, France maintained parallel management with the *Nguyen* Dynasty in the Central region.

The striking feature is that the North and Central regions were only put under French protection, the *Nguyen* Dynasty was still involved in state management. Unlikely, the South of Vietnam, which was considered a French territory, was built a new legal system by France. On the contrary, the Northern and Central regions were managed by both the French and the *Nguyen* Dynasty, so the legal systems were different. At first, France still applied the documents issued by the *Nguyen* Dynasty earlier to ensure the stability and citizen's consensus. Specifically, Gia Long Code was currently being applied to resolve criminal and civil disputes in the North and Central regions. Gia Long Code was issued by the *Nguyen* Dynasty in 1812 and published into a book in 1815.⁶ The Gia Long Code had 398 articles⁷ and was known as a penal code.⁸ However, Gia Long Code stipulated not only criminal articles but also civil aspects (66 Articles).

In the North, the application of Gia Long Code was maintained until 1931. From 1931, France enacted the Northern Civil Code and abolished the validity of the Gia Long Code. This civil law was issued bilingual in both French (known as Code Civil à usage des juridictions indigènes du Tonkin) and Vietnamese. It had four volumes and 1455 articles.⁹

³ TAYLOR, A history of the Vietnamese 445.

⁴ TAYLOR, A history of the Vietnamese 446.

⁵ Hue is a city in Central Vietnam and used to be the feudal capital of Vietnam under the *Nguyen* Dynasty (1802-1945).

⁶ VŨ VĂN MẪU, Dân luật khái luận 236.

⁷ VŨ VĂN MẪU, Dân luật khái luận 258.

⁸ Gia Long Code was newly issued in the Decree on July 3, 1933 by the King *Nguyen* (Vietnam) and the Governor-General (France) and applied in the Central Region. Gia Long Code's new version had all 429 articles. In the introductory clause, the Code was modified only a few things to meet the demand of Vietnamese society and traditional customs. See BUI HUY – BERT, Code Penal de l'Annam 5.

⁹ The Northern Civil Code was issued in the Decree dated on March 30, 1931 by the French Ambassador to the north and took effect from July 1, 1931.

In Central Vietnam, the application of Gia Long Code was adhered until 1936. From 1936, France promulgated the Central Civil Code and abolished the validity of Gia Long Code. It was issued bilingual in both French (known as Code Civil à usage des juridictions indigènes de L'Annam) and Vietnamese (known as Hoang Viet Trung Ky Law) which ensured to apply conveniently to both the French government and the Nguyen Dynasty. The Central Civil Code had five volumes¹⁰ and 1709 articles.

From 1883 to 1936, Vietnam had existed three separate Civil Codes in the North, Central and South regions. Why did they have three Civil Codes on the same territory? Why did not French issue a unified Civil Code applying to all regions in Vietnam? It is necessary to consider the political context in Vietnam in the past. In 1883, the South was considered a French territory, so they managed and built the South in their own demand. In contrast, the North and Central regions were still under the management of the *Nguyen* Dynasty, although they were under French protection at the same time. Why did not France enact a civil code that applied generally to the North and Central regions? The reason is because the influence of France in the North and Central region was different. The *Nguyen* Dynasty was still highly influent in the Central region, because its government system was placed in this area. France's management dominated in the North more than that in the Central, because the power of the *Nguyen* Dynasty was still concentrated in the latter. In addition, the French invasion policy was to divide the Vietnamese territory into separate parts to rule and undermine the independent revolts of Vietnamese. Therefore, the alienated territory into three regions with three different legal systems was France's main demand.

However, having three civil laws in three regions on the same territory seemed to be a France temporary measure. In fact, the contents of the three Civil Codes were different and caused conflicts of law in practice. Specifically, the marital age in the North was 18-year-old for men and 16-year-old for women (Article 73). In contrast, 16 and 14-year-old were the age of marriage in the south for men and women respectively. If the husband who came from the North got married in the South, he must satisfy the condition of being 18-year-old under the former law.¹¹ Hence, the lawmakers themselves also want to have a unified law for the whole territory. However, the construction of a civil law that applied to the whole territory of Vietnam seems to have been beyond the capabilities of France after the 1930s and 1940s inspiring the success of communism in China. Since 1945 the territory of Vietnam was divided into the North and the South, because the uprising of politician Ho Chi Minh resulted in the independence of the North. Since then, the Northern Vietnam has been under the leadership of the Communist Party and developed in a socialist orientation. Ho Chi Minh, a communist leader, called for the implement equality between men and women. *"Hence, expectation grew among women that independence from colonial oppression and the beginning of communist governance would bring about a new and better role for women in Vietnamese society"*.¹² On the contrary, France only had influence on South Vietnam. By 1954, France withdrew its troops from

¹⁰ The first book was issued under Decree No. 51 of July 13, 1936. The second book was issued under Decree No. 95 of January 8, 1938. The third, fourth and fifth volume were issued under the Decree 59 September 28, 1939.

¹¹ VŨ VĂN, Dân luật khái luận 266.

¹² WALSH, The law of the family in Vietnam 69. See also Pothier's paper about the propagandist representation of Vietnamese women.

the territory of Vietnam. From 1954 to 1975, the US, which was an ally of France, replaced France to rule the Southern Vietnam under the President Republic system.

In the field of marriage and family, the application of legal regulations focused mainly on documents such as Gia Long Code (1812), Southern Civil Code (1883), Northern Civil Code (1931) and Central Civil Code (1936). At the beginning of the invasion, France temporarily applied the *Nguyen* Dynasty's law (mainly Gia Long Code) and indigenous Vietnamese customs. Since 1883, France had gradually changed the traditional lifestyle by Europeanization trends. Typically, France copied almost all the provisions in the First Book of French Civil Code to Vietnam to build the Civil Code in the South. However, the Southern Civil Code only referred the general provisions in the French Civil Code, so many important contents had not been mentioned. Therefore, the Southern Civil Code had not yet acknowledged the existence of the matrimonial community property.

In contrast, France colonists stipulated in detail about the matrimonial community property in both the Northern and Central Civil Codes: "*The Northern Civil Code and the Central Civil Code were referred several contents of the French Civil Code*".¹³

In short, the historical context of Vietnam during French conquest greatly affected the Vietnamese legal system and the matrimonial property law. Legislation on property was interplay between feudal regulations (Gia Long Code) and Western-style ones. Therefore, the French influence on the legal system of marital property in Vietnam is clearly demonstrated by comparing these Civil Codes in section 2.

2. The marital property regulations in Vietnam between 1858 and 1954

2.1. Regulations on matrimonial property under Gia Long Law 1812

The Gia Long Code (commonly known as the Hoang Viet Luat Le) was a written law of the *Nguyen* Dynasty, the last monarchy in Vietnam. This code was composed in the 1811s and issued in 1812 which was initially made from wooden.¹⁴ In 2009, UNESCO recognized the *Nguyen* Dynasty's wooden books as the first world heritage document of Vietnam¹⁵ (see Figure 1). In the late 19th and early 20th centuries, Vietnamese feudal dynasties came into mass publishing by using these wooden stamps. Gia Long Code was a combination between Chinese characters and *Nom* characters.¹⁶ It is said that Gia Long Code has many similarities with China's Qing Law.¹⁷ Regrettably, the Gia Long Code, which copied almost the original text of China's Qing Law, did not reflect the Vietnamese tradition and customs.¹⁸ Gia Long Code had 22 volumes and 398 articles. The issue of civil status and marriage was adjusted from volume 6th to 8th and had all 66

¹³ VŨ VĂN, Dân luật khái luận 245–247.

¹⁴ NGUYỄN QUYẾT, Tìm hiểu Luật Gia Long 9.

¹⁵ The *Nguyen* Dynasty's wooden books are currently stored at the State Bureau of Archives belonged to the Ministry of Home Affairs of Vietnam.

¹⁶ *Nom* characters was used to official Vietnamese language between 939 and 1858. This had totally similarities in comparison with Chinese. When France invaded Vietnam, it was replaced by Vietnamese Roman alphabet which has been the official language until now.

¹⁷ NGUYỄN THỊ THU, Về mối quan hệ giữa Hoàng Việt luật lệ và Đại Thanh luật lệ 69–80.

¹⁸ HÀ NHƯ, Chế độ hôn sản pháp định trong luật Việt Nam 35.

articles. This was essentially a penal code, so its marriage provisions only set penalties. In the conjugal relationship, the Code only mentions the penalty when the husband and wife violate the principles of moral standard such as the crime of murder to the wife (Article 332), the crime of violence against the husband (Article 281), the crime of violence against the wife (Article 284). Neither the Gia Long Law nor the Chinese's Qing Law stipulated a marital property law because marriage only led a woman to merge into her husband's family community.

Figure 1: The wooden Gia Long Code

2.1.1. Property rights of women during marriage under Gia Long Code

Due to the absence of regulatory principles on matrimonial property law within Gia Long Code, the King issued Directives¹⁹ and applied the fine customs resolving family disputes. According to the provisions of Articles 37 and 83 of Gia Long Code, if the father deceased, the child would inherit his heritage. Neither of these terms illustrates clearly whether a daughter can inherit her

¹⁹ Ha Nhu Vinh in the book *Legislative Marriage mode* mentions King and Directive No. 1. However, these Directives are hardly mentioned the time of issuance in very details.

father's legacy or not. The fact that feudal society considered women to be incompetent, so that the daughter's right to inherit seemed impossible. In fact, feudal society of the *Nguyen* Dynasty valued the dominated position of the father and the eldest son in the family (see Articles 108 and 76). Therefore, it seems reasonable that only a son was entitled to his father's legacy. If the legacy did not have a son inherited, it would be impossible that a daughter was entitled to inheritance. According to the hierarchical principle among family members, it would be much more reasonable that the heritage was put under the control of the grandparents when no son enjoyed his father's legacy. This assumption was proved by Article 2 which stipulated that children and grandchildren must be obliged to respect grandparents and parents (Article 2). Therefore, *"it is unlikely that a daughter has her separate property through her father's inheritance"*.²⁰ Moreover, whether it was possible for a woman to have her separate property thanks to her dowry.²¹ Apparently, there were no documents to illustrate this case, because the woman in *Nguyen* Dynasty was powerless. Therefore, it clearly limited to recognize private possession of women.

Supposedly, even if there was a separate property before marriage, this also merged into the husband's property during marriage period. This was considered an asset consolidation, so there was no private and common property. All assets including movable and immovable ones were under the management and ownership of the husband. According to the King's Directive No. 2 Guiding Article 69 of the Gia Long Code, transactions (such as real estate purchase or donation) must be made in writing. The establishment of written transactions guaranteed ownership and recourse rights of new owners (Articles 87 and 89).

It can be said that the society of Gia Long's king highly praised the absolute role of husband and father in the family. Article 96 of Gia Long Code showed that the husband could be polygamy, but only for men, and had a hierarchy among wives. The first wife had a higher position than the second wife, who was considered a member of the whole family. These wives must respect and obey their husband.

2.1.2. Wife's property rights upon divorce under Gia Long Code

The husband was entitled to divorce the wife when the wife commits faults such as adultery, murder the husband or improper behavior toward the husband's parents (Article 103). Specifically, divorcing by an adulterous reason, the wife must not bring any property and be convicted of exile (Article 332). If the divorce was not the wife's fault or the consensual divorce, the law did not mention the consequences of the property²². In fact, if the two parties divorce without going through the competent authorities, the husband did not share property with the wife. *"If the divorce was settled by a competent authority, the wife shall require the husband to support and compensate"*.²³ According to historical documents, if the divorce was due to childless reason, the wife was considered non faulty. Hence, she could bring her own belongings to the family such as clothes and personal attire.

²⁰ HÀ NHƯ, Chế độ hôn sản pháp định trong luật Việt Nam 61.

²¹ HÀ NHƯ, Chế độ hôn sản pháp định trong luật Việt Nam 189.

²² VŨ VĂN, Cổ luật và Tư Pháp sử 103.

²³ VŨ VĂN, Cổ luật Việt Nam và Tư pháp sử 107.

It is said that that the wife could take personal jewelry because it had little value and only the land was considerably valuable.

However, some obligations were imposed on husbands in marriage. Specifically, Article 284 stipulated that husbands must not commit acts of violence against their wives. The wife was entitled to divorce, if the husband who acted threatens. However, divorce was only possessed when the husband agrees.

2.1.3. Property rights of the widow under Gia Long Code

Article 37 of Gia Long's Law showed that a son was entitled to inherit his father's legacy. If the father had much more sons, the legacy would be belonged to the eldest son. Article 83 stipulated that children and grandchildren must not arbitrarily divide the family's assets. Family assets were a unified family and called the family community property. Therefore, the custom showed that the eldest son would inherit the estate when the father decease. *“If the mother had not remarried yet, she would be entitled to usufruct her husband’s property”*.²⁴ However, the wife would be deprived this right, if she remarried or acted as immoral as disrespectful to parents-in-law.

The wife was entitled to not remarry when the husband demised, the person who forced the wife to remarry was considered guilty²⁵(Article 98). This regulation has two meanings: i) encouraging the widow dignity; ii) limiting parents-in-law and the eldest son depriving the widow’s usufruct.

In addition, Article 76 and Directive No. 2 prescribed that the widow was still allowed to remarry after mourning three years, but she shall refund husband’s property which was assigned to the husband's family.

Nevertheless, Gia Long Code did not prescribe the existence of a wife's legacy when she deceased. It is said that the wife was not acknowledged to have private property, so there was no wife’s inheritance apparently.

In short, the provisions in Gia Long Code entered responsibilities and duties between husband and wife, but there were absolutely lack of property regulations. Indeed, feudal society considered the family to be a unified association under the leadership of the husband. Therefore, property issues were managed and controlled by the husband.

2.2. Provisions on matrimonial property law under the Southern Civil Code

Based on the treaty of 1862 and 1874, the *Nguyen* Dynasty accepted the South and three major cities of Hai Phong, Da Nang and Hanoi to become French colonies. France had built a separate legal system on these colonies. The Directive dated May 25, 1881, was issued by France government which stipulated that disputed in the south would be arbitrated by French judges. Therefore, building legitimate in this region became necessary. The original rules of law were enacted in three

²⁴ POMPCI, *Le Droit familial et matrimonial au Viet Nam* 233.

²⁵ Gia Long Code provided many forms of punishment: death penalty, imprisonment, border hard labor, fine, whip punishment.

categories: volume 1st: nationality; volume 2nd: Civil status; volume 3rd: residence. Volume 1st and 3rd were built the same as volume 1st in the French Civil Code.²⁶

Volume 2nd dated October 3, 1883, which was issued by the French President. This book had seven chapters including from chapter IV to chapter X which stipulated on marriage and family law. These chapters were issued on March 26, 1984. This second volume was commonly known as the simplified Civil Code of the South. Chapter IV-X in turn regulated the issues of missing, marriage, divorce, parent-child relationship, foster relationship, personal rights, juvenile and guardian.

The Civil Code 1883 was applied in the South and three major cities²⁷ of Hanoi, Hai Phong,²⁸ and Da Nang. This civil law was quite sketchy, especially not regulated the aspects of marriage and inheritance. Legislators argued that there was a big difference in marriage and family laws between Vietnamese and French at that time, because Vietnamese feudal law emphasized the patriarchal value of a man. Therefore, they could not copy the provisions of French Civil Code 1804 on matrimonial property law into the Southern Civil Code 1883. This explains why the latter was lack of regulations on marital property. In fact, the judges dealing with matrimonial property disputes must comply with the provisions of Gia Long Code and the traditional custom of Vietnamese. *“In addition, if the above two laws did not anticipate all property disputes between husband and wife in South Vietnam, the Judge shall apply case laws to settlement”*.²⁹ Case laws were derived from domestic and French legal cases (mainly civil obligations) that were all applied in Vietnam. In fact, French judges initially applied French case laws³⁰ into settlement between Vietnamese litigates. However, several legal French cases could not be adhered in Vietnam due to differences between legal regulations. Specifically, the law on marriage between France and the South were completely different, so it was impossible to manipulate the former’s family case laws into the latter. From 1895 onwards, case laws in the South was formed and collected into monographs as *“Journal judiciaire de La Conchinchine et du Cambodge”*.³¹

2.2.1. Property rights of the wife during the marriage period under the Southern Civil Code

In general, the marriage and family law in the South did not acknowledge the marital community property. Accordingly, the wife was completely incompetent when she got marriage. The husband, however, was entitled to polygamy due to the influence of Confucianism³² through the period of

²⁶ VŨ VĂN, Dân luật khái luận 282.

²⁷ Three major cities, which are not in the South but still under French control, are large cities and hold important sea trade positions.

²⁸ Hai Phong is a port city in the Northeast of Vietnam.

²⁹ VŨ QUỐC, Pháp chế sử 27.

³⁰ The French’s case law was later translated into Vietnamese by two Vietnamese judges (Important case law). See TRẦN THỨC – NGUYỄN VĂN, Những án lệ quan trọng.

³¹ République Française published the Journal judiciaire de La Conchinchine et du Cambodge which were the collection of civil and criminal case laws in Vietnam and Cambodia during the year 1895.

³² Confucianism is one of the major schools of Chinese philosophy in ancient times that were philosophical, moral, and institutional ideologies that had a basis in China from the West Chu period, to the end of the Spring and Autumn period. (TKXI–TKV BC). After that, Confucius (551–479TCN) and his disciples, Manh Tu (372–289 BC) and Tuan Tu (313–238 BC), systematized and stabilized the two classic sets including the Four Letters and Pentateuch. These

Chinese invasion and previous domination. The husband was the owner and the property manager of the whole family. “Therefore, the wife had no separate property and was not involved in the administration of the family's production”.³³ In addition, the husband was the legal representative for the wife and the lawsuit must be represented by the husband. The wife could only participate in the legal proceedings when her husband agreed (chapter X relating to guardian).

2.2.2. The wife's property rights regarding divorce under the Southern Civil Code

The husband or the two parties were enabled to file for divorce. The husband shall file for divorce due to the wife's faults, but the wife's divorce right was limited (Article 108).³⁴ In addition, case laws also seemed to acknowledge the wife's right to receive certain personal properties, if there was no fault. Specifically, the wife was entitled to receive property which was personal belonging (*Manh Nhu Thien vs Thi Diep*, November 22, 1898) or donated property separately (*Nguyen Huu Nga vs Nguyen Thi Sang*, October 14, 1898). The wife was also entitled to ask the husband to support depending on the actual ability of the husband.³⁵ However, according to chapter VI, the wife was not able to assign any property and support, if she had fault causing for divorce.³⁶

2.2.3. Property rights of the widow under the Southern Civil Code

If the husband demised, the widow privileged to usufruct and administer without inheritance the husband's legacy. However, if the widow remarried, the husband's property would be returned to the eldest son to inheritance. In the case of a polygamous husband, the wife's eldest son was the heir. For example, the first-instance verdict, which was at My Tho Court³⁷ dated December 4, 1894, between *Doan Thi Y* and her son *Nguyen Van Sam*, settled that the eldest son would be a father's heir. Mrs. *Doan Thi Y* was *Nguyen Van Phat's* wife. After *Mr. Phat* deceased, Mrs. *Y* remarried to *Mr. Tran Van Loi*. This trail defined Mrs. *Y* having an obligation to delivery all her husband's legacy to her eldest son, *Nguyen Van Sam*. However, the appellate judgment dated March 14, 1895 of the Saigon Supreme Court modified that *Nguyen Van Sam* who was *Mr. Phat's* heir had an obligation to subsidize Mrs. *Y* for 4\$/month.³⁸ Thus, the widow must be responsible for handing over the husband's property to the eldest son and was entitled to claim benefits from her husband's legacy.

volumes were then compiled by the Confucian students who composed the teachings of Confucius. Confucianism absolutizes the King's right in society and the rights of the father in the family. From the point of view of the patriarchal lineage and from the attitude of women's neglect, Confucian philosophy puts the brotherhood higher than the husband and wife relationship. Women are the ones who suffer the most disadvantages due to harsh regime, injustice and inequality in society as well as in families. According to the morality of virtue, a man can have many wives, but women cannot have many husbands. See VO THI CAM, Sự du nhập và ảnh hưởng của Nho giáo đến giá trị truyền thống văn hóa Việt Nam. <http://vanhoanghean.com.vn/chuyen-muc-goc-nhin-van-hoa/nhung-goc-nhin-van-hoa/su-du-nhap-va-anh-huong-cua-nho-giao-den-gia-tri-truyen-thong-van-hoa-viet-nam>.

³³ HÀ NHƯ, Chế độ hôn sản pháp định trong luật Việt Nam.42.

³⁴ VŨ VĂN, Dân luật lược khảo 550–560.

³⁵ PHAN VĂN, Phụ nữ Việt Nam trước pháp luật 51.

³⁶ VŨ VĂN, Dân luật lược khảo 600.

³⁷ My Tho is a district of Tien Giang province - Southeastern Vietnam.

³⁸ République Française, Journal judiciaire de La Conchinchine et du Cambodge 237.

In general, case laws recognized that the wife had no separate property and the husband was the head of the family. However, there were few judgments that go against the principles mentioned as a trail dated December 30, 1889, recorded by the Civil Court in Long Xuyen.³⁹ However, this verdict was finally canceled by the Saigon Supreme Court⁴⁰ dated April 30, 1908, due to the inconsistency with the contents of the Southern Civil Code 1883.⁴¹

It seems that the judges were aware of the limitations of the Southern Civil Code regarding to the rights of the wife. Meanwhile, the French society allowed the wife to have separate property. The Decree dated December 5, 1935, was issued by the Governor-General of Indochina forming a Committee for drafting the new Civil Code. A Bill was established and referenced the progress ideas of the French Civil Code on marital property law. However, this Bill was not adopted during the French colonist, because France was weakened by successive defeats of Vietnamese.⁴² From 1954 to 1975, the US was an ally of France and replaced it to colonize this area. In 1959, under American rule, this region had a Family Law⁴³ issued by the President Republican.⁴⁴ *“Many of the contents of the Bill of the Southern Civil Code were consulted to build this Family Law”*.⁴⁵

2.3. Provisions on matrimonial property under the Northern Civil Code 1931

The Northern Civil Code was issued on March 30, 1931, and promulgated since July 1, 1931. Gia Long Code had been terminated in the North from this point onwards. *“The law on marriage and family stipulated in the first volume (focusing from Article 68 to Article 461)”*.⁴⁶ It referred to almost the French Civil Code. It can be concluded that the concept of community property began to formation since then. Moreover, the law on matrimonial property allowed couples to choose an agreed property or a statutory one. In addition, the separate property was admitted to the wife (Article 113).

Unlike the South, the Northern Civil Code was built on the legal principle of writing, so the judges mainly based regulations prescribing within this. The application of the case laws was not used in trial since the Northern Civil Code 1931 was issued. It prescribed rather almost detailed civil laws than the Gia Long Code.

³⁹ Long Xuyen is a city at An Giang province in the Southwest region of Vietnam today.

⁴⁰ Saigon City was the largest city in South Vietnam at that time. After 1975, the South was completely liberated and unified, the city was renamed as Ho Chi Minh City so far. Hồ Chí Minh (1898–1969) is the name of the leader of Vietnam who made great contributions to the resistance against the French and the Americans. See Vietnam News Agency, Chính phủ Việt Nam năm 1945–1998, <http://chinhphu.vn/portal/page/portal/chinhphu/NuocCHXHCNVietNam/ThongTinTongHop/ChutichHoChiMinh>.

⁴¹ HÀ NHƯ, Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam 87.

⁴² France was defeated by Viet Minh army in the Battle of Điện Biên Phủ in 1954 in Vietnam and retreated from Indochina. See <https://edition.cnn.com/2013/07/09/world/world-war-ii-fast-facts/index.html>.

⁴³ Family Law No. 1/59 dated January 1, 1959 enacted by The President (Ngô Đình Diệm) of Democratic Republic in the South of Vietnam.

⁴⁴ From 1954–1975, Vietnam was divided two part as follow the North and the South. The North was independent since 1945 and follows the socialism. Meanwhile, the South of Vietnam was under the control of the USA and followed the Presedent Republic.

⁴⁵ HÀ NHƯ, Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam 103.

⁴⁶ PHAN ĐĂNG – TRƯƠNG THỊ Hòa, Các chế độ hôn nhân và gia đình Việt Nam xưa và nay 40.

2.3.1. Wife's property rights during the marriage period under the Northern Civil Code

According to Article 106 of the Northern Civil Code and if the husband and wife did not establish an agreement (which can be interpreted as a type of property law as agreed in contemporary law), the community property which was the statutory would be applied automatically. The concept of a community property original was presented Article 1041 of French Civil Code.

If the husband and wife did not have an agreement on property, then the community property was applied. All assets during marriage time belonged to the community property including the estate or real estate that the couple was donated and inherited (Article 106). This showed that separate property could be formed under the agreed one.

2.3.2. The property rights of the wife after divorcing under the Northern Civil Code

The rule of divorce laws had changed in a positive way for the wife. They could file for divorce as non-mutual or mutual consent divorce. In contrast, Gia Long Code only allowed the husband to divorce his wives. There were differences in property interests between the first wife and second wife after divorcing. The second wife must not share the community property. The entire community property was only recognized between the husband and the first wife (Article 119). If the second wife did not have the same domicile with her husband and established her property separately, she was entitled to retain those assets (Article 148).

If the divorce did not have the wife's fault and any other agreements, the first wife was entitled to divide the community property (Article 112 and 147). *"In addition, according to Article 112 of the Northern Civil Code, it was possible for the husband and wife to receive personal property supporting personal needs such as clothes, books and personal works tools".*⁴⁷ In particular, the husband had responsibility to support the wife as a reward for her dedication during marriage period.

On the contrary, if the divorce due to the wife's fault, the wife was forced to return the valuable jewelry which was donated by the husband's family on their wedding day. However, the community property was still divided for each party in this case. This showed that even if the wife was at fault, the community property was still divided in two. This was a progressive regulation recognizing the different aspects between property ownership and divorce.

2.3.3. Property rights of the widow under the Northern Civil Code

The rights of the widow did not seem to be guaranteed. Article 113 stipulated that the widow was entitled to administer and usufruct community property, if she did not re-wed. If the eldest son was mature, he and the mother could agree to divide the legacy.

If the widow remarried, she was entitled to take her personal belongings. The husband's property including community one was handed over to his heirs as follow parents-in-law and the mature son. The second wife did not receive these privileges as the first wife. The second wife did not enjoy her husband's heritage as the first wife. However, the second wife had the right to

⁴⁷ VŨ VĂN, Dân luật lược khảo 601.

usufruct when the legacy was not divided, if she did not remarry and obey the first wife. (Articles 340-365). On the other hand, if the wife demised, the husband was entitled to possess the entire community property and separate belongings of the wife (Article 368).

In general, the provisions of the Northern Civil Code had made significant progress compared to Gia Long Code. It acknowledged the wife's right to separate property and allowed the agreement on property between the couple. When the couple divorced, the wife was entitled to request support and divided community property. The wife was entitled to get back her separate property when the couple divorced. However, it is undeniable that there were still many drawbacks. Equity in property ownership had not been recognized. For example, the right to manage community property was remained by the husband. When the wife deceased, the husband continued to own the community property and his wife's separate property. The succession of the wife's estate was not considered.

2.4. Provisions on matrimonial property under the Central Civil Code 1936

The Northern Code of Law was used as a template for the Central Civil Code. It had 5 volumes and was issued in the period from 1936 to 1939. The marital property regulations were issued in 1936 and focused mainly on Articles 104-114. *“This law had several similarities in comparison with to the Central Civil Code and only a few changes”*.⁴⁸ The fundamental different was the layout. Specifically, chapters 11 and 12 relating to inheritance, which were prescribed on the first volume of the Northern Civil Code, were on the second volume of the Central Civil Code. The latter exceed the former by 245 articles that referred to contract's regulations.⁴⁹ Therefore, the law on matrimonial property had almost no difference between the two laws.

2.4.1. The property rights of the wife during the marriage period under the Central Civil Code

Like feudal regulations, Article 79 recognized the husband to polygamy. The second wife could be lived with an extended family including the first wife. In this case, the second wife did not have her own property and depended on both the first wife and the husband's patriarchal rights (Article 114 of the Central Civil Code).

If the husband accepted that the second wife could live separately from the first wife and her husband, she shall establish a separate property. *“If the husband owed a debt, the second wife had no obligation to pay the debt on behalf of her husband. When the husband deceased, she still retained her own assets (Article 223 of the Central Civil Code). This part of property was not merged into the whole community property managed by the first wife, when the husband demised”*.⁵⁰

However, the couples only formed community property when they created a separate family and did not live together with their parents. According to Article 206 of the Central Civil

⁴⁸ PHAN ĐĂNG – TRƯƠNG THỊ, Các chế độ hôn nhân và gia đình Việt Nam xưa và nay 40.

⁴⁹ VŨ VĂN, Dân luật khái luận 292.

⁵⁰ VŨ VĂN, Dân luật lược khảo 603.

Code, the matrimonial property only applied when the husband was the head of family and had full authority to represent the members living together in the family. The patriarchal right of a husband was meant to be the head of the family. Therefore, children and grandchildren, even if they got married, were still dependent on the patriarchal rights of their father. If the parents were still alive, children must depend on the father and did not have their separate belongings. If a child who was mature and married, he had the right to leave in term of his father's consent. When the son established his own family, the matrimonial property was formation. Like the Northern Civil Code, the Central Civil Code prescribed that there were two types of marital properties which were the agreed property or the community one. The agreed property model was enabled the couple to agree on the ownership, while the entire community property only recognized the existence of common property. The form of an agreed property would only valid, after it had been expressed in writing and legalized by a competent authority. This agreement could not modify, when the parties had established. When the marriage dissolved, this agreement was automatically terminated. It would be noted in marriage certificates to inform and protect the third person in established transactions with spouses.⁵¹ This term had similarities in comparison with Article 1393, 1394, 1945 of the Napoleon Code 1804.⁵²

2.4.2. The property rights of the wife regarding divorce under to the Central Civil Code

According to paragraph 2 of Article 104 of the Central Civil Code, estate and real estate, which were sometimes formation before marriage, or inherited or created during the marriage period, belonged to the community property as a statutory law. The husband and wife would not have their separate ownership. If the couples divorced due to childless, then the whole community property would be paid and divided. The wife was entitled to ask for one thirds of the community property.

If the wife was adultery, she would not receive anything to the community property. This was considered a difference compare to the Northern Civil Code. According to the Northern Civil Code, the wife was still assigned a half of community assets, although she had fault. In addition, the Clause 5, Article 110 of the Central Civil Code stipulated that the husband and wife can request to receive their separate properties for personal needs such as clothes, books and personal works tools.

2.4.3. Property rights of the widow under the Central Civil Code

According to Article 58, when a spouse was missing, asset management was allocated to the other partner. Specifically, if the husband was missing, the property was assigned to his wife to manage and usufruct. If there was no wife in advance, the property was appointed to the parent or child (mainly as the eldest son) for management. However, this property was not allowed to be sold by the law to predict the possibility of the missing person returning, but the first wife was entitled to

⁵¹ PHAN VĂN, Phụ nữ Việt Nam trước pháp luật 58–59.

⁵² Decree dated February 10, 1804 and promulgated the 20th of the same month in France.

dispose her separate property (Article 67). If the missing person did not return beyond 20 years, the property was considered a legacy and inherited (Article 65). In addition, there was a difference in the management of the missing husband's assets between the first wife and the second wife. The second wife did not take advantages of the husband's property. If she did not remarry, she could stay in the husband's house and be supported.

In the case of a husband's death, the first wife could manage the community assets (Article 222 of the Central Civil Code). Unless she remarried or was disqualified from the husband's legacy, she was entitled to take back personal possession. The husband's property would be assigned to parents-in-law and children (Article 227 of the Central Civil Code). In contrast, if the wife demised, the husband who had full power to possess the whole community assets including the wife's personal property even if the husband remarried (Paragraph 3 Article 111 of the Central Civil Code).

In general, there was few differences between the Central and Northern Civil Codes on marital property law. The Central Civil Code recognized the formation of the matrimonial property and was entitled parties to agree on property. The role of the wife was increasingly recognized through the wife's separate property and the right to share community asset. However, the Central Civil Code was somewhat more restrictive than the Northern Code relating to the provisions of community possession, when the couples divorced. The wife in the Central region only received one thirds of the common property, if she did not have any fault. On the contrary, she would be deprived anything to common property, if she had a fault. Generally, the copying of Napoleon Code encouraged the Central and Northern Civil Codes have several progressive legal ideas. However, these two laws still valued the role of the husband and the son as the head of the whole family.

2.5. Vietnam's matrimonial property law in comparison with the French Civil Code 1804

French Civil Code was enacted on March 21, 1804 and known as the Napoleon Code.⁵³ Indeed, the impact of French Civil Code goes beyond its territory including not only in Europe countries (Belgium, the Netherlands, Monaco) but also other parts of the world (Asia, Africa, Quebec, Louisiana). It cannot be denied that it has outstanding features as clear structures and styles and a symbolic point of view. Thus, several parts of this still valid for more than two-hundred years. *“Although it has remained in force retaining a majority of its original provisions, it has undergone considerable transformations making its evolution a fascinating focal point for continental lawyers”*.⁵⁴ Therefore, there are major modifications which have been issued throughout the 19th and 20th centuries.⁵⁵ Over time, the French civil law system was subject to the common law system. Therefore, the French Civil

⁵³ LOBINGIER, Napoleon and his code 117.

⁵⁴ PARIS-DOBOZY, Still Alive: Some Observations about the Two-Hundred Years of Existence of the French Code Civil 91.

⁵⁵ For instance, the reestablishment of divorce (1884), the reform of the law of marriage (1896, 1907), the inheritance rights of natural children (1896) and the admission of paternity search (1912), the law on the respect of human integrity (1994), the law on the electronic signature (2000) and the law on the reform of successions (2001) have been among these amendments.

Code not only applies narrowly in the prescribed provisions but also recognizes the participation of judges in creating case laws in practice.⁵⁶

Vietnam is considered one of the Asian countries affected by the French Empire's regulations. In fact, the Southern Civil Code 1883, the Northern Civil Code 1931 and the Central Civil code are among typical examples that had several similarities in comparison with the French Civil Code 1804.

2.5.1. The right of the wife during marriage period under the French Civil Code

The French matrimonial property law was defined from Articles 1389 to 1421 in Title V of the contract of marriage and the respective rights of marriage persons. This title was issued by a Decree dated February 10, 1804 and promulgated the 20th of the same month in France. Accordingly, the couple had two matrimonial property laws to choose from two so called regimes⁵⁷: a community property (including movable and immovable properties which were acquired during the marriage – Article 1401) or dowry property. The dowry regulation was understood as the wife's separate property, but she still ensures the marital common obligation.⁵⁸

However, the dowry property only applied when the couple had an agreement before marriage. Thus, the community property law would automatically apply, if the couple had no property agreement. However, setting dowry property law must comply with certain forms. Specifically, according to Articles 1394, 1395 and 1396, the French Civil Code stipulated that “*All matrimonial agreement shall be reduced to writing before the marriage by act before notary. They cannot receive any alteration after the celebration of marriage*”. When the dowry law was established, the wife had ability to full control over her separate property and real estate.⁵⁹ However, the husband properly had the right to use the wife's estate during the marriage.⁶⁰

Regarding statutory property, according to Article 1401, the community property was consisted all movable properties (including properties possessed before and during marriage, even though succession or donation if the donor had not expressed himself/herself to the contract) and immovables which acquired during marriage. There was also the excluding community property that was considered as spouse's separate properties. These were established through their agreements such as personal goods or immovables derived from inheritance, donations or having before marriage.⁶¹

Nevertheless, articles 1421 and 1428 of the French Civil Code stipulated that only the husband had the right to manage the community property even the separate property of the wife. The man still played the most important role in family.

⁵⁶ PARIS-DOBOZY, Still Alive: Some Observations about the Two-Hundred Years of Existence of the French Code Civil 95.

⁵⁷ Matrimonial property law regimes were at first described by the so called German Historical Law School, and the word „regimes” were used in the private law science preferably only from the second half of the 19th century. See HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog a német jogfejlődés tükrében 5–35.

⁵⁸ PINTENS, France and Belgium – Marital Agreement and private autonomy perspective 68.

⁵⁹ Article 1536 of French Civil Code 1804.

⁶⁰ Article 1533 of French Civil Code 1804.

⁶¹ Article 1432 of French Civil Code 1804.

Thus, this law noted that in case where the husband and wife chose the community property law, they still had the right to possess separate property. Meanwhile, civil laws in the North and in the Central only recognized one type of property within the couple's community property. However, these laws had progressed more than the Southern one by acknowledging the existence of the couple's community property law during the marriage period. In contrast, the Southern Civil Code did not recognize the existence of the community property law and was entitled the husband to possess the entire property of the whole family.

However, it must be admitted that the different aspects of French law during this period was enable Vietnamese law to aware the community property. Indeed, from the historical point of view, Vietnam was greatly influenced by Chinese Confucian during the period Chinese conquest (from 179 BC to 939). Therefore, the husband was considered the head of the family and the holder of all family assets. The wife was virtually unprotected and proletariat.⁶² Therefore, the ideology of the property community law in French law brought a progressive idea to Vietnamese law. Vietnam eventually acknowledged the existence of a community property law in which the wife was a companion to her husband in the possession of community property during the marriage period. However, there was still several obstacles within French Civil Code that the husband was the head of family and had the supreme right to manage the community asset including the wife's property.

2.5.2. The wife's property right after divorce under the French Civil Code

According to the community property law, when the couples agreed to divorce, they were entitled to split their community property.⁶³ The wife may ask to be supported after a divorce, if she was in need.⁶⁴ Accordingly, “*case law dated June 25, 185 recognized that the wife was entitled to ask the husband to support upon divorce (Mrs. Guillemant vs Mr. Hanot)*”.⁶⁵ The French Court determined that if the husband did not fulfil this obligation, the wife was entitled to ask for Hanot's assets to be distrained to enforce his support obligation. If the wife had established a dowry law, she would be able to take back all her personal possessions including estate and real estate. If the husband causes damage to his wife's property, he must compensate.⁶⁶ The detailed rule of dowry law guaranteed the ownership of the wife's private property upon divorce.

⁶² This was reflected in the content of two major laws that were issued in Vietnam during the period of Chinese conquest. Both Hong Duc Code and Gia Long Code only recognized the husband as the head of the family. The Hong Duc Code (also known as the Penal Code of the Le Dynasty) was compiled several times in the years 1470–1497 under King Le Thanh Tong of the Le dynasty. The Code (also known as the Code) was issued in 1812 Gia Long King under Nguyen Dynasty. See VŨ VĂN, *Cổ luật Việt Nam và Tư pháp sử* 193–205.

⁶³ Article 305 of French Civil Code 1804.

⁶⁴ Article 280 of French Civil Code 1804.

⁶⁵ TRẦN THỨC – NGUYỄN VĂN (translated), *Những án lệ quan trọng* 404. This consisted of a collection of important legal cases of the French translated by two Vietnamese judges in order to learn and apply in trials by Vietnam court.

⁶⁶ Article 1564, 1565 of French Civil Code 1804.

2.5.3 The rights of widow under the French Civil Code

Under the dowry law, when the wife deceased, the legacy belonged to the wife's heirs. The husband and his heirs were entitled to use this property. However, if the husband deceased, the wife was entitled to continue to maintain dowry law along with her husband's heritage to ensure daily life but to implement every year.⁶⁷ According to the community property law, when the wife demised, the husband regained his own property and a part of the community property. His wife's estate will include the wife's private property and a part of community property. Similarly, when the husband demised, the widow was entitled to consolidate her own property and wife's share of community asset. The spouse's legacy would be divided among his/her heirs (Article 1478). The beneficiary of the wife and husband's inheritance was "*natural children, afterwards to the spouse surviving, and if it was not of those, to the state*".⁶⁹ Different from feudal law, the widow would receive her husband's legacy, if there was no natural children's inheritance.

In conclusion, the French invasion of Vietnamese territory was a wrongful act and caused much damage to both Vietnamese and French. However, it is hard to deny that Vietnam's culture and legislature adsorbed achievements of French civilization. In marriage and family fields, France replaced the feudal ideology which despised the position of women in the family and upheld the absolute position of the man. There was a huge difference in women's property ownership in Gia Long Code compared to the Northern and Central Civil Codes. Gia Long law prescribed women as incompetent, so they had almost no asset in the family. In marriage, family asset belonged to the husband and would be assigned to the eldest son when the father deceased. The wife could only benefit as she did not remarry. This was the result of copying of the Chinese's Qing Law. In contrast, the acquisition of the contents of Napoleon Code encouraged the Northern Civil Code and the Central Civil Code connecting closer to contemporary legislative civilization. Indeed, these laws recognized the wife achieving in a higher position, even though there was not equal completely between both sexes. In terms of scale, the Southern Civil Code was sketchier than the two mentioned laws. Provisions on matrimonial property law were not mentioned in the Southern Civil Code. The copying of the general provisions of the French Civil Code did not provide the necessary laws to resolve social relations arising in Vietnam. Hence, French judges shall apply Gia Long Code and case law in the South. The judges had realized that the law should recognized and respected the ownership of the women relating to divorce and inheritance aspects. It is possible to say that the law of matrimonial property at this stage is a mix of western and feudal ideas where the rationality in Western law seems to prevail. Nevertheless, the matrimonial property law in Napoleon Code 1804 still had unequal regulations which biased to the husband. The wife was quite not equal as the husband in all aspects. Thus, the matrimonial property regulations in French Civil Code had undergone several amendments afterwards.

⁶⁷ Article 1570 of French Civil Code 1804.

⁶⁸ Article 334 of French Civil Code 1804.

⁶⁹ Article 734 of French Civil Code 1804.

Bibliography

- BUI HUY Tin – REU, Paul Bert: Code Penal de l'Annam – Hoang Viet in law. Saigon 1933
- HÀ NHƯ Vinh: Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam (The legal marriage regime in Vietnamese law). Saigon, 1967.
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog a német jogfejlődés tükrében (Modern Hungarian matrimonial property law in the mirror of the German legal development). Passau 2017
- LOBINGIER, Sumner Charles: Napoleon and his code. Harvard Law Review, Volume 32, 1918/2 114–134.
- NGUYỄN QUYẾT Thắng: Tìm hiểu Luật Gia Long (Research on Gia Long Law). NXB Văn hóa thông tin, 2002
- NGUYỄN THỊ THU Thủy: Về mối quan hệ giữa Hoàng Việt luật lệ và Đại Thanh luật lệ, Tạp chí Nghiên cứu Trung Quốc số 7(119) 2011, 69–80.
- PARIS-DOBOZY, Marie-Luce: Still Alive: Some Observations about the Two-Hundred Years of Existence of the French Code Civil 1804. Irish Journal and European Law, volume 12, 2005
- PHAN ĐĂNG Thanh – TRƯƠNG THỊ Hòa: Các chế độ hôn nhân và gia đình Việt Nam xưa và nay (The old and new matrimonial property regimes in Vietnam). Ho Chi Minh city 2012
- PHAN VĂN Thiết: Phụ nữ Việt Nam trước pháp luật (Vietnamese women in accordance with the law). Saigon 1955
- PINTENS, WALTER: France and Belgium – Marital Agreement and private autonomy perspective. Oxford – Portland 2012
- POMPCI, P.: Le Droit familial et matrimonial au Viet Nam (The matrimonial property law in Vietnam). Saigon 1951
- POTHIER, Christin M.: Propagandist representation of Vietnamese women. 2003
<https://www.semanticscholar.org/paper/PROPAGANDIST-REPRESENTATION-OF-VIETNAMESE-WOMEN%3A-A-Pothier/a052604e3a88cdfaa7f1c3829571bd37c9a204ec> (01.09.2019)
- TRẦN THỨC Linh – NGUYỄN VĂN Thọ (translated): Những án lệ quan trọng (Important cases). Saigon 1962
- TAYLOR, K. W.: A history of the Vietnamese. Cambridge 2013
- VÕ THỊ CẨM Vân: Sự du nhập và ảnh hưởng của Nho giáo đến giá trị truyền thống văn hóa Việt Nam (Confucian introduction and influence to the value of Vietnamese cultural traditions), <http://vanhoanghean.com.vn/chuyen-muc-goc-nhin-van-hoa/nhung-goc-nhin-van-hoa/su-du-nhap-va-anh-huong-cua-nho-giao-den-gia-tri-truyen-thong-van-hoa-viet-nam> (February 22, 2019)
- VŨ QUỐC Thông: Pháp chế sử (Legal History). Saigon 1968
- VŨ VĂN MẪU: Cổ luật Việt Nam và Tư pháp sử (Vietnamese Law and Judicial History). Saigon 1973
- VŨ VĂN MẪU: Dân luật lược khảo (Civil Law Review). Volume 1: Family. Saigon 1962
- WALSH, Thomas J.: The law of the family in Vietnam. California Western International Law Journal: Vol. 42 : No. 1 , Article 4. <https://scholarlycommons.law.cwsl.edu/cwilj/vol42/iss1/4> (01.09.2019)

KRAUSZ Bernadett

PhD-hallgató, PTE ÁJK

bírósági fogalmazó, Nagykanizsai Járásbíróság

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.07

A kiskorú gyermek tartásának szabályozása a polgári korban Magyarországon a hatályos szabályozás tükrében¹

The Maintenance of Minor Children in the Civil Era in Hungary in the Light of the Current Regulation

In this article I compare the regulations regarding the maintenance of minor children that are in effect with the legal framework and the judicial practice of Zala County in the civil era, until the end of the Second World War. I will examine the subject through the same aspects and show the differences and the similarities of the two eras. Since the legal situation of minor children born in and out wedlock differed back then, it is also needed to compare their situation.

Keywords: *family law, maintenance, minor, judicial practice, civil era*

1. Bevezetés

A tartási kötelezettség természeti és erkölcsi törvényeken alapuló kötelezettség, a fel- és lemenő vérrokonok között.² A tanulmányban a tartás egy szeletét, a kiskorú gyermek tartásának intézményét mutatom be, a polgári kori szabályozást összehasonlítva a jelenlegi szabályozással.

A hatályos magánjogi kódexünk (2013. évi V. tv., a továbbiakban: Ptk.) egységesen, a Családjogi Könyv (IV. könyv) Rokontartás címe alatt rendezi ezt a kérdést, 1953 előtt (1952. évi IV. tv.) azonban a családjog területén jogegység a hazai jogban nem volt, mint ahogy a polgári jog kodifikálása is csak a 20. század közepén valósult meg (1959. évi IV. tv.). A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk (a továbbiakban: Gyt.) és a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk (a továbbiakban: Ht.) hatálybalépése előtt a gyermektartás nem volt jogszabályban meghatározva, a bírói gyakorlat alakította az intézményt. A Gyt. 11. § és a Ht. 95. § és 105. §-ai fogalmaztak csak meg rendelkezéseket e körben, valamint az eltartásra jogosult családtagok és a házasságon kívül született gyermekek fokozottabb magánjogi védelméről szóló 3982/1916. M. E. számú rendelet, így továbbra is csupán szűk körben nyert jogszabályi rendezést. Később, a polgári törvénykönyvek tervezetei bővebben foglalkoztak a kiskorú gyermek tartásával, azonban kimerítő tételes jogi szabályok híján továbbra is a bírókra hárult a feladat, hogy kikristályosítsák a gyakorlatot. Ennek következtében óriási eltéréseket

¹ Készült az Igazságügyi Minisztérium által nyújtott doktori támogatással.

² CSORNA, Rokonság 314.

tapasztaltak a korabeli jogászok a gyakorlatban, különösen a gyermektartásdíjak³ mértéke körében. Emellett a törvényes házasságon belül született (a továbbiakban: törvényes) és a törvényes házasságon kívül született – az 1913. utáni elnevezés szerint természetes⁴ – gyermekek (a továbbiakban: törvénytelen) között pedig hátrányos megkülönböztetést figyelhetünk meg a törvénytelen gyermekek kárára, amelynek hátterében a tételes jogi szabályozás hiánya állt.

A továbbiakban a polgári korban kialakult elveket mutatom be, összevetve a jelenkori szabályozással.

Indokolt először a „kiskorú” és a „tartás” fogalmak tartalmát tisztázni, mivel azok eltérő jelentéssel bírtak a polgári korban, mint napjainkban. Ennek a polgári kori ismertetéséhez az 1928. március 1. napján a Képviselőház elé terjesztett „Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslatát” (a továbbiakban: Mtj.) c. mű fogalmait használom, mivel az addig kialakult elveknek megfelelően került megalkotásra, így az egész korszakban irányadó fogalmakat alkalmazta, a hatályos szabályozáshoz pedig a Ptk. ad eligazítást.

Kiskorú a huszonnegyedik életévét be nem töltött személy volt, akit nem nyilvánítottak nagykorúnak,⁵ illetve az a nő, aki még nem kötött házasságot.⁶ Jelenleg a kiskorú az, aki a tizennyolcadik életévét még nem töltötte be, de a tizenhatodik életévét betöltött gyermek, aki a gyámhatóság jóváhagyásával házasságot köt, nagykorú lesz.⁷

A tartás a kiskorú gyermek vonatkozásában a társadalmi állásának megfelelő megélhetéséhez, a neveléséhez és az önálló keresetre képesítő taníttatásának költségeit foglalta magába.⁸ Ma a tartás egy olyan pénzbeli juttatás, amely a jogosult indokolt szükségleteinek fedezésére szolgál és a kiskorú gyermek esetében a nevelés és taníttatás költségeinek viselését is magában foglalja.⁹

2. A kiskorú gyermek tartásának szabályozása a polgári korszakban

Tekintettel arra, hogy a kiskorú gyermekek jogi helyzete 1946 előtt különbözött a tekintetben, hogy törvényes házassági kapcsolatból, avagy azon kívül születtek, külön cím alatt indokolt foglalkozni a kérdéssel. Először a házasságon kívül született, majd a törvényes házasságból származó gyermekek tartásának szabályozását mutatom be.

³ A gyermektartásdíj az az összeg, amit a gyermek tartásának fedezésére fizet a kötelezett a jogosultnak. A kötelezett e tekintetben az, aki a gyermek tartásáról pénzbeli járadék vagy egyszeri juttatás formájában gondoskodik, ez a személy a gyermekétől különélő szülő vagy távolabbi rokon. A jogosult az, aki a gyermekről természetben gondoskodik.

⁴ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének második szövege szerint a törvénytelen gyermeket nemző apát természetes apának hívták.

⁵ Mtj. 16. §, 17. §

⁶ A nők teljeskorúságáról szóló 1874. évi XXIII. tc. 1-2. §§

⁷ Ptk. 2:10. §, 4:9. §

⁸ Mtj. 227. § alapján határozhatjuk meg: „*vagyontalan és keresőképtelen, általában oly személyt, aki önmagát eltartani nem képes, egyenes ágon rokonai a törvényben meghatározott sorrend szerint kötelesek illendően eltartani s e végből tartás gyanánt vagyoni és kereseti viszonyaikhoz képest mindazzal ellátni, ami az eltartásra szorulóknak társadalmi állásában megélhetéséhez, és ezenfelül ha még nevelésre szorul, nevelésének és önálló keresetre képesítő tanításának költségére szükséges.*”

⁹ A Ptk. 4:205. § (1) (3) és a 4:206. § alapján határozható meg ez a fogalom.

2.1. A törvénytelen gyermekek helyzete

Az 1946. évi XXIX. törvénycikk a házasságon kívül született gyermek jogállásáról rendelkezett arról, hogy „a törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése megszűnik”. Ezen törvény hatálybalépéséig jogi értelemben nem voltak egyenlők a törvényes és a törvénytelen gyermekek.

Wenzel Gusztáv 1870 szeptemberében a következő indítványt nyújtotta be a magyar jogászgűléshez: „A jogászgűlés nyilatkoztassa ki, miszerint jogéletünk egyik fontos kívánalmának ismeri fel, hogy a törvénytelen születésű gyermekek jogi állása nálunk minél előbb határozott, s a 19. század szellemének megfelelő törvény által szabályoztassék.” Emellett több kérdést megfogalmazott, amelyeknek megvitatását szorgalmazta, azonban formai okokból elutasították az indítványát, így ennek a kérdésnek a tárgyalása elmaradt. *Wenzel* ezután a Jogtudományi Közönyben ismertette a törvénytelen születésű gyermekek jogállásával kapcsolatos nézeteit, valamint a tételes jogi szabályozás elkészítését sürgette, mivel ebben a korszakban a törvénytelen gyermekről anyagi jogi szabályt egyedül a Hármaskönyv I. részének 106. és 108. címei tartalmaztak, ahol is csupán az érvénytelenül kötött házasságból született gyermekekről esett szó.¹⁰ A Jogtudományi Közöny hasábjain többen szót emeltek a törvényi szabályozás hiányának problémái és a törvénytelen gyermekek jogi védelme mellett, akiket a szűlők cselekedete – egyes kifejezések szerint bűne – miatt megbélyegeztek egy életen át.¹¹ Nem volt elhanyagolható szempont az sem, hogy a gyermekhalandóság rendkívül magas volt, a törvénytelen gyermekek halandósága pedig kétszer több volt, mint a házasságból született gyermekeké,¹² így népességpolitikai szempontból is szükségessé vált a helyzet orvoslása, hogy ezáltal a törvénytelen gyermeknek életet adó anyák képesek legyenek felnevelni a gyermeküket.

A Gyt. és a Ht. néhány szakaszban rendelkezett a kérdésről, azonban az átfogó szabályozást a gyermektartás tekintetében végül a bírói gyakorlat kristályosította ki.

Azt kötelezettséget, hogy a szűlők a gyermekeikről kötelesek gondoskodni, a szokás alakította ki, melynek jogalapja a Tripartitumból levezethető: „sem a pápa, sem más valaki nem rendelhetné, azt, hogy (...) a szűlők gyermekeiket ne neveljék”.¹³ Ezt az elvet a bíróságok is követték.

A házasságon kívül született gyermekek esetében elsősorban az apa volt köteles gondoskodni a természetes gyermekéről, amelyet általános elvként elfogadtak. A felsőbíróságok által kimunkált elvi határozatok között szerepelt, hogy: aki ellen az atyaság megállapítottatik, az a gyermektartás költségeiben is marasztaltatik annál az elvnél fogva, mert elsősorban az atya köteles eltartani a gyermekét.¹⁴ Ennek a kötelezettségnek a jogalapjaként először a házasságon kívűli nemzéstől származó kártérítési kötelezettséget tekintették, majd később, a 20. sz. elején már az apa és a gyermek közötti vérségi kapcsolatot. Abban az esetben azonban, amikor az apa személye nem volt megállapítható, valamint, amíg azt meg nem állapította a bíróság, vagy az apa el nem ismerte

¹⁰ WENZEL, Néhány szó a törvénytelen származású 301.

¹¹ Lásd többek között WENZEL, Néhány szó a törvénytelen származású 301–304., MURINYI, Néhány szó a törvénytelen származású gyermekek jogi viszonyainak rendezéséről 331.; SZAKOLCZAY, Törvénytelen gyermekek 341.; MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk 35–36.

¹² CSORNA, Rokonság 326.

¹³ Tripartitum 9. cím 2. §, WENZEL, Néhány szó a törvénytelen származású 301.

¹⁴ MÁRKUS, Felsőbíróságaink elvi határozatai. 2038., 2062., 2065. esetek.139–144.

magáénak a gyermeket, az anya volt köteles a gyermeket tartani és nevelni. Abban az esetben is az anyára hárult az eltartási felelősség, hogyha az apa nem tett eleget a gyermek tartásának vagy arra képtelen volt.¹⁵ A Zala megyei iratok tanúsága szerint a bíróság a gyermektartásdíj mértékének indokolása során több esetben is hangsúlyozta, hogy az anya is köteles hozzájárulni a gyermek felnevelésének költségeihez.¹⁶

Márkus Dezső, aki a törvénytelen gyermekek érdekeinek védelmét következetesen hangsúlyozta és több tanulmányában, beszédében szót emelt mellettük, 1907-ben sajnálatát fejezte ki a tekintetben, hogy néhány bíró még mindig azt a felfogást vallja, hogy a gyermek eltartásának kötelessége elsősorban az anyára hárul. Olyan nevetségesen alacsony mértékben állapították meg az összeget, „*amelyből még egy csecsemőt sem lehet emberi módon eltartani*”. Álláspontja szerint az esetek nagy részében az anya szegényebb társadalmi állásból kerül ki, mint az apa, így a szabályozás, miszerint a gyermektartásdíj mértékét az anya társadalmi állásának megfelelően kell meghatározni, a férfi érdekét védi. Az anyának kellett a nevelés anyagi gondjait viselni, valamint emellett a társadalom megvetését és kizárását egy életen át elviselni, és a gyermek – legyen bármilyen szellemi képességű – egész életén át nyomorúságra és műveletlenségre volt ítélve, csak azért, mert nem hitvesi ágyból fogant.¹⁷

Tekintettel arra, hogy a törvénytelen gyermek csak az anyjával és az ő rokonaival állt rokoni kapcsolatban,¹⁸ általában az anya nevelte a gyermeket, az apa pedig pénzben, járadék formájában járult hozzá a gyermek tartásához.

A törvénytelen gyermekek tartásának vonatkozásában köthettek egyezséget a szülők, azonban a bíróságok gyakorlata nem volt egységes¹⁹ a tekintetben, hogy a követelés csak a gyámhatóság jóváhagyásával érvényesíthető vagy akár anélkül is.²⁰ A királyi Curia arra az álláspontra helyezkedett, hogy amennyiben havi tartásdíjban egyeztek meg a szülők, akkor nem kellett hozzá gyámhatósági jóváhagyás, hogyha viszont egy összegben kívánta az apa teljesíteni a gyermektartásdíj fizetési kötelezettséget, akkor szükséges volt.²¹ Az apasági és a gyermektartás iránti perekben a bíróság a gyermek érdekét hivatalból is figyelembe vette, így a szülők közti megegyezés nem sérthette a gyermek érdekét. Ha az anya lemondott a tartásdíj követelési jogáról, arra a perben kifogásként nem hivatkozhatott a másik a fél, ugyanis a lemondás hatálytalanak minősült.²² Amennyiben a szülők nem tudtak megegyezni, akkor a királyi járásbíróság előtt gyermektartásdíj megállapítása iránt indíthatott pert az édesanya.

A kiskorú gyermekek ekkoriban is a tartásra kötelezettek közül az első sorban álltak. A törvénytelen – akár csak a törvényes – gyermekek esetében úgy ítélte meg a bíróság, hogy a szülők saját szükséges tartásuk korlátozásával is kötelesek a gyermekről gondoskodni, ha a gyermek érdeke azt megkívánja. A gyakorlatban a bíróság a megállapított összeget azzal a visszatérő fordulattal indokolta, hogy „*kevesebből a gyermeket eltartani nem lehet, többet a saját megélhetésének veszélyeztetése nélkül*

¹⁵ CSORNA, Rokonság 326–327.

¹⁶ Lásd többek között MNL ZML VII. 10. c. P.2399/1939/6. sz.

¹⁷ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek 315–317.

¹⁸ Mtj. 174. §

¹⁹ Erre az álláspontra helyezkedik RAICS, A törvénytelen gyermek tartása és a m. kir. Curia gyakorlata 241–244.

²⁰ HATYUFFY, A kiskorú gyermek tartása 12–13.

²¹ K. 6679/1925., M.D. XX. 13. és 3767/1917., MD. XII. 55., lásd CSORNA, Rokonság 330.

²² MENYHÁRT, Atyasági kereset 377–379.

az apa nem tud".²³ Ez tehát azt jelentette, hogy a szülőnek a gyermek eltartása érdekében, ha a jövedelme és a vagyona nem volt elég arra, hogy saját magáról és a gyermekéről is gondoskodni tudjon szűkölködés nélkül, akkor a saját életszínvonalát kellett csökkentenie, azonban a létfenntartásának veszélyeztetése nélkül.

A rászorultság fogalma akkoriban teljesen más tartalommal bírt. A polgári korban ez családügyi szempontból azt jelentette, hogy a gyermeket tartás a keresőképes életkor eléréséig illette meg. Ezt az időpontot bíróság állapította meg, a gyermek társadalmi helyzetét figyelembe véve. A királyi Curia a 19. sz. végére általánosan a gyermek tizenkét éves koráig ítélte meg a gyermektartásdíjat, ezáltal arra az elvre lehet következtetni, hogy álláspontja szerint ebben a korban a törvénytelen gyermek már keresőképesnek számít.²⁴ Ezelőtt a szülők társadalmi állásához mérten határozták meg a keresőképes életkort is. *Menyhárt Gáspár* az utóbbi, korábbi gyakorlatot tartotta szerencsésebbnek, megelégedve azzal, hogy a legtöbb törvénytelen gyerek alacsonyabb társadalmi állású családból születik, azonban leírja, hogy megtörténhet az ilyen eset a magasabb társadalmi körökben is, és „*még szörványosabban az is, hogy az anya nem elég könyörtelen eltaszítani magától a gyermekét, vagy elég bátor szembe szállani minden előítéllettel és maga nevel, gondozza a gyermekét*”. A magasabb társadalmi osztályba tartozó gyermekek esetére viszont már úgy érvel, hogy „*aligha lesz tizenkét éves korában keresőképes a gyermek és a tartás költségei szaporodnak a magasabb iskolába járással és a nevelés igényelte szükségletekkel*”. A modern gondolkodással ellenkezőnek tartotta, hogy tizenkét éves gyermeknek önmagát kéne ellátnia, hogyha az anyja nem tudta fedezni a tartás költségeit. A magasabb társadalmi állású édesanyák törvénytelen gyermekei esetében a húsz-huszonkét éves korig történő tartásdíj fizetés megállapítását sem tartotta méltánytalannak.²⁵

Ebből kitűnik, hogy a kor szellemében vetekedtek a „modern” elvek a méltányos elvekkel, azonban a társadalmi felfogás még nem állt készen arra, hogy megkülönböztetés nélkül tekintsen a törvényes és törvénytelen származású gyermekekre.²⁶ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének első²⁷ és második²⁸ szövege szerint a tartás időtartamát a gyermek tizenhat éves koráig állapította meg, és amennyiben súlyosabb hibáján kívül tovább is eltartásra szorult a gyermek, teljeskorúsága (azaz nagykorúsága) eléréséig volt jogosult tartásra.²⁹ A javaslatnak ezt a fordulatát a bírói gyakorlat is általánosan alkalmazta.³⁰ A Zalaegerszegi királyi Járásbíróság 1938 és 1945 közötti gyakorlatában rendre a gyermek tizenhat éves koráig állapította meg a gyermektartásdíj fizetési kötelezettséget.³¹ A Zalaegerszegi királyi Törvényszék mint fellebbviteli bíróság a Pf.1811/1940/4. számú ítéletében kimondta, hogy míg az elsőfokú bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy tizenöt éves kora után már keresőképes a hasonló társadalmi állású gyermek (az anya napszámos, az apa szakaszvezető határvadász volt), addig a másodfokú bíróság 16. életévben állapította meg a tartásdíj fizetés végső időpontját, mivel „*ez felel meg a kialakult bírósági gyakorlatnak*”. A jelenleg

²³ MNL ZML VII. 10. c. iratai alapján.

²⁴ MENYHÁRT, Atyasági kereset 377–379.

²⁵ MENYHÁRT, Atyasági kereset 377–379.

²⁶ BÁRDIÓ, A törvénytelen gyermek jogviszonyai 352.

²⁷ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének első szövegében 350. §

²⁸ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének első szövegében 216. §

²⁹ TÖRSEÖK, A törvénytelen 217–218.

³⁰ Házasságon kívüli gyermek tartásának korhatára, Ítéletábla, P. III. 5032/1931. sz. Jogtudományi Közlöny 1932/1. sz. 6.

³¹ MNL ZML VII. 10. c. iratai alapján.

hatályos szabályozás ezen problémának megoldása végett használja a rászorultság vélelmének intézményét, ami alapján a kiskorú gyermeket tartásra szorulóknak vélelmezi.³²

A tartás mértékét az anya társadalmi állásához mérten, a természetes apa vagyoni és kereseti viszonyainak megfelelően állapította meg a bíróság, de előfordult olyan is, hogy az apa társadalmi állását is figyelembe vette.³³ A kereseti viszonyok megállapításánál tekintettel volt a bíróság arra is, ha más személyeknek az eltartása is reá hárult. A tartásdíjnak magában kellett foglalnia a neveltetéshez és a taníttatáshoz szükséges költségeket, azonban újból ki kell hangsúlyozni, hogy ez a gyakorlatban nem valósult meg teljes mértékben, mivel a bíróságok nagyon alacsonyán állapították meg a gyermektartásdíj összegét a törvénytelen gyermekek esetében.³⁴

Azokban az esetben, hogyha az apának nem volt jövedelme, de a szülei gazdaságában dolgozott, lehetőség volt arra, hogy az édesanya a természetes apa szüleitől kérje a gyermektartásdíj megfizetését a fiuk helyett, az unokájuk után. Ebben az esetben a bíróság valóban a nagyszülőket kötelezte a gyermektartásdíj fizetésére azzal az indokolással, hogy a gyermek természetes apja szülei gazdaságában tevékenykedett anélkül, hogy fizetést élvezne, jóllehet fiuk foglalkoztatása által egy fizetett gazdasági cseléd tartásától mentesülnek.³⁵ Tehát mivel a természetes apa a nagyszülők gazdaságában dolgozott, a nagyszülők részesültek a természetes apa munkájának a hasznából, ezért nekik kellett az unokájuk után gyermektartásdíjat fizetni. A nagyszülők akkor mentesülhettek ez alól a kötelezettség alól, hogyha valószínűsítették, hogy a fiuk munkájára nincs szükségük, így például a Zalaegerszegi királyi Járásbíróság előtt 1939. december 2-án indult P.4006/1939. számú ügyben. A *Szalay Gyula* Zala vármegyei tiszti főügyész képviseletében *kek. Horváth István* felperes gyermektartásdíj megfizetése iránt az apai nagyszülei, *id. Fekete István* és neje, *Simon Mária* alperesek ellen indított pert. Keresetében előadta, hogy a bíróság P.1637/1939. szám alatt megállapította a természetes apa tartási kötelezettségét. Hivatkozott arra, hogy az apa teljesen vagyontalan, nem tud eleget tenni a fizetési kötelezettségének, valamint, hogy a szülei gazdaságában dolgozik, akik vagyonos emberek és azáltal, hogy a fiukat foglalkoztatják, egy fizetett gazdasági cseléd tartásától mentesülnek. Ezen alapon kérte a felperes, hogy a nagyszülőket kötelezze a bíróság az unokájuk után tartásdíj fizetésére. A bíróság a 4. számú ítéletben elutasította felperes, az unoka gyermektartás iránti keresetét a nagyszülőkkel szemben. Indokolásában kifejtette, hogy az alpereseknek csekély a vagyonuk, pár holdnyi szántójuk van, amelyet ők maguk és a lányuk művelnek. A fiuk napszamos és leventeoktató, a családi gazdaságba csak akkor segít be, hogyha nem kap napszámot, tehát túlnyomó részét a munkájának nem a szülei gazdaságában fejt ki. Emellett nincs is szükségük a természetes apa munkájára, mivel a háború alatt, amikor ő bevonult katonának, akkor is gazdasági cseléd alkalmazása nélkül látták el a nagyszülők a munkát. Egy másik esetben, a Zalaegerszegi királyi Járásbíróság előtt 1940. január 31. napján indult P.453/1940. számú ügyben a *felperes kek. Császár Mária* iklódbördőczei lakos a természetes apát, *Császár Imre* I. r. alperest és az apai nagyszülőket, *Császár Sándort* és feleségét mint II. és III. r. alpereseket kérte gyermektartásdíj fizetésére kötelezni. A bíróság a természetes apával, *Császár Imrével* szemben a fizetési kötelezettséget megállapította, a nagyszülőkkel szemben elutasította. A bíróság a 8. számú ítéletében kifejtette, hogy II. és III. r.

³² Ptk. 4:214. §

³³ MNL ZML VII. 10. c. P.3953/1939/3. sz.

³⁴ CSORNA, Rokonság 328.

³⁵ MNL ZML VII. 10. c. P.4085/1939/4. sz., P.2399/1939/6. sz., P.197/1941/3. sz.

alperesek akkor lennének marasztalhatók, hogyha igazolást nyerne, hogy a fiuk a gazdaságban olyan tevékenységet fejt ki, amivel egy gazdasági munkaerő beállítását teszi feleslegessé. Tekintettel arra, hogy a nagyszülők „*javakorbéli emberek*” és van még két gyermekük, egy tizenhat éves fiuk és egy tizenhárom éves lányuk, a nyolcholdnyi birtokukat a természetes apa segítségével nélkül is meg tudják művelni, így velük szemben a bíróság a keresetet elutasította.³⁶

A gyermektartásdíjat a jövőre nézve lehetett megállapítani, azonban, hogyha a gyermek születése és a kereset beadása között csak hónapok teltek el és az anya azon okból késlekedett az igénye érvényesítésével, hogy házassági vagy fizetési ígérettel hitegették, akkor megállapítható volt a gyermek születésétől kezdve a fizetési kötelezettség.³⁷ A Zalaegerszegi királyi Járásbíróság azokban az esetekben, hogyha az anya késlekedett a gyermektartásdíj fizetése iránti igény érvényesítésével³⁸ vagy nem tudta bizonyítani, hogy a késlekedés oka az, hogy házassági ígérettel hitegették,³⁹ akkor hat hónapra visszamenőleg állapította meg a gyermektartásdíjat. Ha azonban ez az utóbbi bizonyítást nyert, akkor a gyermek születésétől kezdődően.⁴⁰ A már teljesített gyermektartásdíj ebben az időben sem volt visszakövetelhető, a jogosultnak a kötelezett felé fennálló tartozásának beszámítása útján sem.⁴¹

Amennyiben a természetes apa meghalt, és a tartási kötelezettségét a bíróság korábban már megállapította, az örökösire átszállt a kötelezettség. Ha a gyermek születése előtt hunyt el az apa, akkor az anyának a közösülés tényét valószínűsíteni kellett, utána bocsáthatta a bíróság az anyát esküre és így az apa hagyatéka erejéig az örökösöket terhelte a tartásdíj fizetési kötelezettség. Amennyiben az apa személye nem volt megállapítható, akkor egyedül az anya volt köteles a gyermek tartására.⁴² A Zalaegerszegi királyi Járásbíróság előtt P.3913/1939. számon, 1939. november 29. napján indított gyermektartási pert az 1937. június 9. napján született *kk. Nagy Teréz* lentikápolnai lakos természetes gyermek, akit a perben a Zala megyei árvaszék által kirendelt *Szalay Gyula* főügyész képviselt mint ügygondnok. Az alperesek az 1939. október 24. napján elhunyt természetes apa testvérei – és egyben örökösai – voltak, *Gaál Lajos* lenti és *Tóth Jánosné Gaál Mária* csesztregi lakosok. A felperes kereseti kérelmében azt kérte, hogy az alperesek az elhunyt hagyatékából annak erejéig 1939. május 9. napjától fizessenek meg havi húsz pengő gyermektartásdíjat a gyermek tizenhat éves koráig. A perben két tanú igazolta, hogy a betegágyán, a beszámítási képességének birtokában levő természetes apa elismerte, hogy a felperes a gyermeke és el is venné feleségül az anyát, hogyha nem lenne beteg. A bíróság ezután a 3. számú ítéletében az alpereseket annak a tűrésére kötelezte, hogy a néhai testvérük, vagyis a felperes apja után rájuk háramló hagyatéki vagyonból vagy annak erejéig havi tíz pengő mértékben a felperes kielégítést szerezzen a hagyatéki jogerős átadása esetén az 1939. május 9. napjától kezdődő időszakra tizenhat éves koráig.

A törvénytelen gyermekek esetében még egy esetről kell szólni, mégpedig a szülési költségek megtérítéséről. Az eltartásra jogosult családtagok és a házasságon kívül született gyermekek

³⁶ Lásd még MNL ZML VII. 10. c. P.570/1940/4. sz.

³⁷ CSORNA, Rokonság 330.

³⁸ MNL ZML VII. 10. c. P.2543/1941/3. sz.

³⁹ MNL ZML VII. 10. c. P.2522/1941. számú ügy iratai között a P.1124/1936/8. sz.

⁴⁰ MNL ZML VII. 10. c. P.18/1942/3. sz.

⁴¹ P.III.7572/1928. sz. Jogtudományi Közöny 1930/8. sz. 78.

⁴² MENYHÁRT, Atyasági kereset 377–379.

fokozottabb magánjogi védelméről szóló 3982/1916. M. E. számú rendelet alapján a tartásdíjon felül az apának kötelessége volt megtéríteni a szüléssel járó költségeket, az anyának a szüléssel és a terhességgel felmerült egyéb elkerülhetetlenül szükséges kiadását, például a babakelengye költségeit. Emellett az anyának a szülés előtt két héten át és a szülés után 4 héten át a társadalmi állásának megfelelő tartást kellett biztosítania, ami a jobb étkezés és a munkakiesés költségeit volt hivatott fedezni.

Ezeket a költségeket a bíróság a szokásos mértékben határozta meg, annak kimutatása nélkül, hogy a valóságban mennyit költött ezekre az édesanya. A Zalaegerszegi királyi Járásbíróság előtt 1938. július 1-jén indult P.1920/1938. számú perben *Nagy Erzsébet*, háztartásbeli, zalaegerszegi lakos gyermektartásdíj iránt pert indított *Nagy Gyula* magyar királyi adóhivatali tisztviselő (állampénztári díjnok) zalaegerszegi lakos ellen. A keresetlevél mellett csak a Zalaegerszegi királyi Törvényszék 1938. december 31-én kelt Pf.2255/1938/13. számú másodfokú ítélete maradt fenn, miszerint a felperes és az alperes is fellebbezést nyújtottak be a 1938. október 28-án hozott 9. számú ítélet ellen. *Nagy Gyula* azért fellebbezett ítélet ellen, mivel álláspontja szerint nem kell megfizetnie a szülési és anyatartási költségeket. A másodfokú bíróság, a Zalaegerszegi királyi Törvényszék elutasította az alperes fellebbezést, mert azt az alperes nem megfelelően nyújtotta be, a felperes fellebbezése folytán az elsőfokú bíróság ítéletét részben megváltoztatta és kötelezte az alperest a tizenöt pengő szülési és negyvenkét pengő anyatartási költség megfizetésére. Az indokolásában azonban kitért arra, hogy az nem mentesíti az alperest a szülési és anyatartási költségek megfizetése alól, hogy az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI⁴³) megtérítette a felperesnek a szüléssel járó költségeket, mert azokat a felperes és munkaadója által befizetett járulékok ellenében fizette ki. Ennek okán megváltoztatta az elsőfok elutasító döntését és a rendszerint szükséges összegben állapította meg a fent nevezett költségeket.

Ha a gyermek halva született vagy kiskorúként elhunyt, akkor a temetési költségeket is a természetes apának kellett állnia.⁴⁴ Ezek a követelések a gyermek születésétől számított három éven belül elévültek.⁴⁵

Amennyiben az életviszonyok a tartásdíj megállapítása óta lényegesen megváltoztak, akkor a jogosult a tartásdíj felemelését kérhette.⁴⁶ Az egyik ilyen gyakori ok, a második világháború alatti valorizáció volt, amire hivatkozással több tartásdíj felemelés iránti pert is indítottak.⁴⁷

⁴³ „Az 1927. évi XXI. tc. az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár teljes feladatkörét az Országos Munkásbiztosító Intézetre ruházta át. A szervezet 1928. október 1-jétől felvette az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) nevet. A terheségi segélyt hat héten állapították meg, ugyanennyi időben a gyermekágyi segélyt is. Kiterjesztették a terheségi segélyt és a gyermekágyi pótlékot a házastársra is. A családtagok gyógykezelésére való jogosultságot életkorhoz kötötték: a feleség élete végéig, a gyermekek 16 éves korukig, illetve középiskolai és egyetemi tanulmányaik idejének befejezéséig. Az OTI jogköre nem terjedt ki a mezőgazdasági munkásságra, így mintegy 1,3 millió ember semmilyen biztosítással nem rendelkezett.” BALOGH, Társadalombiztosítás 278–280.

⁴⁴ MNL ZML VII. 10. c. P.45/1940/4. sz., P.1148/1940. sz., P.2693/1940/3. sz., P.1244/1941/9. sz., P.164/1942/3. sz.

⁴⁵ CSORNA, Rokonság 331.

⁴⁶ CSORNA, Rokonság 318–321.

⁴⁷ Lásd például: MNL ZML VII. 10. c. P.827/1942. sz. P.106/1943. sz., P.206/1943. sz.

2.2. A törvényes gyermekek tartása a házasság felbomlása után

A törvényes gyermekek tartásának kérdését jelen tanulmányban a házasság felbontását⁴⁸ követően mutatom be. A szülők közösen voltak kötelezve arra, hogy a gyermek nevelésének és taníttatásának költségeihez hozzájáruljanak, a vagyoni és jövedelmi viszonyaiknak megfelelően.⁴⁹ A valóságban azonban a legtöbb esetben az apa viselte a költségeket, tekintve, hogy a tradicionális család-modell hatással volt az életfelfogásra, de hozzájárult ehhez az is, hogy általában az apa volt a jövedelemmel rendelkező fél. A szülők a saját szükséges tartásuk korlátozásával voltak kötelesek a gyermek tartására, amennyiben a gyermek érdeke ezt megkívánta, azonban a létfenntartásuk veszélyeztetése nélkül, akárcsak a törvénytelen gyermekek esetében. A gyermektartás módja elsősorban a természetbeni tartást jelentett, és csak másodsorban pénzbeli tartást.⁵⁰

A rászorultság a törvényes gyermekeknél mást jelentett, mint a törvénytelen gyermeknél. Jelen esetben akkor járt a tartásdíj a gyermeknek, ha a vagyonának jövedelme nem volt elegendő a tartására. Itt meg kell jegyezni, hogy a vagyon két részből állt, a törzsvagyontól és annak a jövedelméből. A tartásra és a nevelésre csupán a vagyon jövedelmét lehetett fordítani, a törzsvagyont nem. Tehát amennyiben a gyermek vagyona jövedelemmel nem rendelkezett, vagy az nem volt elegendő a tartására, akkor szorult támogatásra, a gyermektartásdíjra.⁵¹ A királyi Curia K.2804/1930. (J. H. V. 640.) számú döntésében kimondta, hogy a kiskorú törzsvagyona csak akkor vehető igénybe, ha a szülőkkel és nagyszülőkkel szemben a szolgáltatások már kimerültek. A gyermek a rászorultsága esetén a szülők a házasságuk felbontása után a jövedelmük arányában voltak kötelesek a gyermek tartásáról gondoskodni.⁵² A szülők a saját szükségleteik kielégítését a szűkölködésig kötelesek voltak megszorítani a gyermekük eltartása érdekében. Nem volt egységes a bírói gyakorlat, hogy mi történik akkor, hogyha a szülő vagyontalan és olyan kevés jövedelme, hogy a gyermek eltartása érdekében korlátoznia kell a saját szükségleteit, holott a gyermeknek van vagyona vagy más, tartásra kötelezhető rokona, például nagyszülője. *Csorna* szerint nem méltányos a szülőt ezen súlyosabb eltartási kötelezettséggel terhelni, hogyha a gyermeknek más tartásra kötelezhető rokona vagy vagyona van.⁵³

A gyermektartásdíj mértékéről és módjáról a szülők egyezséget köthettek – akár a perben is⁵⁴ – a bírói gyakorlat azonban ingadozó volt a tekintetben, hogy az érvényesítéséhez gyámhatósági jóváhagyás szükséges volt-e vagy nem, ahogy azt a korábbiakban már kifejtettem. Olyan egyezséget azonban, amelyet nem lehet megváltoztatni, nem köthettek a szülők, valamint a gyermek nevében lemondani a gyermektartásdíjról vagy a jogot másra átruházni nem lehetett.⁵⁵

⁴⁸ A házasság felbontása iránti per, a bontóper és a válóper kifejezések szinonimák, amelyek a házasságnak a bíróság általi felbontását célzó polgári peres eljárást jelentik.

⁴⁹ CSORNA, Rokonság 316–317. Gyt.: 11. § „A vagyontalan kiskorúakat első sorban az atya, ha ez erre magában nem képes, vele együtt az anya, ha atya nincs vagy arra teljesen képtelen, azanya, végre a nagyszülők tartoznak eltartani és neveltetni.” Ht. 95. § „A közös gyermekek tartása és nevelése költségeit mindkét szülő jövedelme arányában köteles fedezni, ha arra a gyermekek vagyonának jövedelme elégtelen.”

⁵⁰ CSORNA, Rokonság 319.

⁵¹ CSORNA, Rokonság 316–317.

⁵² Gyt. 11. §

⁵³ CSORNA, Rokonság 318.

⁵⁴ MNL ZMLVII. 10. c. P.1259/1942/5. sz.

⁵⁵ CSORNA, Rokonság 320.

Amennyiben nem kötöttek egyezséget a szülők, akkor külön fórum döntött róla. A hatáskör kérdése a törvényes gyermekek tartása ügyében nem volt megfelelően elhatárolva. A Ht. 1895. október 1-jei hatályba lépését megelőzően a gyermektartásdíjról a valóperben a bíróság határozott, a házasságot felbontó ítélet jogerőre emelkedése előtt ideiglenesen a gyámhatóság döntött. Amennyiben a bontóperben nem rendelkezett a bíróság a kérdéstről, akkor előttük bármelyik szülő pert indíthatott gyermektartásdíj kérdésében.⁵⁶ Az 1915. január 1. napján hatályba lépett polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk 2. § és 642. § szerint a házassági bontóperek a királyi törvényszékek hatáskörébe tartoztak,⁵⁷ ahogy ez a Ht. 1895. október 1-jei hatályba lépését követően is így volt. A Ht. 95-97. §§ szerint a bontóperben a bíróság határozott a kiskorú gyermek elhelyezéséről, valamint a gyermektartásdíj kérdéséről. Amennyiben azonban nem rendelkezett elegendő ténykörművel a döntéshez, akkor a per befejeztével az illetékes gyámhatósághoz tette át az ügyet. Viszont, hogyha a határozat meghozatala óta a körülmények lényegesen megváltoztak és a döntés a gyermek érdekeinek nem felelt meg, akkor a gyámhatóság eltérhetett a bírói döntéstől. A királyi Curia 1898. szeptember 20-án kelt H.17. számú határozata szerint azonban a törvényes házasságból származó gyermekek tartásának és nevelésének költségeinek viseléséről a bíróság határoz, függetlenül attól, hogy a szülők között bontóper van folyamatban vagy tartósan különválva élnek.⁵⁸

A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvénycikk (a továbbiakban: Te.) a következőképpen rendelkezett: „137. § Az 1912:LIV. tc.⁵⁹ 21. §⁶⁰-ának utolsó bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: *Törvényes kiskorú gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében a gyámhatóság határoz. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a házassági per folyamán (Pp. 674. §) ⁶¹a házassági per bírósága szükség esetében ideiglenesen határozzon ebben a kérdésben, ha a gyámhatóság nem határozott. A felbontó vagy ágytól és asztaltól elváltató ítéletben a házassági per bírósága szükség esetében akkor is határoz a gyermek*

⁵⁶ HATTYUFFY, A kiskorú gyermek tartása 12–13.

⁵⁷ 1911. évi I. tc. Pp. 2. § és 642. § alapján „A járásbíró hatáskörébe tartoztak többek között azok a vagyoni jogi perek, a melyek tárgyának értéke kétezeröt száz koronát meg nem haladta, amennyiben, tekintet nélkül az értékre, a törvényszék hatáskörébe nem volt utasítva; tekintet nélkül a per tárgyának értékére azok a vagyoni jogi perek, amelyekre nézve a járásbíró hatásköre ki volt kötve; valamint az ideiglenes nőtartási követelések iránt indított perek is, amennyiben nem voltak a házassági per bíróságához utasítva; a házasságon kívüli nemzésből származó követelések iránt indított perek, ideértve a törvénytelen gyermek tartása iránt indított pereket is”.

⁵⁸ Jogtudományi Közlöny 1893/47. szám alatt közölve.

⁵⁹ A polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről.

⁶⁰ 1912. évi LIV. tc. 21. § „A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877:XX. tc. 11. §-ának utolsó és utolsóelőtti bekezdése hatályát veszti. Az 1877:XX. tc. 13. §-ának harmadik és negyedik bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: Ha a szülők között házassági per még nincs folyamatban, de különválva élnek, és arra nézve, hogy gyermeküket melyikük tartsa magánál, nem egyeztek meg, vagy ha gyermekük eltartásáról kellően nem gondoskodtak: a gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében a legközelebbi rokonok meghallgatásával ideiglenesen a gyámhatóság határoz.”

⁶¹ 1911. évi I. tc. Pp. 674. § „A kereset megindítása vagy az előzetes békéltetés kérése után az 1894:XXXI. tc. 72. és 98. §-a értelmében az ideiglenes különlést a perbíró rendeli el és ugyanaz határoz ideiglenesen a gyermekek elhelyezésének és tartásának kérdésében, valamint az 1894:XXXI. tc. 102. §-ában említett kapcsolatos intézkedések felől is. Sürgős esetekben a legszükségesebb intézkedéseket az elnök vagy az elnök által kirendelt bíró is megteheti. Ha a kérelmet szóbeli tárgyaláson kívül adják elő, szóbeli tárgyalás nélkül is lehet felőle határozni, az ellenfél azonban ha a kérelem veszélyhely nem jár, meghallgatható. A gyermekek elhelyezése és tartása, valamint az 1894:XXXI. tc. 102. §-ában említett intézkedések tárgyában előadott kérelmek megalapítására szolgáló ténykörműveket valószínűvé kell tenni. A bíróság határozathozatal előtt a szükséghez képest tudakozódásokat is fogadatosíthat. A bíróság végzéssel határoz, a mely azonnal végrehajtható. A hozott határozat a körülményekhez képest módosítható. A perbírósnak, az elnöknek vagy a kirendelt bírónak határozata ellen egyfokú felfolyamodásnak van helye. Ez a § akkor is alkalmazható, ha a nőtartás és a gyermekek elhelyezése és tartása felől a kereset megindítása vagy az előzetes békéltetés kérése előtt bíróság vagy gyámhatóság már határozott.”

elhelyezésének és tartásának kérdésében, ha a gyámhatóság már határozott”. Ezek alapján tehát, míg 1930 előtt fő szabályként a bíróság döntött a kiskorú tartásának kérdésében, a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló törvénycikk hatálybalépése után ez a feladat elsősorban a gyámhatóságra, azaz az illetékes árvaszékekre hárult. Ez azonban nem zárta ki, hogy bontóperben a bíróság is határozzon, azonban az általam vizsgált Zala megyei ítéletekben a bíróság ezt következesen a gyámhatóságra bízta. Amennyiben a gyámhatóság nem határozott a kérdésben, vagy határozott korábban, de mégis szükséges volt a bírói határozat, ez a lehetősége megmaradt a bíróságoknak. Előfordult, hogy nem éltek a határozathozatal lehetőségével bíróságok, amint azt például a Zalaegerszegi Királyi Törvényszék előtt folyamatba tett P.369/1941. számú ügyben hozott ítélet indokolásában is olvasható, miszerint „*a határozathozatalt a T.e. 137.§ alapján mellőzte e (azaz a gyermektartásdíj) kérdésben, mert sürgős szükség esete nem áll fenn*”.⁶²

Kiemelendő, hogy az árvaszéki közigazgatási eljárás szabályai közel sem voltak olyan szigorúak, mint a bírósági eljárások szabályai, az egyik legfontosabb dologról, a gyermek sorsáról eskü nélkül valló tanúk meghallgatásával, az ülnök vagy a jegyző előadása alapján, a közvetlenség kizárásával történt a döntés, a fellebbezési eljárásban pedig ugyanaz a hatóság döntött, aki az első fokon, iratok alapján.⁶³ Csorna Kálmán szintén aggályait fejezte ki e körben az Mtj. létrejötte után, mivel a magyar gyámhatóság nem bíróság, hanem egy közigazgatási hatóság, amely politikai és egyéb befolyások miatt nem maradhat független, az eljárási, bizonyítási és végrehajtási szabályai pedig tökéletlenek.⁶⁴

A királyi Curia a V.2722/1922. számú⁶⁵ határozatában kimondta, hogy a gyermektartásdíj a gyermeket illeti, az ő javára szolgál, és amennyiben a gyermek ingyenes üdültetésben vagy harmadik személy általi ingyenes ellátásban részesül, az nem mentesíti az apát a tartási kötelezettsége alól. Emellett, az önként juttató harmadik személy sem érvényesíthet jogokat az anyával szemben, mert a tartás nem csak a létfenntartási, hanem a neveltetési és gondozási költségeket hivatott fedezni.

A tartás mértéke a gyermek megélhetésének, nevelésének és taníttatásának a költségét kellett, hogy fedezze a gyermek társadalmi állásának megfelelően. A kötelezett vagyoni és jövedelmi viszonyainak figyelembevételével illendő tartást kellett, hogy biztosítson, a gyógyítás, taníttatás, kiképezés, és halál esetén a temetési költségek fedezésére. A tartási kötelezettség addig tartott, amíg a gyermek rászorult, vagy elérte a nagykorúságot. Az életviszonyok megváltozása esetén a törvényes gyermekek esetében is kérhető volt a tartásdíj felemelése.⁶⁶

3. A szabályozás napjainkban

A jelenleg hatályos szabályozást a különélő szülők tekintetében mutatom be. A Ptk. Családjogi Könyvének Rokontartás címe alatt szabályozza a jogalkotó a gyermektartásdíjat. A kódex először a rokontartás közös szabályait fekteti le közös szabályokként. Ezután rendelkezik a kiskorú és a

⁶² KRAUSZ, A törvényes születésű kiskorú 28.

⁶³ VIRÁGH, Gyökeres családjogi reformok 363–364.

⁶⁴ CSORNA, A kiskorúak eltartásának 209–211.

⁶⁵ Lásd Magánjog, Szemle. Jogtudományi Közlöny 1930/8. sz. 40.

⁶⁶ CSORNA, Rokonság 318–321.

továbbtanuló nagykorú gyermek tartásáról. A továbbiakban a kiskorú gyermek tartására vonatkozó szabályozás bemutatására szorítokozom.

A gyermeknek az Alaptörvény szerint joga van a „*megfelelő testi szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz*”,⁶⁷ valamint a másik oldalról a szülők kötelessége, „*a gyermekükéről gondoskodni, amely magában foglalja a gyermekük taníttatását*”.⁶⁸ Ehhez az elvhez igazodnak a további részletszabályok a Ptk.-ban. Emellett az alapjog biztosítását szolgálja a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény (a továbbiakban: Csvt.), miszerint a „*szülő köteles és jogosult arra, hogy kiskorú gyermekét családban gondozza, felelősen nevelje, és a gyermeke testi, szellemi, lelki és erkölcsi fejlődéséhez szükséges feltételeket, valamint az oktatásához és az egészségügyi ellátásához való hozzájárítását biztosítsa*.”⁶⁹ Kimondja azt is, hogy „*a szülő kiskorú gyermek esetén a saját szükséges tartásának korlátozásával is - köteles a gyermek tartására*”.⁷⁰ A Csvt. tehát gyakorlatilag a polgári kori tartás fogalomnak a nevelés és tanítás elemeit kiegészíti az ún. egészségügyi ellátáshoz való hozzájárítás elemével. Álláspontom szerint ez nem jelent újabb elemet, mivel a nevelés fogalmába beletartozik az egészségügyi ellátás is, azonban a nevesítés során hangsúlyt kap a fogalom.

Mivel az Alaptörvény szerint az állam is fokozott szerepet vállal a családok védelmében,⁷¹ büntetőjogi és közigazgatási eszközökkel is védi a gyermekek érdekeit. Az a szülő, aki elmulasztja a gyermeke tartását büntetőjogi felelősségre vonható.⁷² A közigazgatási eszközök körében pedig lehetőség van a gyermektartásdíj állam általi megelőlegezésére is.⁷³ Ez utóbbira akkor van lehetőség, hogyha a bíróság jogerősen megállapította a gyermektartásdíj fizetési kötelezettséget, és a kötelezett nem tesz eleget a fizetésnek. Először a jogosultnak meg kell próbálni a végrehajtási eljárás során érvényesíteni az igényét, majd annak sikertelensége esetén, nemleges foglalási jegyzőkönyv kiállítását követően, hogyha a követelést átmenetileg lehetetlen behajtani, a jogosult kérheti a gyermektartásdíj állam általi előlegezését, ha szociálisan rászorul. A megelőlegezett és a bíróság által megállapított összeg azonban nem feltétlenül egyezik, a megítélhető összeg felső határa a mindenkori öregségi nyugdíj 50%-a, azaz jelenleg, 2019-ben 14.250,- Ft.

Az Alaptörvény, a Ptk. és a Csvt. szerint is a kiskorú gyermek tartására elsősorban a szülők együttesen kötelesek. A sorban követik őket a felmenő rokonok, majd a testvérek bizonyos megszorításokkal.⁷⁴

A gyermektartásdíj fizetésének időtartama is kissé eltér a polgári jogi szabályozástól. Az általános szabályok szerint a bíróság a tartásdíjat határozatlan időre állapítja meg, amíg a kötelezettség ipso iure megszűnik vagy a bíróság megszünteti.⁷⁵ A gyermek nagykorúságának eléréséig jogosult a gyermektartásra, amely a tizenharmadik életév betöltését jelenti. Amennyiben azonban, ha eléri a tizenhat éves korhatárt, amely a tankötelezettség felső határa és nem folytatja a tanulmányait, a kötelezettnek megszűnik a tartási kötelezettsége.⁷⁶ Ha a középiskolai tanulmányait

⁶⁷ Magyarország Alaptörvénye XVI. cikk (1) bek.

⁶⁸ Magyarország Alaptörvénye XVI. cikk (3) bek.

⁶⁹ Csvt. 9. § (2)–(4)

⁷⁰ Csvt. 10. §

⁷¹ Magyarország Alaptörvénye I. cikk

⁷² 2012. évi C törvény a büntető törvénykönyvről 212. §

⁷³ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 22., 23. és 24. §§

⁷⁴ Ptk. 4:196. §

⁷⁵ Ptk. 4:209. §

⁷⁶ A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény 45. § (3) bek.

folytatja, akkor egészen a húsz éves kor eléréséig vélemezendő a rászorultsága. Amennyiben folytatják a tanulmányaikat felsőoktatási intézményben, akkor is igényelhető a rokontartás, azonban ez már nem a kiskorú gyermek tartásának kérdéskörébe tartozik, így ezt részletesen nem tárgyalom. Ez a feltételrendszer vélhetőleg annak a társadalompolitikai célnak a biztosítására szolgál, hogy a gyermekek a középfokú iskolai tanulmányaikat befejezzék.

A tartásra való jogosultság negatív feltétele, hogy a jogosult ne legyen érdemtelen a tartásra. Kiskorú gyermekeknél nem beszélhetünk érdemtelenségről, a szülőnek minden esetben gondoskodnia kell róla. Az a tartásra jogosult viszont, aki a tizennyolcadik életévét betöltötte és még középiskolai tanulmányokat folytat, lehet érdemtelen a tartásra, mivel belátási képességgel rendelkező nagykorú személyről van szó, aki képes felismerni a cselekményeinek a következményeit.⁷⁷ A bírói gyakorlat alakította ki a rászorultság vélelmének intézményét, így ma már nem kell bizonyítani a jogosultnak a tényt, hogy a kiskorú gyermekek nem képesek saját magukat eltartani és, hogy mi az az életkor, aminek elérésekor már keresőképesek. Fontos kiemelni, hogy ez a szabályozás biztosítja egyrészt azt, hogy a gyermekek folytathassák a tanulmányaikat, legalább a középiskola végéig, nincsenek feltétlenül rászorulva arra, hogy már tizenhat éves korukban munkát vállaljanak.

A kiskorú gyermekek egy sorban jogosultak gyermektartásdíjra,⁷⁸ függetlenül attól, hogy házasságból vagy azon kívüli kapcsolatból születtek, örökbefogadták őket vagy éppen mostoha gyermekek. A mostohaszülő a nevelt gyermeket azonban csak abban az esetben köteles tartani, hogyha hozzájárult, hogy a gyermek a háztartásukban éljen.⁷⁹

A szülők a gyermekeik tartására a saját szükségleteik korlátozásával is kötelesek.⁸⁰ Ez nem jelentheti azonban azt, hogy veszélyeztetnie kell a saját megélhetését, csupán korlátozást jelent.⁸¹ Emellett, nem kell korlátozniuk a saját megélhetésüket, amennyiben a gyermek jövedelemmel vagy vagyonnal rendelkezik, ami által biztosítható a tartása vagy pedig más tartásra vagy kiegészítő tartásra kötelezhető rokona van.⁸² Az ideális esetben a szülők együttesen gondoskodnak a közös gyermekükről a saját háztartásukban, természetben. Amennyiben különváltak élnek, akkor elsősorban megegyezhetnek a gyermektartásdíjról, ennek hiányában a bíróság dönt a kérdésben.⁸³ A gyermekkel együtt élő szülő természetben, a különélő szülő pedig pénzben, gyermektartásdíjjal járul hozzá a gyermek felnevelésének költségeihez. Ez egy átalány-díj, amely azt jelenti, hogy abban az esetben is megilleti az együtt élő szülőt, amennyiben a gyermek a másik szülővel kapcsolatot tart vagy nála tartózkodik. A gyermekkel kapcsolatos kiadások ugyanis nem ugyanakkora összeget tesznek ki havonta, felmerülhetnek időszakos kiadások,⁸⁴ például a ruháztatás költségei, az iskolakezdéssel kapcsolatos kiadások vagy az iskolai kirándulások. A gyermeket gondozó szülő kötelessége, hogy a kapott tartásdíjat beossza és a gyermek kiadásaira fordítsa.

⁷⁷ BARZÓ, A rokontartás 404.

⁷⁸ Ptk. 4:202. §

⁷⁹ Ptk. 4:198. §

⁸⁰ Ptk. 4:215. §

⁸¹ BARZÓ, A rokontartás 405.

⁸² Ptk. 4:215. §

⁸³ Ptk. 4:217–218. §

⁸⁴ Ptk. 4:216. §, BARZÓ, A rokontartás 407–410.

A fentebb említettek szerint tehát a szülők megegyezhetnek a gyermektartásdíj összegéről. Akár egy összegben vagy valamely vagyontárgy juttatásával is kiválthatja a kötelezett a gyermektartásdíjat, ekkor azonban meg kell határozni, hogy mely időszakra számolják el a kifizetett összeget. Ehelyett természetesen a havi juttatás mértékében is megállapodhatnak a szülők. Ezt az egyezséget a bíróságnak vagy a gyámhatóságnak jóvá kell hagynia ahhoz, hogy érvényes legyen.⁸⁵ Az egyezés jóváhagyásakor vizsgálni kell, hogy az a gyermek érdekeinek megfelel-e. Ha a kötelezett az általános mértéket meghaladó összegben vállalja a tartás megfizetését, a bíróságnak vizsgálnia kell azt is, hogy az a gyermek szükségleteit tekintve valóban indokolt-e vagy csak harmadik személy kielégítési igényének elvonására szolgál.⁸⁶ Ha a szülők nem tudnak megegyezni, hatáskörrel a gyermektartásdíj megállapítására kizárólag a bíróság, mégpedig első fokon a járásbíróság rendelkezik.⁸⁷ A tartással kapcsolatos per során legfeljebb a kereset beadása előtti hat hónapra visszamenőleg lehet igényelni a gyermektartásdíjat, ha a jogosult alapos okkal késlekedett a követelés érvényesítésével, mivel alimentációs jellegű szolgáltatás, a jogosult életségüketeinek biztosítását célozza, és nem jelentheti a tartozások felhalmozódását, a kötelezett ellehetetlenítését.⁸⁸ A három évnél régebbi követelést azonban már nem lehet bírósági úton érvényesíteni, amely elévülési jelleget mutat.⁸⁹

A keresettípusok között szerepelhet a gyermektartásdíj megállapítása iránti per, a gyermektartásdíj felemelése vagy leszállítása iránti per, azonban a házasságon kívül született gyermekek esetében a leggyakoribb, hogy a szülői felügyelet gyakorlásával összefüggő perben érvényesítik a gyermektartásdíj iránti igényt is, a kapcsolattartás szabályozásával egyaránt. A házasság felbontása esetében, amennyiben közös kiskorú gyermek született a házasságból, a bíróság nem bontja fel a házasságot, amíg az ún. járulékos kérdésekben a felek meg nem egyeztek vagy a bíróság nem döntött, amelyek közül az egyik a gyermektartásdíj megállapítása.⁹⁰

A gyermektartásdíj mértékét meghatározó tényezők öt csoportba sorolhatók. Ezek a Ptk. 4:218. § (2) bekezdése szerint a következők: a gyermek indokolt szükségletei, a szülők jövedelmi és vagyoni viszonyai, a szülőket terhelő más tartási kötelezettségek, a gyermek jövedelme és a gyermeknek és a gyermekre tekintettel nyújtott állami juttatások.

A gyermek indokolt szükségleteihez tartozik a gyermek megélhetéséhez, egészségügyi ellátáshoz, neveléséhez és taníttatásához szükséges rendszeres kiadások, amelyek általános kiadásnak minősülnek, az összegük azonban természetesen esetenként eltérhet. A gyermekkel együtt élő szülőnek kell fedeznie a lakhatás, étkeztetés, ruháztatás, egészségügyi és utazási költségeket, a különélő szülőnek pedig pénzben kell hozzájárulnia ezekhez a kiadásokhoz. Ezeknek a fedezése nem jelenthet szűkös tartást, vagyis nem korlátozódhat a létminimum szintjére, hanem a gyermek életkorának, szellemi fejlettségének és egészségének megfelelő mértékű összeget jelent. Ezen felül, a kulturális és a sportfoglalkozások, valamint a különórák luxuskiadásoknak minősülnek.⁹¹ A luxuskiadásokra csak akkor terjedhet ki a tartás, hogyha a kötelezett azokat önként

⁸⁵ Ptk. 4:217. §

⁸⁶ BARZÓ, A rokontartás 412.

⁸⁷ 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról 20. § (3) bek.

⁸⁸ SZEIBERT: A rokontartás 327.

⁸⁹ Ptk. 4:208. §

⁹⁰ Ptk. 4:21. §

⁹¹ BARZÓ, A rokontartás 414-415.

vállalja.⁹² Önkéntes vállalás hiányában a teljesítőképességgel rendelkező szülő sem köteles az átlagot meghaladó igények biztosítására. A gyermektartásdíj fizetésre kötelezett szülő teljesítőképessége esetén a gyermektartásdíj korlátját a gyermek indokolt szükséglete jelenti.⁹³

A kötelezett teljesítőképességének vizsgálata kiterjed a jövedelmi és vagyoni viszonyokon belül a tényleges vagyoni körülményeinek feltárására, így ezen kívül a lakás- és életkörülményeire, az életmódjára, valamint arra is, hogy más személyek tartásáról köteles-e gondoskodni. A tartásdíj fizetésre kötelezettnek a bevallott, illetve kimutatható jövedelme mellett a valós jövedelmi, vagyoni helyzetét és életkörülményeit is vizsgálja a bíróság.⁹⁴

A kiskorú gyermek vagyona keletkezhet munkavégzésből vagy vagyona hasznosításából. A gyermek vagyonát a gyámhatóság jóváhagyásával részletekben igénybe vehetik a szülők szükség esetén, ha pedig a gyermek dolgozik, akkor az a szülő, aki szülői felügyeleti joggal rendelkezik és akinek a háztartásában él a kiskorú, igényelheti, hogy a gyermek járuljon hozzá a háztartás költségeihez. Ez az összeg a tartásdíj meghatározását tekintve a gyermeket gondozó szülő teherviselésének mértékét csökkenti.⁹⁵

A társadalombiztosítási ellátások nem minősülnek jövedelemnek, azok szintén a szülő teherviselésének mértékét csökkentik. A családi adókedvezmény és a családi pótlék csökkenti a gyermekek indokolt szükségleteit, amit a szülőknek kell viselni, ezt a teherviselés meghatározásakor kell figyelembe vennie a bíróságnak.⁹⁶

A bíróság a gyermektartásdíjat határozott összegben állapítja meg, nem százalékos arányban – ahogy azt a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Csjt.) hatálya alatt tette – ez tehát visszatérést jelent a polgári kori szabályozáshoz. A kötelezett jövedelmének meghatározott százalékában megállapított tartásdíj intézményének „maradványa”, hogy az összeget általában a kötelezett havi jövedelmének 15-25% között állapítja meg a bíróság⁹⁷, de fontos kiemelni, hogy határozott összegben, akként, hogy a fentebb említett tényezők azonban módosíthatják ezt az arányt.

A polgári kori összevetés miatt indokolt még kitérni arra, hogy a szülési és anyatartási költségek fedezésére az apa már nem köteles, ahogy a polgári korban, valamint az 1952. évi Csjt. alapján az volt. Jelenleg a családtámogatási törvény rendelkezései miatt ez már meghaladottá vált.⁹⁸

4. Összegzés

Az egyik legfontosabb fejlődés az a polgári kori szabályozás óta, hogy nincs különbségtétel a gyermekek között a tekintetben, hogy házassági kapcsolatból vagy azon kívül születtek. Az már a polgári korban is kialakult, hogy a kiskorú gyermekek tartása az első a tartási kötelezettségek közötti sorrendben, ez a mai napig így van. A kötelezettek köre is kialakult már akkor, vagyis, hogy elsősorban a szülők kötelesek a gyermek tartására. A törvényes gyermekek esetében a szülők

⁹² Összefoglaló vélemény 2017.El.II.JGY.P.1.

⁹³ Kúria Pfv.II.20.196/2018. sz. ügy.

⁹⁴ Kúria Pfv.II.20.485/2018. sz. ügy.

⁹⁵ BARZÓ, A rokontartás 416–417.

⁹⁶ Kúria Pfv.II.20.497/2018. sz. ügy.

⁹⁷ Ptk. 4:218. § (4)

⁹⁸ BARZÓ, A rokontartás 418.

közösen, a gyakorlatban azonban általában az apa viselte a költségeket. A törvénytelen gyermekek esetében az apának kellett fizetnie, de az anyának is hozzá kellett járulnia a költségek fedezéséhez. Jelenleg a szülői felügyeletet gyakorló szülő természetben, a különélő szülő pedig pénzbeli juttatás formájában tartja a gyermeket. A kötelezettek közül a sorban következők a nagyszülők voltak, akik a jelenlegi szabályozás szerint is beletartoznak a kötelezetti körbe, ma már viszont beszélhetünk testvértartásról is. Az az elv, hogy a gyermek elsőbbséget élvez, akként is megvalósult, hogy a szülők a saját tartásuk korlátozása árán is kötelesek voltak a gyermekükről gondoskodni, azonban ez nem jelenthette a saját életük veszélyeztetését. Akkor még nem volt lehetőség arra, hogy ez utóbbi esetben tartás-kiegészítést igényelhessen a jogosult más, a sorban következő tartásra kötelezett személytől, és ez a korabeli szakirodalom szerint méltánytalan volt a szülőre nézve.

A gyermektartás jogosultja a kiskorú gyermeket gondozó személy. A törvénytelen gyermekek esetében, ha a bíróság megállapította az apa személyét, akkor gyermektartásdíj fizetésére kötelezte. A törvényes gyermek pedig akkor volt jogosult a gyermektartásdíjra, hogyha a vagyonának a jövedelméből nem volt képes eltartani magát. Jelenleg, a kiskorú vagyonát csak a gyámhatóság engedélyével lehet igénybe venni, de a szülő kérheti, hogy a keresettel rendelkező kiskorú járuljon hozzá a háztartás költségeihez. Ma vélelmezve van, hogy a kiskorú gyermek, azaz a tizenyolcadik életévét be nem töltött személy a tartásra rászorul, míg a polgári korban a bíróság határozta meg a rászorultság felső határát az egyedi esetekben, igazodva a királyi Curia által megalkotott zsinórmértékhez. A rászorultság felső határa a keresőképesség elérése volt, ami a különböző társadalmi helyzetű gyermekek esetében eltérő lehetett.

A kiskorú gyermekeket illendő tartás illette meg, a mai Ptk. szövege az indokolt szükségleteket fedező tartás kifejezést használja. Ezek a fogalmak nagyjából ugyan azoknak a költségeknek a fedezését szolgálják, vagyis a gyermek nevelésének és taníttatásának költségeit. Míg a nevelés fogalmába tartozó kiadások nem nagyon változtak (étkeztetés, ruháztatás, lakhatás biztosítása, egészségügyi ellátások), addig a taníttatás tekintetében eltérő tartalmat tapasztalunk. A polgári korban az önálló keresetre képesítő tanítás a más szociális helyzetű gyermekeknél mást jelentett, akár tizenégy vagy tizenhat éves korban is keresőképesnek tekinthették a gyermeket, de vagyonosabb anyának a gyermeke még húsz-huszonkét éves korában sem érte el a keresőképességet a korabeli álláspont szerint. A jelenlegi szabályozás azonban törekszik annak ösztönzésére, hogy a gyermekek a középfokú tanulmányaikat elvégezhessék anélkül, hogy dolgozniuk kelljen mellette. Így legalább tizenhat, de akár húsz éves korukig is jogosultak lehetnek a gyermektartásra.

A hatáskör kérdése is letisztult, és a bíróságok, valamint a gyámhatóság feladatkörei közötti elmosódások eltűntek. A jelenlegi szabályozás szerint kizárólag a bíróságok hatáskörébe tartozik a gyermektartás kérdésében a döntés. Egyetlen esetben van joga a gyámhatóságnak a kérdésben dönteni, mégpedig az egy összegben történő tartásdíj fizetési kötelezettség teljesítésének jóváhagyásánál. A szülők egyezsége köthetnek a gyermektartásdíj mértéke körében, megállapodhatnak egy összegű megváltásban vagy havi járadékban. Egyezség hiányában a bíróság a dönt. A polgári korban is lehetőség volt egyezség-kötésre, abban nem volt azonban egyetértés, hogy a gyámhatóság engedélye szükséges volt-e az érvényességéhez. Jelenleg az egyezség érvényes akkor, hogyha az alaki kellékeknek megfelel, viszont csak akkor végrehajtható, hogyha azt a bíróság vagy a fent említett esetben a gyámhatóság jóváhagyja.

A gyermektartásdíj mértéke egyedileg változik minden esetben, azonban a figyelembe veendő tényezők nagy része már a polgári korban kialakult, bár a társadalmi változások ezeket némileg továbbfejlesztették. Az egyik legnagyobb különbség, hogy a szülők vagy a gyermekek társadalmi állása nem tartozik konkrétan a befolyásoló faktorok közé, csupán az anyagi viszonyokat és a gyermek indokolt szükségleteit vizsgálja a bíróság. A kiindulópont jelenleg a kötelezett jövedelmének 15-25%-a, amelyet módosíthatnak bizonyos tényezők. A polgári korban a bíróság az apa jövedelmének 20%-ában, a gyámhatóság a havi 15-30%-ban határozta meg a gyermektartásdíj összegét, de mindig határozott összegben.⁹⁹

A gyermekek védelmére ma nagyobb hangsúly helyeződik. Büntetőjogi eszközökkel is oltalmazza az állam a gyermek érdekét, amelyről a polgári korszakban még nem beszélhettünk. Az állami szerepvállalás akként jelent meg a polgári kori szabályozásban, hogy lehetőséget biztosítottak a törvénytelen gyermek anyjának arra, hogy gyermektartásdíjat követeljen az apától, valamint, hogy a szüléssel kapcsolatos költsége megtérítését kérje. Ennek fő indoka az volt, hogy különösen magas volt a gyermekhalandóság a törvénytelen gyermekek körében, és az állam felismerte, hogy népessépolitikai szempontból szükséges a védelmük.

A tartásdíjat jelenleg visszamenőleg hat hónapra lehet kérni, annál régebbi időtartamra csak akkor, hogyha a jogosult alapos indokkal késlekedett. Három évnél régebbi időszakra gyermektartásdíjat követelni nem lehet. Ezt az elvet a polgári korban is alkalmazták, azonban akként, hogy hátralékos gyermektartásdíjat csak menthető okból lehetett követelni, mégpedig, ha házassági ígérettel hitegették az anyát, de az objektív határidő akkor is a három év volt.

A fentiekből tehát kitűnik, hogy a gyermektartásdíj vonatkozásában a polgári kori bírósági gyakorlat kristályosította ki azokat az elveket, amiket ma a tételes jog tartalmaz.

Felhasznált források és irodalom

- MNL ZML VII. 1. e. Nagykanizsai Királyi Törvényszék iratai, Polgári perek iratai 1913., 1919., 1942., 1943., 1944., 1945.
MNL ZML VII. 2. f. Zalaegerszegi Királyi Törvényszék iratai, Polgári peres iratok 1938–1945.
MNL ZML VII. 10. c. Zalaegerszegi királyi Járásbíróság iratai, Polgári peres és peren kívüli iratok 1938–1945.
Kúria Pfv.II.20.196/2018. sz., Pfv.II.20.485/2018. sz. és Pfv.II.20.497/2018. sz. ügy
1874. évi XXIII. törvénycikk a nők teljeskorúságáról
1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről
1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról
A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Budapest 1900.
1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról
3982/1916. M. E. számú rendelet
A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg. Budapest 1913.
Magánjog, Szemle. Jogtudományi Közlöny 1923/5. sz. 40.
Magyarország Magánjogi Törvénykönyve, a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-én az Országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat. Budapest 1928.
1930. évi XXXIV. törvénycikk a törvénykezés egyszerűsítéséről
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

⁹⁹ CSORNA, Rokonság 319.

2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről
2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről
2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről
2013. évi V. törvény a polgári törvénykönyvről
2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról
- BARZÓ Tímea: Rokontartás. In: OSZTOVITS András: A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. II. kötet. Budapest 2014, 362–428.
- BÁRDIÓ Ferencz: A törvénytelen gyermek jogviszonyai. Jogtudományi Közlöny 1900/49. sz. 352.
- CSORNA Kálmán: A kiskorúak eltartásának kérdése a bírói gyakorlatban az Mjtj.-ban. Jogtudományi Közlöny 1929/22. sz. 209–211.
- CSORNA Kálmán: Rokonság. In: SZLADITS Károly (szerk.): Magyar magánjog II. kötet. Budapest 1940, 314–332.
- HATTYUFFY Dezső: A kiskorú gyermek tartása és a m. kir. Curia gyakorlata. Jogtudományi Közlöny 1899/2. sz. 12–13.
- KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): Magyarország a XX. században II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Szekszárd 1996-2000
- KRAUSZ Bernadett: A törvényes születésű kiskorú gyermek tartása a házasság fennállása alatt és felbomlása után 1938 és 1945 között Magyarországon. Diké, 2018/2. sz. 16–32.
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. Jogtudományi Közlöny 1907/5. sz. 35–36.
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. Jogtudományi Közlöny 1907/39. sz. 315–317.
- MÁRKUS Dezső: Felsőbírószágaink elvi határozatai. Budapest 1983
- MENYHÁRTH Gáspár: Atyasági kereset s a törvénytelen gyermek tartása. Jogtudományi Közlöny 1893/47. sz. 370–372.
- MENYHÁRTH Gáspár: Atyasági kereset s a törvénytelen gyermek tartása. Jogtudományi Közlöny 1893/48. sz. 377–379.
- MESZLÉNY Artur: Magyar magánjog I. Budapest 1931
- MURINYI Endre: Néhány szó a törvénytelen származású gyermekek jogi viszonyainak rendezéséről. Jogtudományi Közlöny 1870/46. sz. 331.
- Összefoglaló vélemény a rokontartás szabályaival kapcsolatos ítélezési gyakorlatról. Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport 2017.El.II.JGY.P.1. Budapest, 2018. március
https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/joggyak_osszefoglalo_2018_dr_makai_katalin.pdf (2019. 08. 08.)
- RAICS Lázár: A törvénytelen gyermek tartása és a m. kir. Curia gyakorlata. Jogtudományi Közlöny 1900/35. sz. 241–344.
- SZAKOLCZAY Árpád: Törvénytelen gyermekek. Jogtudományi Közlöny 1892/43. sz. 341.
- SZEIBERT Orsolya: Rokontartás. In: PETRIK Ferenc (szerk.): Polgári Jog, Kommentár a gyakorlat számára (a 2013. évi V. törvény, az új Ptk. kommentárja) II. kötet. Budapest 2013, 380–439.
- TÖRSEÖK Károly: A törvénytelen gyermek tartási kötelessége a magyar polgári törvénykönyv tervezete szerint. Jogtudományi Közlöny 1913/25. sz. 217–218.
- VIRÁGH Gyula: Gyökeres családjogi reformok. Jogtudományi Közlöny 1918/48. sz. 363–364.
- WENZEL Gusztáv: Néhány szó a törvénytelen származású gyermekek jogi állapotának rendezéséről. Jogtudományi Közlöny 1870/43. sz. 301.

NIKLAJ Patrícia Dominika
PhD-hallgató
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.08

**A nyolcosztályos népiskolai oktatás bevezetésének hatása az iskolalátogatással
kapcsolatos szülői felügyeleti jogra**

The Effect of Introducing the 8-Grade Elementary Schooling on Parents' Supervisory Rights regarding School Attendance

In connection with the implementation of the eight-grade elementary school system, questions were raised about the necessity of the work of children in the family and the need for compulsory education and the right of the child to education. The introduction of the eight-grade elementary school system was an important matter under the ministry of Kuno Klebelsberg, however, it was realized by Bálint Hóman, as a result of the Act XX of 1940 on schooling obligation and eight-grade elementary school. During the preparation of the Act, in 1939 Kálmán Kósa, the head of class of the ministry highlighted, that it is important to increase the duration of compulsory schooling, however, it should be kept in mind, that 'the adolescent children can continue to participate in the agricultural work, help their family with their work, when it is inevitably necessary to provide daily bread.' Since the burden of parents would increase in the case of introducing eight-grade schooling, he urged to introduce two, a lower and a higher section in elementary school, so the students of the higher section would not go to school between April and October in order to help at home. The so called 'Néptanítók Lapja' (Teacher's Journal) published the Act and its ministerial reasoning in 1940. Minister Hóman called it the most serious disability of the educational system that 'the majority of our students finish their studies at their 12th age, which is the time, when they come to a dangerous and transient period of physical and psychological development.' In my essay I will examine these two questions, highlighted by the Ministry of Culture as well, regarding the parents' supervisory rights. On the one hand it is necessary to introduce eight-grade elementary schooling to educate children over the age of 12 properly, and on the other hand it is also important to limit the time of the eight-grade system, to ensure that the children can help at home. In order to find answers to these questions I will examine the provisions of the act, its ministerial reasoning and its welcome in the pedagogical press, and practical problems which led to the creation of the Act based on the documents of the National Archives of Hungary Baranya County Archives – such as the case of the thief band of the students of Pécs, as well as the reaction of the city to this band and the manifestation of the extraordinary effect of parental care. As it was written in many writings, it is also my aim to emphasize, that children's behavior in this age was – and is nowadays – mostly effected by the family, so the success of introducing eight-grade schooling depends firstly on the relationship between the child and the parent, secondly on the relationship between the family and the school.

Keywords: *family and school, compulsory schooling, eight grade elementary school system*

1. Bevezető

„Alulírott azon tiszteletteljes kérelmemmel járulok Nagyságos Királyi Tanfelügyelő Úr kegyes színe elé, hogy a kőrösi ref. népiskola VII-ik osztályába járó fiamat: ifj. Balog Mikó Józsefet a tanév hátra lévő idejére az iskolabajárás kötelezettsége alól felmenteni kegyeskedjék. Kérésem támogatására felhozom: az idő előre haladott voltát, a rossz időjárás miatt a munkákban való hátramaradottságunkat. Községünkben napszámot vagy egyéb segédmunkaerőt kapni nem lehet, így fiam segítségére égető nagy szükségem van kis gazdaságomban, mert csak így leszek képes hazafiás kötelességemnek is eleget tenni – a termelés tekintetében.”¹

A nyolcosztályos elemi iskolai rendszer megvalósítása során mint tisztázandó kérdés merült fel a gyermekek által a családi gazdaságban végzett munka szükségessége és a gyermek iskoláztatáshoz való joga közötti kapcsolat. A 20. század közepén egyrészt szükség volt a tankötelezettség biztosítására, hogy ezáltal a gyermek iskoláztatáshoz való joga érvényre juthasson, ennek pedig fontos része volt a nyolcosztályos népoktatás bevezetése a 12 év alatti gyermekek megfelelő oktatása és nevelése érdekében. Másrészt az 1940-es években, amikor a nyolcosztályos rendszert bevezették, magas volt az igény a gyermekek munkájára a családi gazdaságban, ezért a tanköteleesség kialakítása során figyelemmel kellett lenni erre a szempontra is és korlátozni kellett a népoktatásban való részvétel időtartamát a szorgalmi idő tekintetében.

Jelen tanulmányban e szempontok alapján tárom fel a nyolcosztályos népiskolai oktatás 1940-ben történt bevezetésének a szülők felügyeleti jogait érintő hatását. A kérdések vizsgálatához áttekintem a témára vonatkozó 1940. évi XX. törvénycikk rendelkezéseit, annak miniszteri indokolását és fogadtatását a pedagógiai lapokon keresztül. A jogszabályi környezet érvényesülésének, illetve a hétköznapi életben kifejtett hatásának feltárásához a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának tanfelügyelőségi iratait veszem alapul, ezen belül a pécsi tanköteles gyermekekből álló tolvajbanda esete, a város erre adott reakciója, valamint a szülői gondozás rendkívüli hatásának megnyilvánulása nyomán ismertetem a gyakorlati problémákat, amelyek a törvény megalkotásához vezethettek.

2. Az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940. évi XX. törvénycikk megalkotása és fogadtatása

A nyolcosztályos közoktatási rendszer bevezetése már *Klebelsberg Kuno* minisztersége² alatt felmerült, majd az 1930-as években is többen felvetették a szükségességét, de ekkor még a gazdasági világválság következtében előállt anyagi nehézségekre hivatkozva nem valósították meg.³ A jogszabályi alapot végül *Hóman Bálint* kultuszminiszter⁴ teremtette meg az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940. évi XX. törvénycikkkel.

A törvény előkészítése során, 1939-ben jelent meg *Kósa Kálmán* miniszteri osztályfőnök „*A nyolcosztályos népiskola és az egyházak*” című írása a Néptanítók Lapjában. Kiemelte, hogy fontos a gyermekek taníttatása időtartamának növelése – mind a napi iskolában töltött időtartam, mind az évek tekintetében –, ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy „*a serdülő gyermek továbbra is részt vehessen a termelő munkában, munkaerejével segítségére lehessen családjának akkor, amikor azt a mindennapi kenyér*

¹ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai 1695/1942.

² Klebelsberg Kuno 1922. június 16. és 1931. augusztus 24. között volt kultuszminiszter.

³ Lásd MANN, Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között 36–78.

⁴ Hóman Bálint kétszer töltötte be a kultuszminiszteri pozíciót, először 1932. október 1. és 1938. május 13., másodszor 1939. február 16. és 1942. július 3. között.

biztosítása elkerülhetetlenül szükségessé teszi.” Hangsúlyozta, hogy anyagi okokból mindez nem valósítható meg azonnal és teljes egészében, így a fokozatos bevezetést vetítette előre, amely enyhítené a kiadásokat központi és helyi szinten is, tehát mind az államkincstár, mind az iskolafenntartó tekintetében. A szülők terhei is nőnének a nyolcosztályos oktatás bevezetésével, ezért is tartotta fontosnak a két (alsó és felső) tagozat bevezetését, ezáltal a felső tagozat diákjai április és október között nem járnának iskolába, hanem otthon segíthetnének, mivel a szorgalmi idő október 15-től április 15-ig tartana számukra. Ez véleménye szerint némi megoldást nyújtana arra, hogy egyrészt nem lenne szükség a tanerő és tanterem szükséglet azonnali növelésére, másrészt a szegényebb családok számára nem jelentene jelentős többletköltséget és a gyermekek munkaerejének kiesését, valamint „*megszüntetné a szegényebb néprétegeknek az iskolával szemben abból kifolyólag táplált idegenkedését, hogy az iskoláztatást büntetésekkel is kikényszerítő rendelkezések sokszor éppen a legsürgetőbb idénymunkák idején teszik lehetetlenné a serdülő gyermekeknek a közös munkába való bevonását.*”⁵

A nyolcosztályos népiskola megvalósítását Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. november 22-i költségvetési beszédében jelentette be, amelyről a Néptanítók Lapja 1939. decemberi száma emelkedett, ünnepélyes hangvételben számolt be. A magyar tanítóság régi vágyának megtestesüléseként jellemezték a nyolcosztályos népoktatás bevezetését.⁶

Hóman Bálint kultuszminiszter költségvetési beszédében bejelentette a nyolcosztályos népiskola megvalósítását

1939 november hó 22-e nevezetes napja a magyar népoktatás történetének. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter költségvetési beszédének keretében ekkor jelentette be a nyolcosztályos népiskola megvalósítását. Nyolcosztályos népoktatás... Micsoda régi vágya ez mindazoknak, akik a nemzet kultúrájának fejlődését irányítják és azoknak, akik munkálják! Évtizedes remények, vágyak kapnak életre kultuszminiszterünk elhatározásában. Régebben is történt már kísérlet ennek a népoktatás szempontjából oly égetően fontos kérdésnek a megoldására. Akkor ezt a nemzet anyagi ereje s más szempontok nem engedték meg. A magyar tanítói kar azt hitte, hogy a nyolcosztályos népoktatás kérdése már végleg lekerül a napirendről. Hóman Bálint kultuszminiszter új reményt öntött lelkünkbe mindannyiszor, valahányszor beszédeiben, írásaiban kitért a nyolcosztályos népoktatás szükségességére. Ezekből az elejtett szavakból láttuk, hogy kultuszminiszterünk szívén viseli a népoktatásnak ezt a nagyjelentőségű problémáját. Érezük, hogy ez mint erős akarat ott vibrál lelkében s előbb vagy utóbb, de cselekvéssé válik. S a cselekvés felé az első nagy lépés már megtörtént. S tudjuk, hisszük, hogy jön utána a többi is, ennek a nagy műnek végleges befejezéséig.

Kultuszminiszterünk tisztán látja, hogy a magyar nép kultúrájának fejlesztése szempontjából mit jelent a mindennapi tankötelességnek két évvel való meghosszabbítása. De látja a nemzet anyagi helyzetét is, amely semmivel sem jobb, mint akkor volt, mikor néhai Klebelsberg Kuno gróf az ő hatalmas iskolafejlesztési politikájába a nyolcosztályos népoktatás kérdését beillesztette. Mostani miniszterünk addig kutatta, kereste, mérlegelte a jelenlegi helyzetet, míg minden lehetőséget kiaknázva, mindent bölcsen megfontolva megtalálta a lehetőség módját a nyolcosztályos népoktatás megvalósítására. És öröndetes, hogy tervét nemcsak a pedagógus rend, hanem az egész magyar társadalom a legnagyobb megértéssel, hálával és szeretettel fogadta.

Hogy a nyolcosztályos népoktatás tartalommal való kiegészítésében nemzeti kultúránk kiválmalmi teljesen érvényesüljenek, az arra vonatkozó munkálatok Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter irányításával máris megkezdődtek.

A november 22-én tárgyalt költségvetésben Hóman Bálint még egy öröndetes meg-
lepetésben részesítette a tanítóságot. Gyökereitől orvosolta azt a régi sérelmet, melyet a helyettesítési intézmény életbeléptetése és hosszú évekre való elnyúlása okozott.

Az ő kultuszminisztersége alatt láttuk először azt a szándékot, amely ennek az igazságtalanságnak megszüntetésére törekedett. Sokszor hallottuk tőle, hogy minden lehető alkalmat felhasznál arra, hogy a helyettesi intézmény megszűnjön. Ha ezt egyszerre nem is tudta elérni, de minden évben egy-egy lépéssel közeledett a megoldás felé. Minisztersége alatt a hosszú helyettesi évek állandóan esőkentek, míg azok a jövő évi költségvetésben már úgyszólván arra a minimumra esőkentek, amely a tanítói kar kiváltságának s ezzel a nemzeti érdek szempontjainak is megfelel.

A magyar tanítói kar mélyszéges hálával, szeretettel és ragaszkodással telt szívvel köszöni miniszterének a népoktatás fejlesztéséért és a tanítóság anyagi érdekeiért kifejtett gondoskodását, jóságát.

1. kép: Hóman Bálint kultuszminiszter költségvetési beszédében bejelentette a nyolcosztályos népiskola megvalósítását. Néptanítók Lapja 1939/23. sz. (1939. december 1.)

⁵ KÓSA, A nyolcosztályos népiskola és az egyházak 793–796.

⁶ Bővebben lásd: Hóman Bálint kultuszminiszter költségvetési beszédében bejelentette a nyolcosztályos népiskola megvalósítását 913.

Szintén a Néptanítók Lapja közölte a törvényjavaslatot és a miniszteri indokolást 1940. évi 10. számában. *Hóman* az indokolásban a népiskolai rendszer legsúlyosabb fogyatékoságának nevezte – a nevelés szempontjából –, hogy „*népiskolai tanulóink túlnyomó többsége életének tizenkettedik évével befejezi rendszeres tanulmányait, tehát éppen akkor, amikor testi és lelki fejlődésében a serdülésnek minden tekintetben veszedelemes és átmeneti időszakához ér*”. Ennek a hibának kiküszöböléséhez szükségesnek tartotta a nyolcosztályos oktatás bevezetését, amely által a mindennapi népiskolai oktatás időtartamát növelnék, így a gyermeket tovább nevelhetnék, oktathatnák ilyen fogékony korban, mint a tizenkettőtől kezdődő évek. Az indokolásban az a koncepció jelent meg, amelyet *Kósa Kálmán* is előrevetített: a felső tagozat szorgalmi ideje 6 hónapig, októbertől ápriliséig tart, így *Hóman* szerint a törvényjavaslat alkalmazkodik az élet gyakorlati követelményeihez, tehát a szülők számára nem jelent majd nagy nehézséget a gyermekek tovább tartó iskolai oktatása. A miniszter a következőképpen összegezte a szorgalmi idő beosztásának indokolását: „*Olyan rendelkezés, mely a szorgalmi idő tekintetében nem tesz különbséget a tanköteles gyermekek között és minden tíz éven felüli serdültebb gyermeket válogatás nélkül tíz hónapon keresztül bekényszerítene az iskola padjaiba, nagyon komoly népi érdekeket sértene és egyúttal alkalmas lenne arra, hogy falusi és tanyai népünk az iskolában a megélhetésért folytatott amúgy is súlyos küzdelmének megnehezítőt lássa*”. A falvakban a korábbi években is gyakori volt, hogy a szegényebb szülők nagyobb gyermekei kimaradtak az iskolából a mezőgazdasági munkák idejére. Emellett az indokolás rámutatott arra, hogy nemcsak a kisgazdák, törpebirtokosok, napszámosok és cselédek gyermekeinek segítségére volt szükség otthon, hanem ugyanígy érintettek voltak a falusi kisiparosok, bányászok, gyári munkások családjai is. Ezzel szemben a városi iskolák tekintetében, ahol a gazdasági körülmények nem indokolták a rövidebb időtartamot, a tíz hónapos szorgalmi időt tartotta irányadónak a felső tagozatban, amelytől azonban indokolt esetben a városi iskolákban is el lehetett térni. Mindezeket számba véve a miniszter kifejezte bizakodását, hogy a szorgalmi idő korlátozása csupán átmeneti lesz és hosszútávon majd bevezethetővé válik kötelező jelleggel a szeptembertől júniusig tartó szorgalmi idő.⁷

A koncepcióval összhangban az 1940. évi XX. törvénycikk 1. § (1) bekezdése rögzítette a népiskola feladatát és a szülők kötelességét ezzel összefüggésben: „*A népiskola feladata, hogy a gyermeket vallásos és erkölcsös állampolgárrá nevelje, illetőleg a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alpműveltséghez juttassa és ezáltal az életben való helytállásra és további tanulmányokra is képessé tegye. Ezért minden gyermek gondviselőjének (atyjának, gyámjának, gazdájának) gondoskodnia kell arról, hogy a gondviselése alatt álló gyermek népiskolai oktatásban és nevelésben részesüljön*”. Ugyanezen szakasz (2) bekezdése a szülők iskolaválasztáshoz való jogát a korábbi, az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikkhez hasonlóan⁸ biztosította: „*A gondviselőnek jogában van a gyermeket akár lakóhelyén, akár más községben lévő és bármilyen jellegű nyilvános népiskolába beíratni és járattatni*”. Egyúttal az 1921. évi XXX. törvénycikket, valamint népiskolai közoktatás tárgyában megalkotott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk iskolalátogatásra, tankötelezettségre vonatkozó szakaszait hatályon kívül helyezte.⁹

A szülők tekintetében a törvény részletesen szabályozta a tankötelesség teljesítése elmulasztásának következményeit (13-17. §§); a szülőkkel szemben alkalmazható szankciókat a gyermek tankötelességének biztosítása érdekében írta elő. Amennyiben a szülő nem gondoskodott gyermeke iskolába való beíratásáról, a polgármester először határidő tűzésével felhívta

⁷ Indokolás „az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról” szóló törvényjavaslathoz 394–403.

⁸ Az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikkhez bővebben lásd: NIKLAI, Szülők jogai és kötelességei 51–65.

⁹ 1940. évi XX. törvénycikk 1. § (1)–(2)

kötelezettségének teljesítésére, valamint a mulasztás igazolására, majd ennek sikertelensége esetén a helyi népiskolai hatóság hivatalból beíratta a gyermeket az iskolába, a szülőnek pedig kihágás miatt pénzbírságot kellett fizetnie. Az igazolatlanul mulasztó gyermekekről a helyi népiskolai hatóság a szorgalmi idő első két hónapjában hetente, ezt követően kéthetente köteles volt kimutatást készíteni. A kimutatás alapján felhívták a kimaradó gyermekek szüleit arra, hogy gondoskodjanak az iskola megfelelő látogatásáról. A felhívást követő ismételt mulasztás esetén a polgármester mint községi előljáróság pénzbírságot szabhatott ki a mulasztott napok és a szülők anyagi helyzetének figyelembe vételével. Ezt követően a gondviselőt kihágás miatt vonták felelősségre és újabb pénzbírságot szabtak ki, ha a felhívás és az első pénzbírság ellenére gyermeke négy alkalommal bekerült az igazolatlanul mulasztók kimutatásába.¹⁰ A szülők felelőssége volt tehát, hogy tanköteles gyermekük iskoláztatásáról gondoskodjanak, amelynek elmulasztását egymásra épülő szankciók alkalmazásával igyekeztek biztosítani.

A korábban is hangsúlyozott elveket ismerhetjük fel a szorgalmi idő, illetve a fokozatos bevezetés vonatkozásában. A szorgalmi időt külön határozta meg a törvény az alsó és a felső tagozat vonatkozásában: „*A népiskola alsó tagozatában a szorgalmi idő szeptember hó elejétől június hó végéig tart. Ezt a szorgalmi időt megrövidíteni nem lehet. A népiskola felső tagozatában, valamint a mezőgazdasági népiskola első és második évfolyamában a szorgalmi idő legalább hat hónapig – rendszerint október hó 15. napjától április hó 15. napjáig - tart*”.¹¹ Ahogyan az indokolásban láthattuk, a szorgalmi idő tekintetében eltérést engedtek a nagyobb (felső tagozatos) gyermekek körében, így számukra szorgalmi idő indokolt esetben – ide tartozik a családi munkákban való segédkezés – hat hónapra csökkent. Ezzel ellentétben az alsó tagozatos diákok számára külön hangsúlyozták, hogy a törvényben előírt szorgalmi idő rövidebb nem lehet. A hatékony megvalósítás érdekében a törvény 12. §-a a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalta, hogy a fokozatosság jegyében megállapítsa, hogy „*az iskolafenntartók népiskoláikat mily sorrendben és időben kötelesek e törvény rendelkezéseinek megfelelően átszervezni*”.¹² A törvény miniszteri indokolásából egyértelműen kiderül, hogy a rendszert nem egy lépésben kívánták megvalósítani, hanem hosszú, több éves előkészítés előzte meg. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium már az 1920-as években megkezdte a felsőbb osztályok szervezését, majd 1937-ben kiadta a hetedik és nyolcadik osztályokra vonatkozó ideiglenes tantervet is,¹³ végül szükségessé vált a kérdés törvényi rendezése, amely az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940. évi XX. törvénycikk megalkotásához vezetett.

A rendelkezések és a nyolcosztályos oktatás bevezetésének fogadtatása eltérő volt a pedagógiai sajtóban. A Néptanítók Lapja úgy értékelte, mint amely intézkedést „*nemcsak a pedagógus rend, hanem az egész magyar társadalom a legnagyobb megértéssel, hálával és szeretettel fogad*”¹⁴ – tekintettel arra, hogy a Néptanítók Lapját a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adta ki és szerkesztette benne az írásokat, ezt értékelhetjük akként is, hogy a minisztérium büszke volt alkotására, igyekezett annak támogatottságát biztosítani. E lap mellett azonban mások is értékelték a nyolcosztályos rendszer előnyeit. Az Evangélikus Népiskola több lapszámában is foglalkoztak a kérdéssel. A folyóirat 1940 januári számában *Buti Sándor*, vásárosfalui tanító „*A falu és a nyolcosztályos népiskola*” című írásában ismertette, hogy *Hóman Bálint* költségvetési beszéde alapján az 1940-41-es tanévben már a népiskolák 60 %-ában (kb. 3600 iskola) megkezdődik majd a nyolcosztályos oktatás. *Buti* a

¹⁰ 1940. évi XX. törvénycikk 13-17. §§

¹¹ 1940. évi XX. törvénycikk 7. § (1)–(2)

¹² 1940. évi XX. törvénycikk 12. §

¹³ Indokolás „az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról” szóló törvényjavaslatához 394–403.

¹⁴ Hóman Bálint kultuszminiszter költségvetési beszédében bejelentette a nyolcosztályos népiskola megvalósítását 913.

nyolcosztályos tanrend bevezetésének hatásait a magyar falvak tekintetében vizsgálta, méltatva azt az elképzelést, hogy a szegényebb szülők részére lehetővé teszik a felső tagozatos gyermekek munkába való bevonását, illetve azt, hogy ezáltal nem szükséges tanterem és tanerőtöbblet. Kritikaként azonban felvetette, hogy a felső négy osztály tanulói a féléves szünetek alatt el fogják felejteni, amit megtanultak, valamint visszalépés lesz az ötödik és hatodik osztályosok számára is, akik az eddigi kilenc helyett immár hat hónapig fognak csak iskolába járni, ezért javasolta annak megfontolását, hogy csak a hetedik és nyolcadik osztályosok járjanak félévig.¹⁵ Az Evangélikus Népiskola 1939 januári számában szívhez szóló értekezést írt *Pilisi Pál* tanító a „*Család és az iskola*” címmel. Úgy vélte, a gyermekek nevelése, tanítása szempontjából nagy hatása van a családi életnek, és annak, hogy összhang legyen az iskola és a szülők között. Kiemelte, hogy az otthon látott példa milyen fontossággal bír az érzelmi, erkölcsi fejlődésben lévő gyermekek számára: a szülők egyetértése a nevelés terén, a meghitt és szeretetteljes családi légkör, a becsületes munka mind befolyásolja a gyermek viselkedését. Hozzátette, hogy természetesen rendes, becsületes, dolgozó szülő gyermek is kerülhet rossz társaságba, amely „*el is ronthatja a gyereket*”. Úgy vélte azonban, hogy a szülői törődés ennek megfelelő gátja lehet, ezzel szemben, ha a szülők nem fordítanak kellő figyelmet gyermekükre, könnyen „*iskolába nem járó, mulasztó*” lehet belőle. Mindezek érdekében rendkívüli fontosságot tulajdonított a tanító és a szülők közötti jó kapcsolat kialakításának és ápolásának, a kölcsönös bizalom megteremtésének, amelyre a tanítóknak véleménye szerint kötelessége törekedni a gyermekek érdekében.¹⁶

3. A pécsi tankötelesek tolvajbandája

Pilisi Sándor tanító fent ismertetett írásában rávilágított a szülői nevelés, illetve annak nem megfelelő volta vagy hiánya hatására, ehhez kapcsolódik a pécsi tolvajbanda esete. A pécsi állami népiskolai Gondnokságtól 1938. június 28-án levél érkezett a tanfelügyelőhöz a „*pécsi tankötelesek tolvajbandája*” tárgy alatt. Ebben a jelentésében beszámolt a Gondnokság egy tanköteles gyermekekből álló társaságról, amelyet a tárgyban jelzettek szerint tolvajbandaként címkéztek fel.¹⁷ Az ügy – tekintettel az eset körülményeire, így például a tolvajbanda tagjainak életkorára - nagy érdeklődést váltott ki a város lakossága részéről. Ezt jól mutatja az is, hogy a Dunántúl és a Pécsi Napló napilapokban is több cikk jelent meg már a Gondnokság jelentését megelőzően. A Dunántúl 1938. április 21-i és 22-i számában is foglalkoztak a tanköteles gyermekekből álló társasággal: az írásokból kiderül, hogy a kilenctagú gyermek-tolvajbanda városszerte betöréseket, lopásokat hajtott végre, két hét leforgása alatt közel ötven ilyen esetről számoltak be. A banda tagjai közül kettő éppen elmúlt 12, hét pedig mindössze 8 éves volt a cselekmények elkövetésekor,¹⁸ tehát bőven tanköteles korúak voltak. A Pécsi Napló beszámolt az eset érdekességeként arról, hogy a titokzatos tolvajok főként élelmiszereket vittek el, valamint – ahogyan az már másnapra kiderült – azt a kevés pénzt, amit szintén magukhoz vettek, mind cukorkára költötték; így természetesen a rendőség nyomozása

¹⁵ BUTI, A falu és a nyolcosztályos népiskola 13–18.

¹⁶ PILISI, Család és az iskola 16–20.

¹⁷ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai 1087/1938.

¹⁸ Gyermekekből álló tolvajbandát leplezett le a pécsi rendőrség 3.; Mi történjék a leplezett gyermektolvajbanda tagjaival? 5.

hamar eredményre vezethetett.¹⁹ A Pécsi Napló április 22-i számában a lopások és betörések számát már hatvanra tették.²⁰

A Dunántúl írásában a következőképpen jellemzik a történeteket: „*Valamennyien iskolakötelesek még, de kellő szülői felügyelet és talán nemtörődömség következtében a züllés útjára sodródtak és bandát alakítva követtek el bűnöket*”²¹. A Gondnokság ezt kiegészítette azzal, hogy a gyermekek „*a város különböző részeiben lakó oly tankötelesekből verődtek össze, akiknek szülői, gondviselői részben a legnagyobb nélkülözések között élnek, részben sok gyermekes családból valók, ahol a szülők mindegyike kénytelen nap-nap után munkába járni és gyermekeiket felügyelet nélkül hagyni, sajnos ohyanok is vannak közöttük, akiknek gondviselői önmaguk sem tartják tiszteltben a magántulajdont és így természetes, hogy gyermekük is a lejtőre sodródott*”.²² Ebből a jelentésből is kitűnik a szülői gondozás fontossága a tanköteles korban lévő gyermekek tekintetében, akik megfelelő felügyelet nélkül a városban szabadon követhettek el büntetendő cselekményeket. Azonban meglepő a szülők reakciója arra, hogy a rendőrség leleplezte gyermekeiket: a Dunántúl arról számolt be, hogy maguk a szülők kérték gyermekük javítóintézetben való elhelyezését, arra hivatkozva, hogy „*hiábaavaló minden szülői figyelmeztetésük és szigoruk, ők maguk munkába járnak és nincs aki gyermekeikre felügyeljen*”.²³ Ez azonban amellett, hogy a szülőkre sem vetett jó fényt, a rendőrség számára sem lehetett megoldás, hiszen 12 év alatt a gyermekekkel szemben jóformán semmit nem tehettek, ahogyan erre a Pécsi Naplóban is felhívták a figyelmet: „*A rendőrség ezúton is figyelmezteti a nagyközönséget, hogy különösen a kolduló kisgyerekekkel szemben tanúsítsa a legnagyobb óvatosságot, hiszen a 12 évnél fiatalabbak büntetőjogilag nem is vonhatók felelősségre, viszont a kárösszeg megtérítését se tudja biztosítani a rendőrség, hiszen — amint a példa mutatja — a kis tolvajok sürgősen cukorra, mozzira vagy színházjegyre cserélik be a lopott pénzeket*”.²⁴ A Dunántúl másnapi száma már arról számolt be, hogy „*a bűn lejtőjére került gyermekeket dorgálás után hazabocsátva átadták a szüleiknek*”. Annak érdekében, hogy a gyermekek züllésének gátat vessenek, már a cikkben felmerült a napközi otthonok létesítése, ahol biztosított az otthoni felügyeletet nélkülöző gyermekek magatartásának figyelemmel kísérése.²⁵ A gondnokság ennek megfelelően felmérést végzett – a tolvajbanda ürügyén – a megfelelő szülői gondozást nélkülöző gyermekekről. Ez alapján megállapították, hogy 335 fiú és 296 lány (iskolák szerinti bontásban a 2. képen) nélkülözi a pécsi tankötelesek közül a megfelelő otthoni felügyeletet, azonban hozzátették, hogy alaposabb vizsgálat után ez a szám valószínűleg még magasabb lenne. A problémát már a tolvajbanda létrejötte előtt felismerték, és a tendencia javítása érdekében napközit állítottak fel a Szieberth Róbert Elemi Iskolában, azonban helyszűke miatt ez nem volt képes befogadni az összes délutáni gondozásra szoruló tanköteles gyermeket.

A város polgármestere tárgyalásokat kezdeményezett újabb napközik felállítására. Ennek eredményeképpen az ún. Stockház épületét napközi létesítésére átengedték, ahol a várakozások szerint 200 tanköteles gyermeknek terveztek napközbeni ellátást adni, azonban további megoldást a Gondnokság jelentése idején (1938 június) még nem találtak. A Stockház a város nyugati felében található iskolák diákjai számára volt elegendő, ezen felül javaslatként a Gondnokság részéről felmerült az állami támogatás igénylése a keleti városrész iskolakötelesei számára felállítandó napközikehez.²⁶ A Dunántúl már a tolvajbanda tagjainak hazaengedése másnapján megírta, hogy a

¹⁹ Ötven lopást követett el egy fiatakoruakból álló tolvajbanda 5.

²⁰ Hatvan lopást ismert be a tolvajbanda, melynek tagjai 7-14-éves gyermekekből állottak 4.

²¹ Gyermekekből álló tolvajbandát leplezett le a pécsi rendőrség 3.

²² MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai 1087/1938.

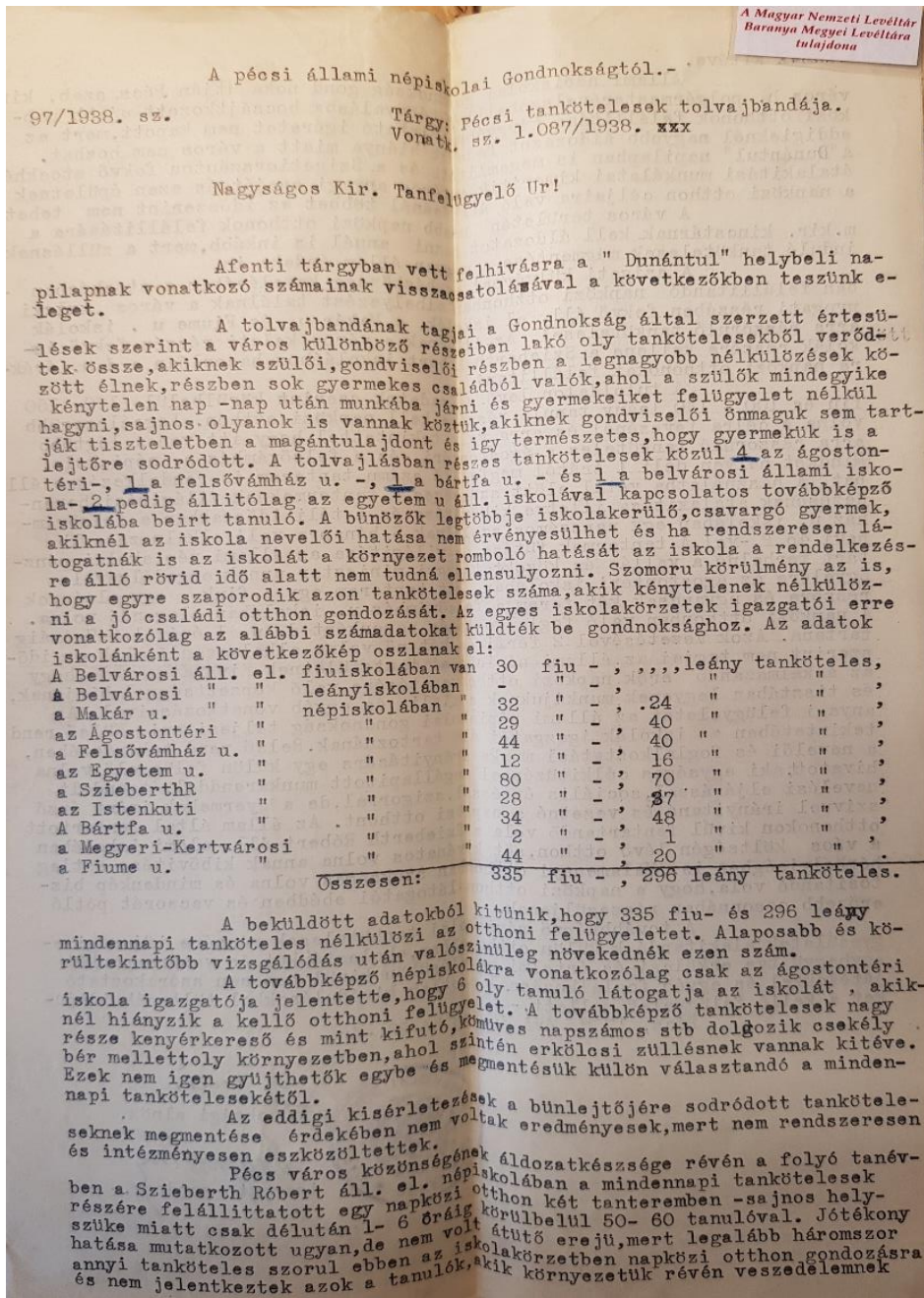
²³ Gyermekekből álló tolvajbandát leplezett le a pécsi rendőrség 3.

²⁴ Hatvan lopást ismert be a tolvajbanda, melynek tagjai 7-14-éves gyermekekből állottak 4.

²⁵ Mi történnék a leleplezett gyermektolvajbanda tagjaival? 5.

²⁶ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai 1087/1938

gyermek elzülésének megelőzése érdekében – mivel többek között a javítóintézet a 12 év alatti gyermekek körében nem lehetséges – átalakítják az egyházi kézben lévő Stockházat napközi otthonná a megfelelő gondozást nélkülözö gyermekek számára. A szigeti egyházközség, a ferences rend és a városvezetés összefogásával megvalósított napköziben a tervek szerint a gyermekek orvosi ellátást és étkezést is igénybe vehetnek majd, amely hozzájárulhat egészséges fizikai fejlődésükhöz – a napközi felügyelő tanítói által elősegítendő lelki-szellemi nevelésük mellett.²⁷

2. kép: A pécsi állami népiskolai Gondnokság jelentése, 1. oldal, MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 1087/1938

²⁷ Napközi otthon lesz a Szigeti országúti stockházból 2.

A Magyar Nemzeti Levéltár
Baranya Megyei Levéltára
tulajdona

vannak kitéve.

Állami népiskolai gondnokság gondnok utján Pécs szab. kir. város h. polgármesterével szöveges tárgyalásba bocsájtkozott újabb napközi otthonok felállítására tárgyában. Biztató ígéretet nem kapott, mert az eddigieknél nagyobb áldozatot fedeztet hiánya miatt a város nem hozhat. A "Dunántul" napilapban is megemlített és a Szigetországon fekvő stockház átalakítási munkálatai kimerítik a város anyagi erejét és ezen épületnek a napközi otthon céljaira való átadásánál többet ez időszereint nem tehet.

A város területén újabb napközi otthonok felállítására a m.kir. kincstárnak kell áldozatot hozni annál is inkább, mert a züllésnek induló tankötelesek megmentése a magyar állam érdeke is.

A szigeti külvárosi egyházközség kezelésében a stocházban - ban felállítandó napközi otthonban elhelyezést találnak a város ~~közé~~ nyugati részében fekvő áll. el iskolák, a Makár u. és Fiume u. iskolák arra rászoruló tankötelesei. Az államnak a város keleti részén fekvő iskolák részére kellene a Szieberth Róbert iskolaéhoz hasonlóan a d.u. órákra napközi otthonokat felállítani.

A tuloldalon levő adatok szerint körülbelül 100-150 fiu és 100-140 leány tanuló részére kell napközi otthon. Legcélszerűbb volna e célra fevésénél és arra való tekintettel, hogy itt van a legtöbb arra rászoruló tanköteles a ágostontéri - és a felsővámház u. népiskola. Mindkét helyen déli 1 órától megfelelő számú tanterem is rendelkezésre állhat. A használatba vétel előtt szükséges a tantermeknek világítási berendezésének átalakítása illetve kibővítése és a téli időszakban a felsővámház u. iskolában egy napszámos szolgának 5 hónapra való alkalmazása kb. havi 40 P.-vel. A tantermek fűtése és világítása az állami népiskolai pénztárt terhelné a vallás és közoktatásügyi miniszter urnak engedélyével. Egyelőre az ágostontéri iskolában két tanterem egy a fiuk, egy aleányok részére és ugyancsak két terem a felsővámház u. iskolában elegendő volna. A napközi otthonban való foglalkoztatás naponként d. u. 1 órától 6-7 óráig tartana. Azok vezetésével 2 férfi és két nő volna alkalmazandó, akik ez időszereint nem tagjai az állami népiskolai tantözetnek. Kívánatos volna, hogy az alkalmazandó erők napközi otthonvezetésére való képzettséggel birjanak, és tisztában legyenek munkájuknak szociális és egyéb vonatkozásaival. Az anyagi felügyeletet az állami népiskolai gondnokság teljesíteni. Külső rend tekintetében az iskolák igazgatói alá tartoznának. Belső rend tekintetében, a nevelői és foglalkoztatási munka irányítására egy külön felügyelő volna hivatott, aki egységes célkitűzéssel megállapított munkarenddel, átgondolt nevelési eljárással, szociális érzéssel, szigorral, de a gyermekek iránt érző szívvvel irányítaná és vezetné a napközi otthont. Az állam által fentartott otthonokon kívül fentartandó volna a Szieberth Róbert áll. elemi iskolában a város költségén lévő otthon, sőt kívánatos volna annak kibővítése estleg bérhelyiségben is. Valamennyi otthonban szükséges volna és mindenképp biztosítandó volna, hogy a napközi otthon látogatói ebédben és vacsorát pótló erősebb oszonnában részesüljenek.

A továbbképző népiskolai tankötelesek részére ifjúsági egyesületek alakítandó külön otthonokban, ahol esténként és vasárnaponként egybegyűjtve erkölcsi és értelmi nevelésükön kívül nemesen szórakoztató játékokkal és egyéb foglalkozással, esetleg kirándulásokkal töltanék idejüket a kellő felügyelet mellett.

Pécs, 1938. évi június hó 28.-án.

Gyinter
gondnoksági elnök.

Megyeri István
igazgató gondnok.

3. kép: A pécsi állami népiskolai Gondnokság jelentése, 2. oldal, MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 1087/1938

Felkerestek további helyi egyházközösségeket is újabb napközi otthonok létesítésének támogatására, azonban az evangélikus és a katolikus egyház arról értesítette a tanfelügyelőséget, hogy nem áll módjukban a költségekhez hozzájárulni;²⁸ ezzel szemben a református egyházközség úgy nyilatkozott, hogy „*kész anyagilag is támogatni olyan napközi és foglalkoztató otthont, melyet akár a város, akár a társadalom felekezeti közí jelleggel alakít*”.²⁹ További kutatás tárgya annak kérdése, hogy a napközi otthonok létesítése hogyan alakult egyházi vagy állami támogatással, illetve milyen hatásuk volt a szülői felügyeleti jogok érvényesítésére és annak irányára.

4. Összegzés

Bár Hóman Bálint kultuszminiszter a törvény miniszteri indokolásában kifejtette, hogy az 1940. évi XX. törvénycikket megelőzően „igen sok iskolában a társadalom sürgetésére máris be kellett vezetnünk a nyolcosztályos mindennapi oktatást és nevelést”³⁰, azonban a levéltári iratok alapján a gyakorlatban még nem alkalmazták ezeket Pécsen a tolvajbanda létrejötte idején. A nyolcosztályos népiskolai oktatás későbbi, törvény általi bevezetése erre a problémára is részben megoldást nyújthatott, hiszen a nagyobb, 7-8. osztályos korú gyermekeket általa legalább délelőttönként foglalkoztatták. Azon gyermekekkel kapcsolatban, akik a megfelelő otthoni felügyeletet nélkülözni kényszerültek, fontos lépés volt a napközi otthonok felállítása annak érdekében, hogy a gyermekek a délutánt is felügyelet alatt és hasznosan töltsék. A szülői gondozás kérdése azonban továbbra is lényegi pontját képezte a tanköteles gyermekek viselkedésének. Ahogy arra több írásban is felhívták a figyelmet, ebben az életkorban a családi környezet számottevően befolyásolta – illetve befolyásolja ma is – a gyermekek viselkedését, így elsősorban a szülő és a gyermek, másodsorban a család és az iskola viszonyban kellett a megoldást keresni – többek között a nyolcosztályos népiskolai oktatás bevezetésének sikerességéhez is.

Felhasznált források és irodalom

1940. évi XX. törvénycikk

MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai, 1087/1938, 1087/6/1938, 1087/7/1938, 1087/8/1938, 1695/1942

BUTI Sándor: A falu és a nyolcosztályos népiskola. Evangélikus Népiskola 1940/1. sz. 13–18.

Gyermekekből álló tolvajbandát leplezett le a pécsi rendőrség. Dunántúl 1938/88. sz. 3.

Hatvan lopást ismert be a tolvajbanda, melynek tagjai 7-14-éves gyermekekből állottak. Pécsi Napló 1938/89. sz. 4.

Hóman Bálint kultuszminiszter költségvetési beszédében bejelentette a nyolcosztályos népiskola megvalósítását. Néptanítók Lapja 1939/23. sz. 913.

Indokolás „az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról” szóló törvényjavaslatához. Néptanítók Lapja 1940/10. sz. 394–403.

KÓSA Kálmán: A nyolcosztályos népiskola és az egyházak. Néptanítók Lapja 1939/20. sz. 793–796.

MANN Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. Budapest 1997

Mi történjék a leplezett gyermektolvajbanda tagjaival? Dunántúl 1938/89. sz. 5.

Napközi otthon lesz a Szigeti országuúti stockházból. Dunántúl 1938/91. sz. 2.

NIKLAJ Patrícia Dominika: Szülők jogai és kötelességei az iskolalátogatással kapcsolatban a 20. század kezdetén. DÍKÉ 2018/2. 51–65.

Ötven lopást követett el egy fiatalokból álló tolvajbanda. Pécsi Napló 1938/88. sz. 5.

PILISI Pál: Család és az iskola. Evangélikus Népiskola 1939/1. sz. 16–20.

²⁸ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai 1087/8/1938, 1087/7/1938

²⁹ MNL BaML VI. 502. Bvm. és Pécs v. Tanfelügyelőségének iratai 1087/6/1938

³⁰ Indokolás „az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról” szóló törvényjavaslatához 394–403.

RÉKASINÉ ADAMKÓ Adrienn

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.09

PhD-jelölt

PTE ÁJK

Az örökbefogadás bírósági gyakorlata (1953–2014)

The Judicial Practice of Adoption (1953–2014)

The Act on Marriage, Family and Guardianship, which came into effect on January 1, 1953, was a milestone in the adoption legislation compared to the proposal of the Hungarian Private Law Code. It institutionalized the fate of orphans and half-orphans of world wars, and the specific purpose and desire of families without children, because by suppressing the former primary inheritance goal, it provided the child with proper education and care in the adoptive family. When the adoption contract was terminated, the legislator gave the guardianship authority the power of further authorizing adoption. The legal institution of secret adoption, which came into effect in 1974, created conditions for discreet adoption (incognito) so the adoptee's "new" life and integration could be as harmonious as possible. In my study, I present the innovations of the Family Act, compared to the Proposal of the Private Law Code of Hungary, with the addition of judicial practice. My publication also reveals how the adopted child and the adoptive person were in a better position.

Keywords: *purpose of adoption, judicial reinforcement, guardianship authority, active and passive adoption capacity, double inheritance law, adoption contract, legal effects of adoption, adoption of children communally*

1. Bevezetés

Tanulmányomban az első magyar családjogi törvénykönyv (a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény, a továbbiakban: Csjt.) örökbefogadási rendelkezéseit ismertetem a bírói joggyakorlat valamint a levéltári források tükrében. Publikációm első részében az 1928. március 1. napján, a Képviselőház elé terjesztett Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Javaslat (a továbbiakban: Mtj.) adoptációra vonatkozó rendelkezéseit röviden tekintem át, mivel ezen időszak jogi szabályozását e folyóiratban megjelent tanulmányaimban korábban már bemutattam. Írásom második felében az Mtj. által ismertetett szabályozással ellentétes – a gyámhatóság engedélyezésén alapuló – Csjt. örökbefogadási szabályait ismertetem a polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény hatálybalépéséig, azaz 2014. március 15. napjáig a teljesség igénye nélkül, tekintettel a terjedelmi korlátokra valamint arra, hogy a korszak gazdag szakirodalmát már szintén feldolgoztam.¹ Az elmélet mellett az 1953 – 2014 közötti bírói joggyakorlatot, valamint a korábbi tanulmányaimban elkezdett levéltári kutatómunkát folytatva a

¹ A témával többek között BACSÓ Jenő, BEKE – MARTOS Judit, BÉNYEY Noémi, CSIKY Ottó, FILÓ Erika, GÁL Dezső – NYÁRÁDY László, HEGEDŰS Andrea, NIZSALOVSKY Endre, HEGEDŰS Andrea, JOBBÁGYI Gábor, KATONÁNÉ PEHR Erika, KÓRÓS András, PAP Tibor, ROZSOSNÉ ORBÁN Krisztina, SZEIBERT Orsolya, WEISS Emília műveiben részletesen foglalkozott.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának forrásait is példaként szemléltetem. Céloom, hogy e két szabályozás összehasonlításával az örökbefogadási eljárás azonosságait illetve különbözőségeit megállapítsam.

2. Az előzmények²

A 19–20. század fordulójának magánjogi kodifikációs törekvései sikertelennek bizonyultak, miután a tervbe vett kódex országgyűlés elé terjesztett javaslatának törvényi elfogadása 1928-ban elmaradt. A korszak jogösszefoglaló tudományos művei közül különösen figyelemre méltó *Meszlény Artúr* egyetemi tanár 1931-ben írt Magyar Magánjog I. című műve, amely úgy egészítette ki *Márkus Dezső* századforduló éveiben kiadott Magyar magánjog c. művét, hogy annak alapját már az Mtj. képezte. E mű pontos képet adott arról, hogyan alakult az adott szokásjogi intézmény a bírói jogban, és arra tekintettel a kodifikátorok milyen álláspontot alakítottak ki. A módszer közvetett hatása abban állt, hogy segítette a törvényként el nem fogadott ún. kodifikálatlan kódex tartalmának mindennapi jogéletbe való átvételét.

Börcsök Andor a Magyar jogi lexikon hasábjain az örökbefogadás fogalmát a következőképpen határozta meg: „(...) a szülő és gyermeke között létező és a vérségi leszármazáson nyugvó, természetes kapcsolatot utánzó jogintézmény”.³ A házasságon kívül született gyermek törvényesítésének egyik eszközeként is szabályozta az Mtj. az örökbefogadás intézményét, kimondta, hogy a házasságon kívüli gyermek örökbefogadása nem gátolja az örökbefogadott törvényesítését. Az örökbefogadás érvényes létrejötté feltételeként azt kívánta meg, hogy a leendő örökbefogadó szülő nagykorú legyen, ne legyen ivadéka,⁴ és legalább tizenhat év korkülönbség álljon fenn az örökbefogadó szülők és örökbefogadott között. Az igazságügyminiszter különös méltánylást érdemlő esetben megerősíthette a szerződést akkor is, ha az örökbefogadónak vérszerinti ivadéka volt, vagy ha a korkülönbség kelléke hiányzott, de ebben az esetben is az örökbefogadottnak legalább tizenkét évvel fiatalabbnak kellett lennie az örökbefogadónál. Házastársakat kivéve többen ugyanazt a személyt nem fogadhatták örökbe. Az örökbefogadáshoz való hozzájárulás tekintetében a kódex különbséget tett törvényes és házasságon kívül született gyermek között, ugyanis kiskorú törvényes gyermeket csak szüleinek, kiskorú házasságon kívüli gyermeket csak anyjának beleegyezésével lehetett örökbe fogadni. Házastárs csak házastársának beleegyezésével fogadhatott örökbe és volt örökbefogadható, kivéve, ha a házastársak ágytól és asztaltól való különélését rendelte el a bíróság.⁵ Aktív örökbefogadási képessége a teljeskorú és önrendelkezési joggal bíró magyar állampolgárnak volt. Passzív örökbefogadási képesség⁶ kiterjedt a nagykorú személyre is, aki maga vagy meghatalmazott útján köthette meg a szerződést. 1867 óta a magyar

² Lásd RÉKASINÉ ADAMKÓ, Az örökbefogadás Magyarországon 1946 előtt 72–93.; RÉKASINÉ ADAMKÓ, Aki megment egy életet 94–114.

³ BÖRCSÖK, Örökbefogadás 753.

⁴ Ivadék alatt a lemenő rokont kellett érteni.

⁵ A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk (Ht.) 76. §, 78–79. szakaszaira alapított abszolút bontó okok esetében a bíró ezt a kibékülés megkísérlése céljából hivatalból rendelte el, illetve csak akkor mellőzhette, ha a kibékülésre nem látott eredményt. A Ht. 80. §-a, azaz a relatív bontó okok esetében a bíróság mindenkor köteles volt elrendelni a különélést, melynek időtartama 6 hónap és egy év között mozoghatott. Lásd bővebben: HERGER, A nővértől az állami anyakönyvezetöig 188–189.

⁶ Azt jelentette, hogy ki válhat örökbefogadottá.

királyi igazságügyminiszter erősítette meg a szerződéseket⁷, mely nem jelentett érvényességi feltételt, csupán konstitutív jellege tanúsította, hogy a szerződés a felek akaratából kötött, az alaki és az anyagi jogszabályoknak megfelelt. Az örökbefogadó szerződés az igazságügyminiszteri megerősítéssel lépett hatályba mind kiskorú, mind nagykorú örökbefogadott esetében, melyet a miniszter rendeleti formában adott ki. Az örökbefogadó szerződést mint közokiratot az örökbefogadónak az örökbefogadandóval kellett megkötnie. Az igazságügyminiszter a megerősítést csak akkor tagadhatta meg, ha az örökbefogadásnak valamely törvényes kelléke hiányzott, vagy ha a feleknek a körülményekből nyilvánvaló akarata a valóságban nem családjogi viszony alapítására irányult. Az örökbefogadás legfontosabb joghatásaként megszűnt az örökbefogadott vérszerinti szüleinek szülői hatalma; kiskorú örökbefogadott gyermek esetén a vérszerinti szülő személyes érintkezési joga fennmaradt, melyet a gyámhatóság szükség esetén – a gyermek érdekében – korlátozhatott, elvonhatott. Az örökbefogadással az örökbefogadott az örökbefogadó törvényes gyermekének jogállásába lépett. Akit házastársak fogadtak örökbe, azt a házastársak közös törvényes gyermekének jogállása illette meg (közösgyermekké-fogadás). Közösgyermekké-fogadás volt az is, ha az egyik házastárs a másik házastárs gyermekét fogadta örökbe, kivéve, ha a feleség fogadta örökbe férjének házasságon kívül született gyermekét. Az örökbefogadó szerződéssel az örökbefogadó, közösgyermekké-fogadás esetében a férj saját családi nevét átruházhatta az örökbefogadottra.

A magyar jogban az örökbefogadásnak az örökössé tétel volt a legjelentősebb célja. Az örökbefogadó halála után az örökbefogadott gyermek egyenlő jogi szempont alá esett az örökbefogadó leszármazóival, őt törvényes örökösödési jog illette meg.⁸ Az örökbefogadott gyermek csak a vele szerződő örökbefogadó szülők irányában nyert jogokat, öröklési joga csak arra a vagyponra terjedt ki, amely az örökbefogadó szülők hagyatékához tartozott.⁹ A kötelesrész tekintetében a jogszabály kimondta, hogy a kötelesrészre jogosult leszármazó kötelesrésze az örökbefogadás által sem sérthető, és ennél fogva az örökbefogadott gyermek a korábban született törvényes gyermeket illető kötelesrész arányának meghatározásánál számításba nem vehető, jöllehet az ő öröklési joga a törvényes gyermekével egyenlő volt.¹⁰ Az örökbefogadás kihatott az örökbefogadott ivadékaira is, azonban nem hatott ki az örökbefogadó rokonaira. Az adoptáció sem az örökbefogadottak között, sem ők és egymás törvényes gyermekei között rokonsági köteleket és ennek következtében törvényes öröklést nem állapított meg.¹¹ Az örökbefogadott után az örökbefogadó nem örökölhetett, tehát az örökbefogadás folytán az örökbefogadó szülők után egyoldalú jog keletkezett az örökbefogadott javára.

Az örökbefogadó szerződésben az örökbefogadott gyermek édesapja (törvényes képviselője) nem mondhatott le mindazon kötelezettségekről, amelyek őt mint apát terhelték, mert a természetes szülőnek a más által örökbefogadott gyermeke iránti kötelezettségei az örökbefogadás ténye dacára is fennmaradtak.¹² Az örökbefogadott gyermek tartásra volt jogosult, vérségi

⁷ BÖRCSÖK, Örökbefogadás 755.

⁸ FABINYI, Magyar Magánjog mai érvényében 67.

⁹ FABINYI, Magyar Magánjog mai érvényében 67.

¹⁰ FABINYI, Magyar Magánjog mai érvényében 501.

¹¹ FABINYI, Magyar Magánjog mai érvényében 67.

¹² BÖRCSÖK, Örökbefogadás 757.

összeköttetésen alapuló minden joga fennmaradt (öröklés, tartás és nevelés iránti igénye), mivel az örökbefogadás nem szüntette meg a vérségi kapcsolatot és az ezen alapuló öröklési jogot. A joggyakorlat nemcsak azt mondta ki, hogy a törvényes gyermek köteles vagyontalan és keresőképtelen szüleit eltartani, hanem azt is, hogy az örökbefogadott gyermek is köteles örökbefogadó szüleit eltartani, így megeshetett, hogy az örökbefogadott gyermeknek kétfelé kellett tartást fizetnie. Ugyanakkor az örökbefogadó szerződés nem szüntette meg a vérszerinti szülő tartási kötelezettségét, csak a tartási kötelezettség sorrendjét változtatta meg, ugyanis elsősorban az örökbefogadó lett tartásra kötelezve, ha pedig a tartást az örökbefogadó nem teljesítette vagy az örökbefogadási jogviszony megszűnt, a kötelezettség ismét a vérszerinti rokonokra hárult. Az örökbefogadást – kétoldalú jogügylet révén, a szerződésre nézve érvényes korabeli jogszabályok szerint – egyoldalúan fel nem bonthatták.

Két kivételes megszűnési okot azonban szabályozott az Mtj., melyekben az örökbefogadás hatálya a törvény erejénél fogva megszűnt. Az egyik esetben az örökbefogadó az örökbefogadás fennállása alatt – a törvény tilalma ellenére – kötött házasságot az örökbefogadottal vagy annak ivadékával, akire az örökbefogadás kihatott, melynek következtében az örökbefogadás a házasságkötéssel a házastársak között megszűnt (hiszen ugyanazon személyek között egyidejűleg nem állhatott fenn házastársi és szülő-gyermek viszony). A másik kivételes esetben az örökbefogadó saját házasságán kívül született gyermekét fogadta örökbe és őt később törvényesítette (ekkor az örökbefogadás a törvényesítéssel szűnt meg). Az örökbefogadás szerződéssel való felbontásáról is rendelkezett az Mtj., melyhez szintén igazságügyminiszteri megerősítésre volt szükség, ugyanazon alaki, anyagi kellékek vonatkoztak rá, mint az örökbefogadó szerződés megkötésére. A felbontó szerződést az örökbefogadónak az örökbefogadottal kellett megkötnie, amelyet jóváhagyás miatt be kellett mutatni a gyámhatóságnak. A gyámhatóság az összes körülmény figyelembe vétele mellett döntötte el, hogy a felbontás a kiskorú érdekeinek megfelel-e, rá nézve előnyös-e. Ha a gyámhatóság a felbontó szerződést jóváhagyta, ezt követően az igazságügyminiszterhez terjesztette fel megerősítés céljából, aki, ha annak törvényes feltételei és kellékei fennálltak, megerősítette. Az örökbefogadó szerződés bírói felbontását az Mtj. is szabályozta, ha az örökbefogadott vagy az örökbefogadó olyan cselekményt követett el, amely miatt a szülő ivadékát vagy az ivadék szülőjét kitagadhatta, vagy pedig, ha az örökbefogadott vagy az örökbefogadó az örökbefogadással járó kötelességeit szándékos magaviseletével egyébként oly súlyosan megsértette, hogy emiatt az örökbefogadás fenntartása a másik félre nézve elviselhetetlenné vált. Az örökbefogadás a felbontó ítélet jogerőre emelkedésének napján a felek között megszűnt. A felbontás az örökbefogadott ivadékaira akkor hatott ki, ha ahhoz ők is hozzájárultak. Az örökbefogadás megszűnése után az örökbefogadott és ivadékai nem viselhették tovább az örökbefogadó családi nevét, kivéve a közös gyermekké fogadás esetét, ha az örökbefogadást az egyik házastárs halála után szerződéssel bontották fel.¹³

¹³ Lásd továbbá a korszak magánjogi irodalmából GAÁR, Az örökbefogadásról című művét (1898).

3. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény örökbefogadásra vonatkozó rendelkezései a bírói joggyakorlatban

Az 1960-as és 1970-es években csaknem mindenütt az örökbefogadás szabályainak részleges vagy teljes újraszabályozása volt megfigyelhető.¹⁴ A 20. századi fejlődési tendenciáit a világháborúk következtében maradt rengeteg hadiárva, illetve a század második felében a szocialista jogelmélet dogmatikája határozta meg. Magyarországon gyakran változó, fejlődő jogintézmény lett az örökbefogadás, melynek szabályait 1960-ban, 1977-ben, 1986-ban, 1990-ben és 1995-ben lényegesen módosították,¹⁵ nem utolsósorban a bírói joggyakorlat által gazdagított jogelvekkel.

Az 1945 utáni családjogi kódexek megalkotásától kezdődően következetesen az örökbefogadás elsődleges céljaként az örökbe fogadott kiskorú részére biztosított családi környezetet és családi nevelést fogalmazták meg.¹⁶ Az 1953. január 1-jén hatályba lépett Csjt.-ben megfogalmazott örökbefogadási cél nemcsak az volt, hogy a gyermek megfelelő nevelésben és gondozásban részesüljön, hanem az is, hogy a szülő-gyermeki kapcsolat alapján az idős örökbefogadó is támaszt, gondoskodást kapjon.¹⁷

A Csjt. szerint csak teljesen cselekvőképes, nagykorú személy lehetett örökbefogadó.¹⁸ A gyámhivatal a leendő örökbefogadó szülő otthonában környezettanulmányt készített, igazolást kért az örökbefogadó(k) jövedelméről, továbbá orvosi igazolást is megkövetelt arról, hogy az örökbefogadó szenved-e valamilyen betegségben (például TBC). (Lásd melléklet: 1. ábra)

A Csjt. megszüntette az örökbefogadás szerződéses formáját és az adoptáció gyámhatóság általi engedélyezését szabályozta.¹⁹ A törvény 48. §-a szerint az örökbefogadás érvényes létrejöttéhez két feltétel együttes fennállására volt szükség: az egyik a szülők és az esetleges házastárs megegyezése, a másik pedig a gyámhatóság - *konstitutív hatályú* - engedélyezése. (Lásd melléklet: 2. ábra)

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában Pécs Város II. kerületéből 1965 és 1966 között áttekintettem 17 örökbefogadási ügyet, melyek közül egy nemzetközi adoptáció, tizennégy házastárs általi, egy nagyszülők általi valamint egy nevelőszülő általi örökbefogadás volt. Ezen örökbefogadást engedélyező határozatok rendelkező része tartalmazta azt aényt, hogy a gyámhivatal az örökbefogadást engedélyezte, rögzítette az örökbefogadott gyermek új családnevét, továbbá rendelkezett arról, hogy ezen iratot a gyámhivatal megküldi Pécs Város Anyakönyvi Felügyelőjének abból a célból, hogy az örökbefogadó szülőket vérszerinti szülőként anyakönyvezzék. Az indoklás tartalmazta a tényállás rövid leírását, valamint azt a rendelkezést, hogy „(...) a fentiekre tekintettel az örökbefogadást az 1952. évi IV. törvény 48. §-a alapján engedélyezem” vagy „(...) tekintve, hogy a kiskorú megfelelő ellátása és helyesirányú nevelése az örökbefogadó által a jövőben is biztosítottnak látszik, ezért az 1952. évi IV. törvény 48. §-a alapján az örökbefogadást engedélyezem”. (Lásd melléklet: 3. ábra)

¹⁴ CSIKY – FILÓ, Magyar Családjog 204.

¹⁵ BEKE–MARTOS, Az örökbefogadás – jogtörténeti megközelítésben 18–23.

¹⁶ KÖRÖS, A családjog kézikönyve 446.

¹⁷ BH 2000. 60.

¹⁸ Csjt. 47. § (1)

¹⁹ KÖRÖS, A családjog kézikönyve 446.

Akarathiány esetén nem jöhetett létre egyezés a felek között. Ezért például akarathiány okából súlyos tévedésre alapítottan megtámadható volt az örökbefogadás olyan esetekben, amikor a csecsemőkorban örökbefogadott gyermekről csak később derült ki, hogy született és gyógyíthatatlan elmebajban szenved. Ugyanis, ha az örökbefogadási nyilatkozat hatálytalanítása iránt indított perben a bíróság megállapította, hogy a szülők akaratmegegyezése hiányzott, ezzel megdőlt a gyámhatóság jogot keletkeztető határozatának alapja is, tehát nem volt érvényes örökbefogadás.²⁰ Az örökbefogadást az örökbefogadó jogutódai is megtámadhatták, ha az örökbefogadó saját megtámadási szándékát is kétségtelenül kifejezésre juttatta és e szándékát csak azért nem valósította meg, mert abban akadályozva volt. Az örökbefogadó jogutódainak kellett bizonyítani a megtámadási szándékot és az akadályozás tényét is (például megindította a pert, de időközben jogerősen elítélték az örökbefogadottat).²¹

A bíróság döntésében kimondta, hogy az örökbefogadás engedélyezéséhez szükséges szülői hozzájárulás ítélettel nem pótolható, mivel a családi viszonyokat nem a polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: Ptk.), hanem a Csjt. szabályozta. Az örökbefogadás engedélyezéséhez szükséges nyilatkozat – amely a gyermekkel való családi kapcsolat megszűnését eredményezte – a szülő legszemélyesebb jogának számított. A Csjt. ezért olyan rendelkezést, amely lehetővé tette volna, hogy a szülői hozzájárulást a bíróság ítéletével pótolja, nem tartalmazott.²² A törvény később feljogosította a gyámhatóságot arra, hogy a gyermek érdekében az örökbefogadást a szülő hozzájárulása nélkül is engedélyezze. Ezt a jogi lehetőséget a Csjt. 1986. évi módosítása kizárta, ugyanis a szülőt csak akkor lehetett ettől a jogától megfosztani, ha a szülői felügyeleti jogát a bíróság megszüntette vagy egyéb, törvényben meghatározott körülmény merült fel, amelynek alapján mellőzhető volt a szülői hozzájárulás. A Csjt. 1990. évi módosítása a titkos örökbefogadások körét kibővítette az örökbefogadhatónak nyilvánítás jogintézményével.²³

Az örökbefogadás céljának egyenes következménye volt, hogy a Csjt. kizárta a nagykorú személy örökbefogadását, akinek esetében már nem valósulhatott meg a családi nevelés.²⁴ Ez pedig magában foglalta azt is, hogy a szülői felügyeleti jog az örökbefogadás folytán minden esetben átszállt az örökbefogadóra,²⁵ tehát megszűnt a nem teljes hatályú (*adoptio minus plena*) örökbefogadás.²⁶

A Csjt. 1974. évi módosítása azt kívánta elősegíteni, hogy az örökbe fogadott gyermek beilleszkedése minél harmonikusabb legyen, ezért általánossá tette a titkos örökbefogadás intézményét, mely szerint a szülő úgy járult hozzá gyermeke örökbefogadásához, hogy az örökbefogadó személyét és adatait nem ismerte. A vérszerinti szülő ezen nyilatkozatát nem vonhatta vissza. A gyermek képviseletéről, szükség esetén intézeti elhelyezéséről az örökbefogadás hatálybalépéséig a gyámhivatal gondoskodott. A vérszerinti szülő nem kapott értesítést gyermeke örökbefogadásáról, ahogy az arról rendelkező döntést sem támadhatta meg.

²⁰ P.K. 795/23. sz., BH. 1961.4.; BALOGH – ERDŐS – GÉCZY, Polgári Jogi Döntvénytár 383–384.

²¹ Legf. Bír. Pf. V. 24.128/1954. sz., B. H. 1955/5 sz. 845.; BALOGH – ERDŐS – GÉCZY, Polgári Jogi Döntvénytár 384–385.

²² BH 1992/1.28., JUHÁSZ, Polgári Elvi Határozatok 501–502.

²³ KATONÁNÉ PEHR, Örökbefogadás, <http://ijoten.hu/szocikk/orokbefogadas> 2018.

²⁴ CSIKY – FILÓ, Magyar Családjog 204.

²⁵ KÓRÓS, A családjog kézikönyve 446.

²⁶ CSIKY – FILÓ, Magyar Családjog 204.; Lásd továbbá DELI, Kinek az érdeke? 31–35.

Az örökbefogadott gyermeknek a Ptk. 1977. évi módosításáig kettős öröklési joga volt: vérszerinti rokonai, valamint örökbefogadói és azok rokonai után úgy örökölt, mint az örökbefogadók vérszerinti gyermeke. Az örökbefogadott és a vér szerinti rokonai közötti törvényes öröklési kapcsolat szempontjából az örökbefogadás titkosságát az örökhagyó halálakor hatályban lévő családjogi rendelkezések alapján kellett megítélni. A bíróság megállapította, hogy Ptk. 618. §-a alkalmazásában csak a Csjt.-ben taxatív felsorolt örökbefogadás tekinthető titkosnak. Az 1978. évi 2. tvr. 8. §-a szerint az öröklési jogviszony tekintetében a nyílt örökbefogadások „titkosnak” minősültek, ha az örökbefogadottat újra anyakönyvezték és szülőként az örökbefogadókat jegyezték be. Az örökbefogadást szabályozó Csjt.-t és az öröklési jogi szabályokat az 1987. évi 11. tvr. hozta összhangba, és 1987. szeptember 1-jei hatállyal az 1978. évi 2. tvr. 8. §-át úgy módosította, hogy a Ptk. 618. § alkalmazásában titkosnak a Csjt. szerint is titkosnak minősített örökbefogadás tekinthető. Így az öröklési jogvitát az örökhagyó halálakor az adott jogviszony keletkezésének időpontja szerint hatályos anyagi jog (Ptk. öröklési jogi) szabályai alapján kellett elbírálni. A 618. § alkalmazásában pedig titkos örökbefogadásnak a Csjt. 48. §-ában meghatározott esetek minősültek. Az örökbefogadás által a gyermek kivált vér szerinti családjából és új családi jogállást nyert az örökbefogadó családjában, mely rokoni kapcsolatot jelentett az örökbefogadó és annak rokonaival. Ezzel párhuzamosan az örökbefogadott gyermeknek a vér szerinti családjával való jogi kapcsolata megszűnt, amely alól szűk körben tett a jogszabály kivételt (Csjt. 51-52. §-ok). Így az öröklési jog az örökbefogadott számára – nyílt örökbefogadás esetén – kettős öröklési jogot biztosított. A Ptk.-nak az 1977. évi IV. törvénnyel beiktatott új 618. §-a vezette be az öröklési jogban a titkos örökbefogadás fogalmát, amely az örökbefogadott és vér szerinti rokonai között a törvényes öröklési kapcsolat megszűnését eredményezte. Eszerint titkos örökbefogadás esetén (Ptk. 618. §) az örökbefogadott és vér szerinti rokonai között – az örökbefogadás fennállása alatt – nincs törvényes öröklési kapcsolat.²⁷

A szülő, az örökbefogadó szülő tartási igényének jogalapját a Csjt. a következőképpen határozta meg: „*rokonaival szemben (...) az jogosult tartásra, aki magát eltartani nem tudja és akinek tartásra szorítható házasátársa sincs*”.²⁸ Az örökbefogadó szülőnek örökbefogadott gyermekével szembeni tartási jogosultsága sorrendben megelőzte a vérszerinti szülő tartási jogosultságát. Az örökbefogadás céljával, joghatásaival az állt összhangban, hogy az örökbefogadott gyermeket és leszármazóját az örökbefogadott vér szerinti szülőt megelőzően az örökbefogadó volt köteles eltartani (Csjt. 61. § (4) bekezdés). Mindezekből nemcsak az következett, hogy az örökbefogadott gyermeket az örökbefogadó szülőjével szemben ugyanolyan tartási kötelezettség terhelte, mint a vérszerinti gyermeket, hanem az is, hogy ha az örökbefogadó szülő és a vérszerinti szülő egyaránt jogosult volt tartásra, ez utóbbi tartási jogosultságát azonban az örökbefogadó szülő jogosultsága megelőzte (sőt a Csjt. 51. §-ának (1) bekezdése értelmében megelőzte az örökbefogadó szülő rokonainak esetleges törvényes tartási igénye is). Ez egyben azt jelentette, hogy az örökbefogadott gyermeknek a vérszerinti szülőjével szembeni tartási kötelezettsége az örökbefogadás folytán nem

²⁷ BH 2005. 177. Lásd továbbá HEGYHÁTI, Az örökbefogadás öröklésjogi hatásai 698–707. és NEMCSIK, Az örökbefogadás öröklési jogi hatásai 124–127.

²⁸ Bírósági Határozatok 562.

szűnt meg.²⁹ Az 1972. évi IV. törvény a Csjt. 61. §-ának (4) bekezdését hatályon kívül helyezte és kimondta, hogy a vérszerinti szülő az örökbefogadott gyermekét az örökbefogadó teljesítőképzetlensége esetén sem köteles eltartani, egyben megszűnik a szülőtartásra való jogosultsága is. Kivételt a törvény csak azzal a vérszerinti szülővel tett, akinek gyermekét saját házastársa fogadta örökbe (Csjt. 51. § (2) bek.).³⁰ A gyermek tartására vonatkozó kötelezettségét nem érintette az a körülmény, hogy a házassági életközösség megszakadását melyik fél magatartása okozta (Csjt. 51., 61. §). Az egymástól különélő szülők – a Csjt. 67. §-ában és a 7/1953. (II.8.) sz. Korm. rendeletben foglalt rendelkezéseknél fogva – kötelesek voltak gondoskodni gyermekük eltartásáról és e kötelességüknel nem volt jelentősége annak, hogy ki szolgáltatott okot az életközösség megszűntetésére. A Csjt. 51. § (1) bekezdése kimondta, hogy az örökbefogadott az örökbefogadással az örökbefogadó gyermekének jogállásába lép. E jogállásnak elsőrendű következménye az volt, hogy az örökbefogadó szülő ugyanúgy köteles volt gondoskodni az örökbefogadott gyermek tartásáról, mintha vérszerinti gyermekéről lett volna szó. A két gyermek között a tartás szempontjából különbséget tenni nem lehetett.³¹ Egy jogeset szerint a peres felek élettársi kapcsolatából 2000. július 10-én ikergyermekek születtek. A gyermekekről – akiket a felperes teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal ismert el a magáénak – születésük óta az alperesi édesanya gondoskodott. A bíróság gyermektartásdíj fizetésére kötelezte a felperest 2002. július 1-jétől kezdődően, aki azonban 2006. március 23-án a gyámhivatalnál hozzájárult az öt és fél éves ikergyermekei ismeretlen személy általi örökbefogadásához. A gyámhivatal a határozatában megállapította, hogy a felperesnek e nyilatkozata alapján a perbeli gyermekek vonatkozásában a szülői felügyeleti joga megszűnt. A felperes erre tekintettel keresetében kérte gyermektartásdíj fizetési kötelezettségének megszüntetését. A pert megelőzően valamint annak folyamán a gyermekek édesanyjuk (alperes) gondozásában éltek, akinek a szülői felügyeleti joga fennállt, így a gyermekek ismeretlen személy általi örökbefogadására nem kerülhetett sor. A bíróság döntésében kimondta, hogy a gyermek titkos örökbefogadásához hozzájáruló szülő tartási kötelezettsége e nyilatkozat megtételével – az apa szülői felügyeleti jogának megszűnése ellenére – nem szűnik meg, ugyanis a tartási kötelezettséget csak az örökbefogadás szünteti meg. A Csjt. 52. §-a értelmében az örökbefogadással szűnnek meg a vérségi jogállásból származó szülői felügyeleti és tartási jogok valamint kötelezettségek, tehát a vér szerinti szülő gyermektartásdíj fizetési kötelezettsége is.³²

A Ptk. 117 és 571. §§-ai alapján a bíróság elismerte az örökbefogadott gyermek tulajdoni igényét az örökbefogadó szülőkkel folytatott közös gazdálkodás során szerzett (épített) ingatlanra, mely a polgári jogi társasághoz hasonló gazdasági együttműködést eredményezhetett az örökbefogadott és az örökbefogadó szülei között. Egy konkrét esetben az örökbefogadott – egyező akarat folytán – keresményét a közös szerzés céljára rendelkezésre bocsátotta az örökbefogadónak, akik elismerték az örökbefogadott tulajdoni igényét, ugyanis az együttélés alatt közösen szerzett ingatlanok közül a szülőingatlan az örökbefogadott nevére került. A bíróság

²⁹ P.K. 795/55. sz., BH 1961.4.; BALOGH – ERDŐS – GÉCZY, Polgári Jogi Döntvénytár 412.; Bírósági Határozatok 564.

³⁰ P. törv. II. 20 773/1973. sz., BH 1974. 435.; ERDŐS – MAGYAR – ZOLTÁN, Polgári Jogi Döntvénytár 676.

³¹ Kecskeméti Megyei Bír. PF. IV. 20.113/1961. sz., BH 1961. 3030; BALOGH – ERDŐS – GÉCZY, Polgári Jogi Döntvénytár 403.

³² BH 2008. 16.

megállapította, hogy ugyan ez az elismerés jogilag szakszerűtlenül történt (mert a toldaléképület telekkönyvileg nem önállóulhatott, hanem mint alkotórész osztja az ingatlan egészének tulajdoni sorsát) de mivel megtörtént, így azt a bíróság nem hagyhatta figyelmen kívül. A bíróság kimondta, hogy szakértőnek kellett volna megállapítani, hogy az ingatlan mely hányadának felel meg az örökbefogadott illetősége. E körben figyelembe kellett volna venni az építkezés értéknövelő hatását, az együtt-gazdálkodás és a közös céllal történt együttműködés éveiben kifejtett felperesi szerzőtevékenység értékét is, ahogy azt is, hogy a közös gazdaságba mely időszakba, melyik fél, milyen értéket vitt és ezek milyen mértékben járultak hozzá a vagyon gyarapodásához, ahogy azt is fel kellett volna mérni, hogy a felperes keresőkéességétől a létfenntartására szolgáló kiadásokon felül jövedelmének mekkora hányadát bocsátotta az alperesek rendelkezésére, továbbá ez alatt a család együttesen milyen javakat szerzett és abból milyen hányadnak lett tulajdonosa az örökbefogadott (szülő). Csak a tényállás fentieknek megfelelő tisztázása után lehet megállapítani az együttélés ideje alatt szerzett vagyonra a szerzés arányát és azt, hogy az örökbefogadottnak volt-e a házból kielégítésre váró igénye.³³

Ha az örökbefogadást – a felek kölcsönös kérelmére – a gyámhatóság (Csjt. 56. §) vagy – valamelyik fél keresetére – a bíróság (Csjt. 57. §) ítélettel felbontotta, a felek közötti családi kapcsolat a vele járó jogokkal együtt megszűnt. Az örökbefogadás az ember személyi állapotát, ezen belül családi kapcsolatait határozta meg és határozza meg ma is. Ebből következően az örökbefogadás felbontására irányuló per a személyállapotról vonatkozó perek körébe tartozik, a személyállapottal kapcsolatos perben pedig az eljárás tárgyát képező jogviszonnyal a felek szabadon nem rendelkezhetek, így nem volt jogszabályi lehetőség arra, hogy az örökbefogadás felbontása kérdésében a felek a bíróság előtt egyezséget kössenek.³⁴ Az örökbefogadás felbontása nem érintette az eljárás megindítása előtt meghalt örökbefogadó után már megszerzett jogokat, valamint felbontás esetén nem lehetett a már átszállott örökséget visszakövetelni.³⁵ Adott esetben az örökbefogadó gazdaságában huzamosabb időn át végzett olyan munkáért, amely különben ellenszolgáltatás nélkül maradt volna, az örökbefogadott a vagyoni szaporulatból megfelelő részesedést, vagyoni szaporulat hiányában pedig az eset körülményei által indokolt méltányos díjazást követelhetett. Az ilyen igény az örökbefogadás felbontása iránt folyó perben kereset (vizontkereset) útján volt érvényesíthető.³⁶

A bíróság egyik döntésében megállapította, hogy az örökbefogadó által az örökbefogadottnak kiskorúsága idején nyújtott ajándék visszakövetelésére önmagában az örökbefogadás felbontása nem ad alapot. A konkrét tényállás szerint a gyermek édesanyjának halála után a felperes előbb az alperes gyámja lett, majd 1994-ben őt örökbe is fogadta. A felek között igen jó kapcsolat volt mindaddig, amíg a felperes új élettársi kapcsolatot nem létesített. A felek közötti harmonikus szülő - gyermek kapcsolat az alperes kiskorúságának ideje alatt romlott meg azért, mert az alperes nem volt képes a felperes új élettársával jó kapcsolatot kialakítani és az újjáalakult családjába beilleszkedni, ezért a felperes lakását a gyámhatóság hozzájárulásával elhagyta.

³³ BARDÓCZ – ERDŐS – GÉCZY – OROSZI, Polgári Jogi Döntvénytár 55–57. Lásd e témában POSZTÓSNÉ HEGEDŰS, A szülői felügyelet és az örökbefogadás 13–14.

³⁴ KŐRÖS, Családjog 251.

³⁵ 7/1974. VI. 27.; IM sz. r. 30. §

³⁶ PK 101.; JUHÁSZ, Polgári Elvi Határozatok 454.

A bíróság álláspontja szerint ez a tény azonban nem az akkor még kiskorú örökbefogadott alperes, hanem az örökbefogadó szülő felperes terhére volt értékelhető, hiszen nem a gyermektől, hanem kizárólag a születtől volt elvárható az, hogy a párválasztása, a társas kapcsolatainak és életkörülményeinek alakítása során a kiskorú gyermeke érdekeire figyelemmel járjon el és az új helyzetet a gyermekével elfogadtatni próbálja. A perben nem nyert bizonyítást az, hogy a felperest az általa az ajándékozáskor kifejezetten vagy legalább a megajándékozott alperes által kétséget kizáróan felismerhetően kinyilvánított olyan lényeges körülményre vonatkozó feltevés indította volna, amely utóbb végleges jelleggel meghiúsult, és amely nélkül az ajándékozáskor kétséget kizáróan nem került volna sor. Hasonlóképpen nem az alperes, hanem a kizárólag a felperes terhére értékelte a bíróság az örökbefogadás felbontását, mivel az erre irányuló pert az alperes nagykorúságának az elérését követően a felperes kezdeményezte és ezzel egyidejűleg az ajándék visszakövetelésére irányuló igényét is előterjesztette, holott önmagában az alperes elköltözésének ténye a családi kapcsolat ilyen módon történő megszüntetését sem indokoltta, sem szükségessé nem tette.³⁷

Az örökbefogadás felbontása iránt előterjesztett kereset elbírálásánál a bíróság mindig vizsgálta, hogy az örökbefogadás betöltheti-e még a társadalmi és jogi rendeltetését. A Legfelsőbb Bíróság már 1963-ban³⁸ rámutatott arra, hogyha az örökbefogadási szerződés megkötése és jóváhagyása a Csjt. hatálybalépése előtt történt, a szerződés felbontására – az 1952. évi 23. törvényerejű rendelet a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény hatálybalépése és végrehajtása, valamint a személyi jog egyes kérdéseinek szabályozása tárgyában (Csjt.) 60. §-a szerint – a korábban érvényben volt jogszabályokat kell alkalmazni. Az ítélkezési gyakorlat szerint az örökbefogadott részéről az örökbefogadóval szemben elkövetett durva sértés akkor szolgálhat a szerződés felbontásának alapjául, ha az egyik fél az örökbefogadással járó kötelezettségeit szándékosan és oly súlyosan megsértette, hogy az örökbefogadás fenntartása a másik félre nézve elviselhetetlenné vált. A Csjt. 57. § (1) bekezdése szerint az örökbefogadást a bíróság felbonthatja, ha az örökbefogadó vagy az örökbefogadott olyan szándékos magatartást tanúsított, amely miatt az örökbefogadás fenntartása a másik félre elviselhetetlenné vált. Az elviselhetetlenség fogalmát a törvény, illetve annak indokolása nem határozza meg, ezért azt a bíróságnak kellett pontosan mérlegelnie. Ezt a gyakorlatot tovább fejlesztve a Legfelsőbb Bíróság a Csjt. hatálybalépése előtt megkötött és jóváhagyott örökbefogadási szerződés felbontását akkor is megengedhetőnek találta, amikor akár az örökbefogadó, akár az örökbefogadott olyan szándékos magatartást tanúsított, amelynek következtében magának az örökbefogadásnak a célja is meghiúsult, az örökbefogadási szerződés tehát nem tölthette be társadalmi és jogi rendeltetését. A Csjt. 57. §-ának 1974. július 1-jén hatályba lépett új szövege ezzel lényegében azonos rendelkezést tartalmazott, amikor kimondta, hogy az örökbefogadást a bíróság felbontja, ha az célját és társadalmi rendeltetését nem tölti be.³⁹ A bíróságnak mindig gondosan meg kellett vizsgálnia, hogy tartós, azaz az örökbefogadási kapcsolatot valóban meghiúsító körülményekről van-e szó, vagy pedig múló, átmeneti, esetleg nevelési nehézségekből adódó problémáról.⁴⁰

³⁷ BH 2006. 188.

³⁸ P. törv. III. 20539/1963., BH 1963. 3788.

³⁹ P. törv. III. 20 401/1965/2. sz. határozat, ERDŐS – MAGYAR – ZOLTÁN, Polgári Jogi Döntvénytár 636–638.

⁴⁰ 7/1974. (VI.27.) IM. sz. r. 30. § (1) bek.

Az örökbefogadás felbontásánál a bíróság a kiskorú gyermek érdekét elsődleges szempontként értékelte.⁴¹ Mindaddig, amíg esély volt arra, hogy az örökbefogadás célját és társadalmi rendeltetését képes betölteni és a kiskorú örökbefogadott részére biztosítani az ezzel járó előnyöket, az örökbefogadást nem bontották fel. Önmagában az örökbefogadó szülők házasságának felbontása, egyikük újabb házasságkötése, eltávolodása a gyermektől és az, hogy az egyik örökbefogadó nem fontolta meg kellően az örökbefogadásra irányuló nyilatkozatát (személyes előadásából kitűnően) a bíróság álláspontja szerint nem ad alapot az örökbefogadás felbontására.⁴² Annak vizsgálatánál, hogy az örökbefogadás felbontása indokolt-e, a bíróság az örökbefogadásnak a Csjt. 46. §-ában megfogalmazott céljából indult ki elsősorban, mely szerint az örökbefogadás az örökbefogadó és az örökbefogadott között vér szerinti családi kapcsolattal azonos rokoni helyzetet teremt, amelyben az örökbefogadás célja az így létrejött családi kapcsolaton belül folyamatosan valósul meg. Ebben a jogviszonyban kezdetben az örökbefogadók kötelezettségei a meghatározóak, később pedig a szülőnek a gyermekkel szembeni elvárásai kerülnek előtérbe. Kétségtelen, hogy a bíróságnak az örökbefogadók megítélését megfelelő súllyal kellett figyelembe vennie az örökbefogadottal szembeni elvárások körében, azt azonban, hogy az örökbefogadás a társadalmi rendeltetésének és céljának betöltésére alkalmas volt-e, azt az általánosan elfogadott közfelfogás alapulvételével, a felek körülményeinek alakulását vizsgálva ítélte meg a bíróság,⁴³ az örökbefogadás teljes időszakára nézve.⁴⁴ Ha a Csjt-ben megfogalmazott örökbefogadási cél nem alakult ki és annak jövőbeli megvalósulására sem volt remény, akkor az örökbefogadás rendeltetését nem töltötte be, olyan formai kötelékké vált csupán, amelynek fenntartásához sem a feleknek, sem a társadalomnak nem fűződött érdeke.⁴⁵ A bírósági gyakorlat szerint a felek közti nézeteltérésekhez hasonló konfliktusok a vér szerinti szülők és gyermekek között is előfordulnak, ez azonban nem eredményezheti a rokoni kapcsolat megszüntetését.⁴⁶ A szülő-gyermek kapcsolat a vérségi leszármazás esetén is konfliktusokat hordozhat magában, melyeknek feloldása mindkét részről elvárható. Önmagában a konfliktusok ténye azonban – különösen, ha azok előidézésében a felbontást kérő is közrehatott – nem vezethet az örökbefogadás felbontásához.⁴⁷

Egy döntésben a bíróság úgy ítélte meg, hogy az a körülmény, hogy az örökbefogadott több mint 9 éve nem is köszön az örökbefogadó szüleinek, az örökbefogadó anyja ápolásában súlyos betegsége idején nem segített, őt még csak meg sem látogatta, olyan elítélendő magatartás, amely megalapozza az örökbefogadó jogi igényét, azaz az örökbefogadás felbontását. A bizonyítás során ugyanis a bíróság tényként állapította meg, hogy a felperes és felesége annak érdekében létesített örökbefogadási szerződést, mert leszármazójuk nem volt és azt kívánták, hogy idősebb korukban az örökbefogadott gondozza őket.⁴⁸

⁴¹ Lásd továbbá MARSCHALKÓ, Az örökbefogadás és a gyermek legjobb érdeke 265–279.

⁴² BH 2000. 158.

⁴³ BH 2000. 158.

⁴⁴ BH 2000. 158.

⁴⁵ Legf. Bír. Pfv. II. 20.975/1994. sz., BH 1995/6. sz. 349.; KŐRÖS, Családjog 254.

⁴⁶ BH 2001. 323.

⁴⁷ BH 2000. 19.

⁴⁸ BARDÓCZ – ERDŐS – GÉCZY – OROSZI: Polgári Jogi Döntvénytár 455–456.

Az örökbefogadás felbontása iránti perben az örökbefogadás fenntartásának elviselhetetlenségét a kiskorú gyermek érdekében különös körültekintéssel vizsgálta a bíróság, ha a kiskorú örökbefogadott élettörténetéről, kifogásolható magatartásáról az örökbefogadók már az örökbefogadás időpontjában is tudtak. Az elsőfokú bíróság az örökbefogadás felbontásának jogszabályi előfeltételeit vizsgálva úgy foglalt állást döntésében, hogy az örökbefogadott magatartása az örökbefogadók számára az örökbefogadás fenntartását nem teszi elviselhetetlenné az örökbefogadott intézeti nevelése folytán. Az intézeti nevelés következtében a hagyományos értelemben vett családi kapcsolat megszűnt, ugyanakkor az örökbefogadás a célját és rendeltetését a kialakult tényleges helyzet ellenére is képes volt betölteni, mert az örökbefogadás társadalmi céljába a gyermek neveltetése, a róla való anyagi gondoskodás is beletartozott, amit az örökbefogadás akkor biztosított számára. E döntés során a bíróság figyelembe vette azt is, hogy a szülők csak rövid ideje mutattak teljes érdektelenséget az örökbefogadott gyermek iránt, továbbá azt is, hogy az örökbefogadott még kötődött örökbefogadó szüleihez, ezért arra a következtetésre jutott, hogy nem lehet egyértelműen olyan következtetést levonni, hogy a családi kapcsolat a felek között minden vonatkozásban és véglegesen megszűnt volna.⁴⁹ Csak az erkölcsileg és jogilag súlyosan felróható magatartás vonhatja maga után az örökbefogadás felbontását.⁵⁰

A bíróság másik döntésében úgy foglalt állást, hogy az örökbefogadás felbontására nem kerülhet sor azon az alapon, hogy az örökbefogadó szülők házasságát a bíróság felbontotta és a különélő örökbefogadó szülő nem kívánja kiskorú gyermekével a kapcsolatot tartani. A közös gyermeké fogadás esetén a szülők házasságának felbontása nem jelentette azt automatikusan, hogy az örökbefogadás célja és rendeltetése feltétlenül megghiúsult volna. A konkrét tényállás szerint a felperes több ízben előadta, hogy a gyermekkel a kapcsolatot nem tartja, előadása szerint ugyanakkor neki a gyermekkel semminemű problémája nem volt, gondja a volt házastársával kapcsolatosan merült fel és tekintettel arra, hogy az élet nem úgy alakult, ahogy azt ő maga elgondolta, ezért kérte az örökbefogadás felbontását. A bíróság álláspontja szerint egy gyermeket soha nem lehet egy szükségtelenné vált dolognak tekinteni, nem használható fel a szülők közötti viták megoldására, és ez különösen nagy hangsúlyt kap az örökbefogadott gyermek esetében, akit az örökbefogadó szülők egy hosszas eljárás eredményeként, saját kérésükre fogadhattak örökbe. A szülők házasságának megromlása nem indokolja a gyermekről való lemondást. Az örökbefogadás tehát a célját és a társadalmi rendeltetését akkor nem tölti be, ha a felek sem érzelmi, sem egyéb gondoskodást nem várnak el egymástól.⁵¹

Egy jogeset szerint az örökbefogadó keresetében kérte az örökbefogadás felbontását és annak megállapítását, hogy az örökbefogadott az örökbefogadással felvett családi nevet nem viselheti tovább. A névviseléssel összefüggésben úgy nyilatkozott a gyermek, hogy 17 éves és jelentős hátrányt jelentene számára, ha a nevét meg kellene változtatnia. Az elsőfokú bíróság ítéletével az örökbefogadást felbontotta, ugyanakkor a gyermeket feljogosította az örökbefogadással felvett családi név és utónév további viselésére. Indokolásában kifejtette, hogy az alperes az örökbefogadás során kapott nevet már az identitás fejlődésének meghatározó időszakában viselte és az új környezetébe is ezen a néven illeszkedett be. Ezen a néven vált

⁴⁹ BH 2004. 62.

⁵⁰ BH 2004. 62.

⁵¹ BH 2010. 185.

nagykorúvá, személyes sorsa okán is érdeke fűződik ahhoz, hogy egy konszolidálódott helyzetben ne kelljen új néven elfogadtatnia magát. A névviselés fenntartásával az örökbefogadót érdeksérelem nem éri, neve nem tradicionális név. Ebben a konkrét esetben tehát nem merült fel olyan körülmény, ami indokoltá tette volna, hogy az örökbefogadott a továbbiakban már ne viselhesse az örökbefogadással felvett, személyiségének részévé vált családi nevet.⁵²

A Csjt. 57. § (3) bekezdése szerint az örökbefogadás bírói felbontását a sértett fél kérhette. Kiskorú örökbefogadott érdekében az örökbefogadás felbontása iránt a gyámhatóság és az ügyész is indíthatott keresetet. Minthogy a kiskorú örökbefogadott gyermek törvényes képviselője az örökbefogadó szülő volt és kettejük között ebben az esetben érdekellentét merült fel, így a Csjt. 86. §-a szerint az örökbefogadó szülő természetesen nem képviselhette a perben az örökbefogadott gyermeket. Ezért az 1952. évi 23. sz. tvr. 37. §-a szerint eseti gondnok kirendelésének lehetett helye. A vér szerinti szülő nem válhatott eseti gondnokká az érdekellentét okán, ugyanis ő volt az, aki annak idején akarta és keresztülvitte az örökbefogadást és most ő lenne az, aki gyermeke örökbefogadása felbontásán dolgozna. Így tehát a Csjt. 57. §-a az örökbeadó szülőt egyáltalán nem jogosította fel az örökbefogadás felbontása iránti perre.⁵³

Egy jogesetben az örökbefogadott nem volt megelégedve örökbefogadó szüleiével, őket túlságosan szigorúnak, idős koruk miatt tőle távolinak és nem megértőnek tekintette, többször elhagyta családját, noha róla az örökbefogadó szülők két évtizedig kellően gondoskodtak. Az örökbefogadók nem közeledtek az örökbefogadotthoz (sem fordítva), így a hozzátartozói viszony teljesen megromlott. Az örökbefogadók így nem várhatták, hogy az örökbefogadott öregségükben érzelmileg is támaszuk lesz, és szükség esetén gondozza is őket. A bíróság az eset körülményeit mérlegelve úgy döntött, hogy az örökbefogadás nem tölti be társadalmi hivatását, azonban az örökbefogadás alapján kialakult körülmények és a hosszú időn át fennállt névviselés indokolhatta, hogy az örökbefogadott az örökbefogadás felbontása után is viselje az örökbefogadással felvett családi nevét,⁵⁴ mivel a Csjt. 58. §-a kimondta, hogy az örökbefogadás megszűnése után az örökbefogadott és azok a leszármazói, akikre a felbontás hatálya kiterjed, az örökbefogadó családi nevét nem viselhetik, kivéve, ha a gyámhatóság, illetőleg a bíróság a megszüntető határozatban másképp rendelkezik.⁵⁵

4. Az örökbefogadás szabályozásának változásai 1997-ben

1997. november 1-jén lépett hatályba a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.), amely a gyermekvédelmi és a gyámügyi reform együttes megvalósítását tűzte ki célul, biztosítva a Gyermek Jogairól szóló New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvényben foglalt szociális gyermeki jogok megvalósulását is. E törvény fontos szemléletbeli változást eredményezett azzal,

⁵² BH 2012. 174.

⁵³ P. törv. 22.520/1959. sz., BH 1960. 2768.; BALOGH – ERDŐS – GÉCZY, Polgári Jogi Döntvénytár 385–386.

⁵⁴ P. törv. II. 20 658/1982. sz., BH 1983/4. sz. 158.; HARTAI – HORECZKY – MAGYAR – ZOLTÁN, Polgári Jogi Döntvénytár 405–406.

⁵⁵ Lásd továbbá GODJA, Tapasztalatok az örökbefogadásról, az örökbefogadás felbontásáról és az örökbefogadás felbontását kiváltó okokról 750–756.

hogy a gyermeknek a vér szerinti családban történő nevelkedéshez fűződő jogát alapelveként kezelte, valamint hangsúlyozta a szülői felelősség megerősítését és a vér szerinti családok többirányú támogatását. A Gyvt. a kiskorú gyermek érdekében több reformot vezetett be az örökbefogadás terén, amely mélyen érintette az örökbe fogadó szülők érdekeit is. Az örökbefogadás létrejöttét, az örökbe fogadó szülő alkalmasságát, felkészítését érintő változások is azt a célt szolgálták, hogy az örökbefogadás minél teljesebben garantálja a gyermek legfőbb érdekét. Emellett a gyermekek hazai örökbefogadásának gyorsítása, a külföldi örökbefogadásuk jogi megalapozottsága érdekében kialakításra került az örökbefogadást segítő Egységes Örökbefogadási Nyilvántartás, amely a megyei (titkos és nyílt örökbefogadás elősegítése), az országos (országos örökbefogadást elősegítő szerv – titkos és nyílt örökbefogadás elősegítése), valamint a nemzetközi szint (nemzetközi örökbefogadási ügyben eljáró központi hatóság – csak nevelésbe vett gyermek örökbefogadását elősegítve) együttműködését jelentette. A Gyvt. és a Csjt. rögzítette azt is, hogy a gyermeknek joga van a származása, vér szerinti családja megismeréséhez, melynek garanciáit a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet (Gyer.) szabályai teremtették meg. Az örökbefogadási eljárás átláthatóságát segítette az örökbefogadást elősegítő és az örökbefogadás utánkövetését végző szervezetek tevékenységének szabályozása mind törvényi,⁵⁶ mind kormányrendeleti szinten.⁵⁷

5. Összegzés

Az 1953. január 1-jén hatályba lépett Csjt. – az Mtj-vel ellentétben – nem kívánta meg az örökbefogadóval szemben támasztott feltételként a magyar állampolgárságot, csupán arról rendelkezett, hogy teljesen cselekvőképes, nagykorú személy válhat örökbefogadóvá. Levéltári kutatásom során az 1965-1966 közötti időszakból, Pécs város II. kerületéből áttekintett örökbefogadási iratok többségében szerepelt az örökbefogadó jövedelem- és orvosi igazolása is valamint az örökbefogadó lakhatási körülményeiről rendelkező környezettanulmány.

Az 1997. november 1-jén hatályba lépett Gyvt. 164. §-a kötelezővé tette továbbá, hogy a leendő örökbefogadó személyisége, körülményei alapján alkalmas legyen az örökbefogadásra, a jogszabály az örökbefogadás előtti tanácsadason való részvételt is kötelezővé tette. 2003. január 1-jétől a Gyvt. módosításáról szóló 2002. évi IX. törvény 107. § (1) bekezdése az örökbefogadás előtti tanácsadason, felkészítő tanfolyamon való eredményes részvételt is megkívánta, továbbá szabályozta az örökbefogadó és az örökbefogadott között a minimális (16 év) és a maximális korkülönbséget (45 év).⁵⁸

A Csjt. radikális változást hozott azzal, hogy kizárólag kiskorú gyermekek számára tette lehetővé az örökbefogadás céljainak megvalósulását (a családi nevelést valamint az örökössé tételt), még hozzá a gyámhatóság engedélyezéséhez kötötte. Az Mtj. az érintettek hozzájárulásával

⁵⁶ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény

⁵⁷ KATONÁNE PEHR, Örökbefogadás, <http://ijoten.hu/szocikk/orokbefogadas> 2018); Lásd továbbá ÁGOSTON – DELI – DUDÁS – LANTAI – NÁDAI, Az örökbefogadás szabályozásának változásai 44–49.

SZENTIRMAJ, Szükséges-e az örökbefogadási jogszabályokra vonatkozó jogszabályok módosítása 425–427.; TÓTHNÉ FÁBIÁN, Az örökbefogadási jogviszony tartalmának változása 511–518.

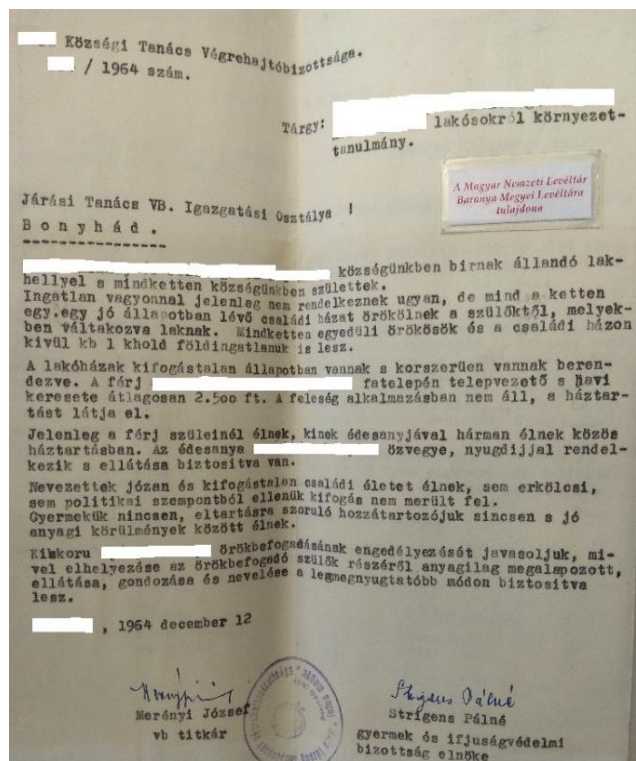
⁵⁸ Lásd HERCZOG, Miért és mire kell felkészíteni az örökbefogadókat? 9–11.

örökbefogadó szerződésről rendelkezett, mely királyi igazságügyminiszteri megerősítéssel lépett hatályba. 1974-től a Csjt. bevezette a titkos (inkognitó) örökbefogadás intézményét a nyílt örökbefogadás mellett, amely megteremtette az anonimitás feltételeit.

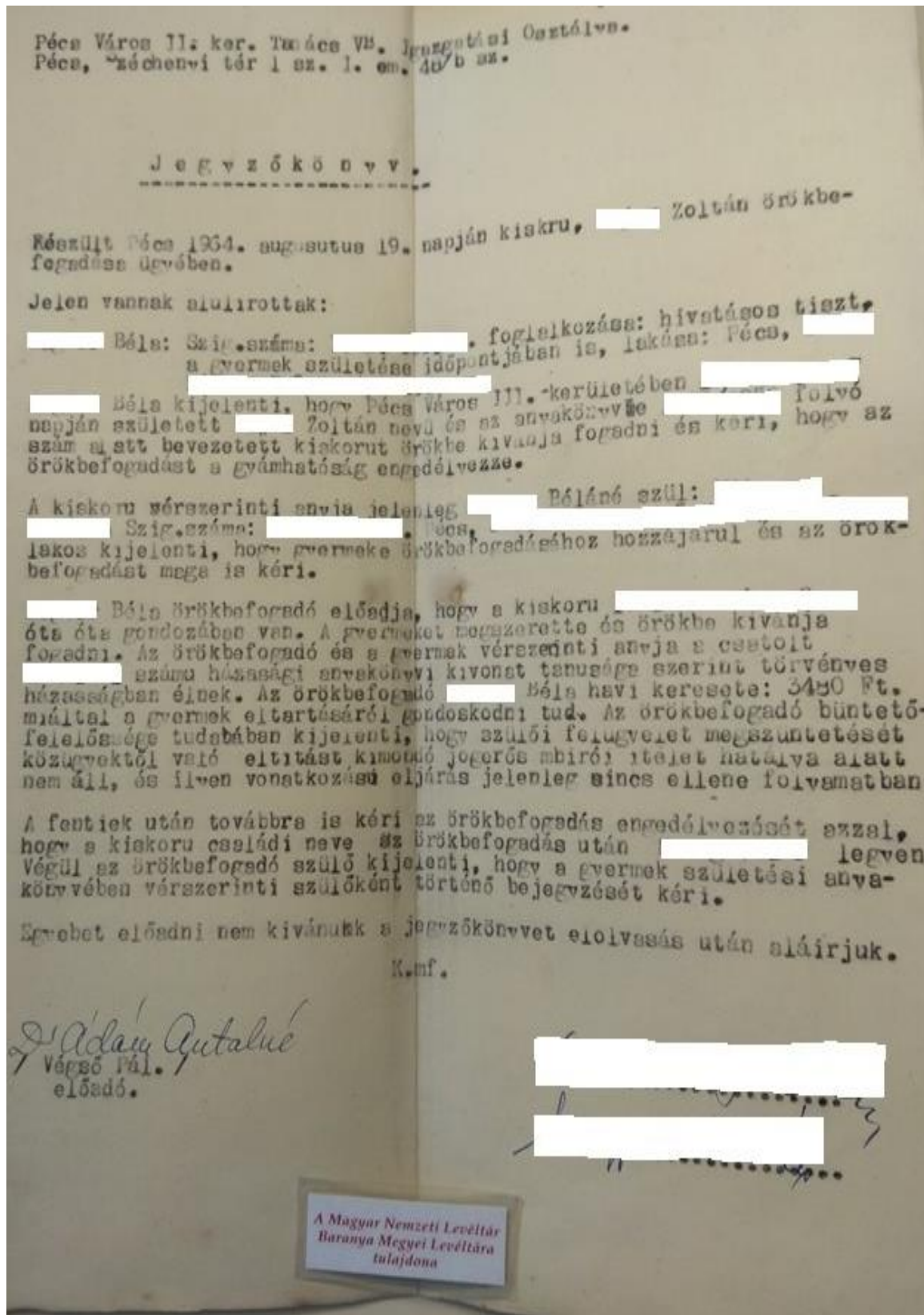
Az örökbefogadás joghatásaként megszűnt a vérszerinti szülő szülői hatalma, ahogy az Mtj.-ben szabályozott személyes érintkezési joga is. A kiskorú örökbefogadott az örökbefogadó gyermekének jogállásába lépett, az örökbefogadó családi nevének viselésére volt jogosult (az Mtj. szabályozásával egyezően). 1972-ig az örökbefogadott vérszerinti valamint örökbefogadó szülei után is tartásra volt jogosult, 1977-ig pedig az örökbefogadott gyermek kettős öröklési jogánál fogva az örökbefogadó valamint a vérszerinti rokonai után is örökölt, ahogy őket – szükség esetén – tartani volt köteles. A Baranya Megyei Levéltárban áttekintett iratok alapján a családi név viseléséről mindegyik gyámhatósági határozat rendelkezett, azonban a további joghatásokról kifejezetten nem.

A Csjt. az örökbefogadás megszűnéseként a bíróság általi, egyoldalú felbontás lehetőségét is megteremtette a kölcsönös kérelmen alapuló, gyámhatóság által engedélyezett felbontás mellett. Ezzel ellentétben az Mtj. – az adoptáció kötelmi jellegénél fogva – az örökbefogadás szerződéssel való felbontásáról rendelkezett, kettő kivételes – az örökbefogadó az örökbefogadás fennállása alatt kötött házasságot az örökbefogadottal/örökbefogadott örökbefogadásra kiható ivadékával; az örökbefogadó saját házasságán kívül született gyermekét örökbe fogadta és őt később törvényesítette – megszűnési ok mellett.

6. Mellékletek

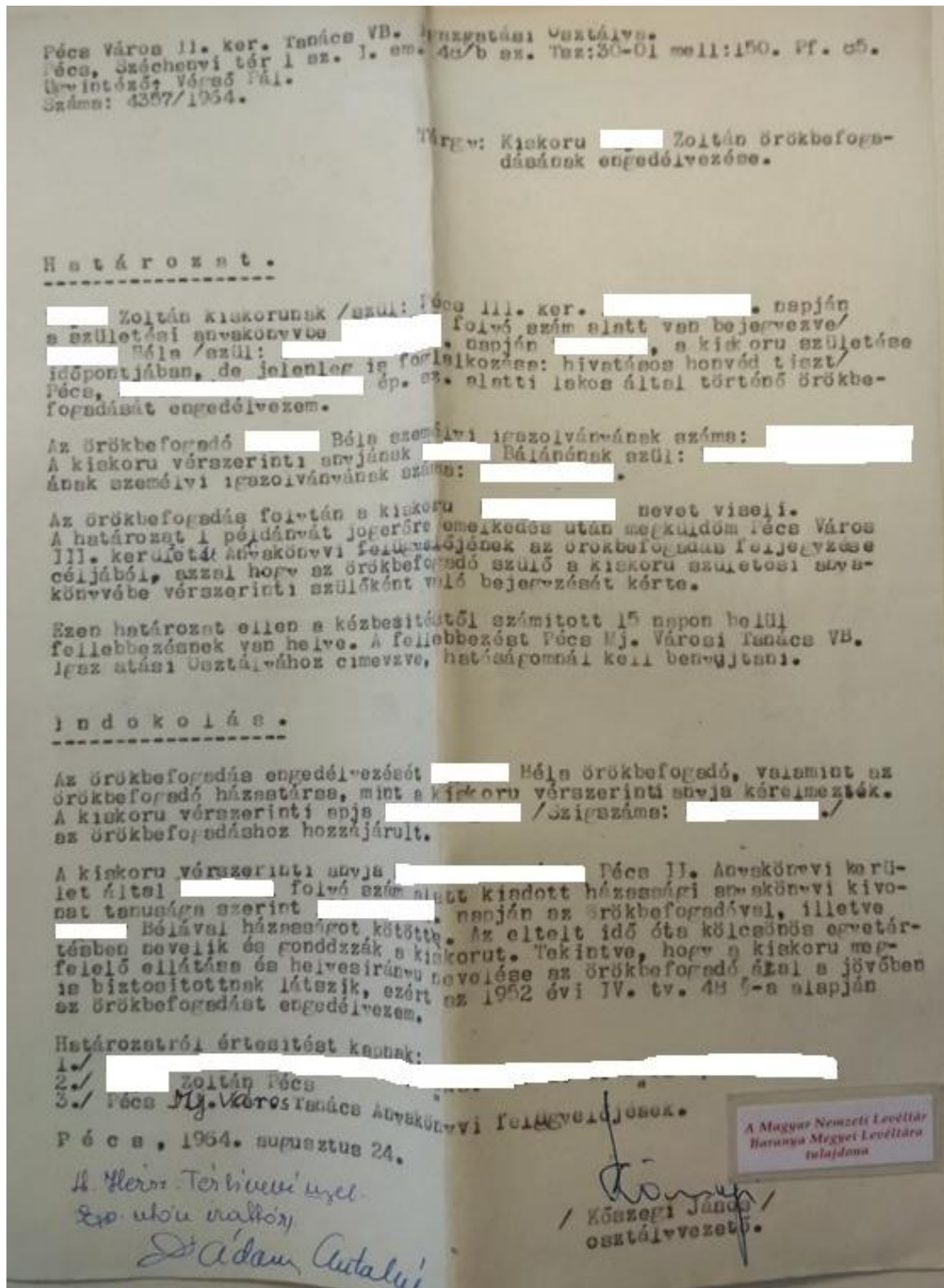

1. ábra: Környezettanulmány az örökbefogadók otthonában (1964)
MNL BML XXIII. 154.b. 6293

2. ábra: Kiskorú gyermek örökbe fogadása ügyében készült jegyzőkönyv (1964)

MNL BML III. 154.b. 6163

3. ábra: Kiskorú gyermek örökbefogadásának engedélyezése Pécs Város II. ker. Tanács VB. Igazgatási Osztálya által (1964)MNL BML XXIII. 154.b. 6163

Felhasznált irodalom és források

- ÁGOSTON Zsuzsanna – DELI Judit – DUDÁS Zoltán – LANTAI Csilla – NÁDAI Erika: Az örökbefogadás szabályozásának változásai. *Kapocs* 2012/4. sz. 44–49.
- BACSÓ Jenő: Az örökbefogadás. Budapest 1968
- BAGI István: Az örökbefogadás és az öröklési jog kapcsolata a magyar polgári jogfejlődésben Werbőczytől a XX. század végéig. Budapest 2014
- BALOGH Imre – ERDŐS Béla – GÉCZY Kálmán: Polgári Jogi Döntvénytár Bírósági Határozatok 1953–1963. Budapest 1964
- BARDÓCZ Béla – ERDŐS Béla – GÉCZY Kálmán – OROSI Ferenc: Polgári Jogi Döntvénytár Bírósági Határozatok 1963–1965, II. kötet. Budapest 1966
- BEKE–MARTOS Judit: Az örökbefogadás – jogtörténeti megközelítésben. *Családi Jog* 2009/4. sz. 18–23.
- BÉNYEY Noémi: Az örökbefogadás. *Jura* 2010/2. sz. 128–139.
- Bírósági Határozatok. Budapest 1974
- BÖRCSÖK Andor: Örökbefogadás. In: MÁRKUS Dezső: Magyar jogi lexikon V. kötet. Budapest 1904, 753–758.
- CSIKY Ottó – FILÓ Erika: Magyar Családjog. Budapest 2003
- DELI Judit: Kinek az érdeke? Az örökbefogadás feltételeivel kapcsolatos szabályozás változásai. *Család, Gyermek, Ifjúság* 2006/1. szám 31–35.
- ERDŐS Béla – MAGYAR Árpád – ZOLTÁN Ödön: Polgári Jogi Döntvénytár In: BENEDEK Károly (szerk.): Bírósági Határozatok 1973–1975, VI. kötet. Budapest 1977
- FABINYI Tihamér: Magyar Magánjog mai érvényében, V. kötet. Budapest 1929
- FILÓ Erika – KATONÁNÉ PEHR Erika – SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes: Gyermeki jogok, szülői felelősség és gyermekvédelem. Budapest 2015.
- GAÁR Vilmos: Az örökbefogadásról. Budapest 1898
- GÁL Dezső – NYÁRÁDY László: Az örökbefogadás, különös tekintettel a gyakorlati eljárásra. Budapest, 1941
- GODJA Györgyné: Tapasztalatok az örökbefogadásról, az örökbefogadás felbontásáról és az örökbefogadás felbontását kiváltó okokról. *Magyar közigazgatás* 2001/12. sz. 750–756.
- HARTAI László – HORECZKY Károly – MAGYAR Árpád – ZOLTÁN Ödön: Polgári Jogi Döntvénytár. In: CSIKY Ottó (szerk.): Bírósági Határozatok 1980 – 1981, IX. kötet. Budapest 1983
- HARTAI László – HORECZKY Károly – MAGYAR Árpád – ZOLTÁN Ödön: Polgári Jogi Döntvénytár. In: CSIKY Ottó (szerk.): Bírósági Határozatok 1982–1985, X. kötet. Budapest 1987.
- Határozatok 1973–1975, VI. kötet. Budapest 1977
- HEGEDŰS Andrea: Polgári Jog, Családjog. Szeged 2014
- HEGYHÁTI István: Az örökbefogadás öröklésjogi hatásai. *Jogtudományi közlöny* 1955/11. sz. 698–707.
- HERCZOG Mária: Miért és mire kell felkészíteni az örökbefogadókat? *Családi Jog* 2003/2. sz. 9–11.
- HERGER Csabáné: A nővértől az állami anyakönyvezetőig. Budapest – Pécs 2006
- JOBBÁGYI Gábor: Személyi és Családi jog. Budapest 2008
- JUHÁSZ Éva: Polgári Elvi Határozatok. Budapest 1994
- KATONÁNÉ PEHR Erika: Az örökbefogadás dilemmái. *Családi Jog* 2011/1. sz. 5–12.
- KATONÁNÉ PEHR Erika: Az örökbefogadás és az örökbefogadási eljárás. Budapest 1999
- KATONÁNÉ PEHR Erika: Örökbefogadás In: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Családjog rovat, rovatszerkesztő: HEGEDŰS Andrea) <http://ijoten.hu/szocikk/orokbefogadas> (2018) (2018. 05. 20.)
- KATONÁNÉ PEHR Erika: Titkos-e a titkos örökbefogadás? In: *Közérdekű iratok, adatok és az állampolgár*. BFL Levéltári Nap 1996. Budapest 1997, 57–67.
- KŐRÖS András (szerk.): A családjog kézikönyve I. kötet. Budapest 2007
- KŐRÖS András: Családjog. In: HORECZKY Károly – SZILÁGYI Dénes (szerk.): *Polgári Jog 1953–1997*, Budapest 1998
- Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének a m. kir. Igazságügyminiszter által az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslata. Budapest 1928
- MARSCHALKÓ Linda: Az örökbefogadás és a gyermek legjobb érdeke. *Iustum - Aequum - Salutare* 2013/2. sz. 265–279.
- MESZLÉNY Artúr: Magyar magánjog I. Budapest 1931
- NEMCSIK Orsolya: Az örökbefogadás öröklési jogi hatásai. *Tavaszi Szél*. 2006. Kaposvár 2006, 124–127.
- NIZSALOVSZKY Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest 1963
- PAP Tibor: Magyar Családi Jog. Budapest 1967.
- POSZTÓSNÉ HEGEDŰS Irén: A szülői felügyelet és az örökbefogadás. *Jogpolitika* 1988/6. sz. 13–14.

- RÉKASINÉ ADAMKÓ Adrienn: Az örökbefogadás Magyarországon 1946 előtt és az örökbefogadás gyakorlata Baranyában. *Díké* 2018/1. sz. 72–93.
- RÉKASINÉ ADAMKÓ Adrienn: Aki megment egy életet: az örökbefogadás az osztrák és a magyar magánjog rendszerében a polgári korszakban. *Díké* 2017/1. sz. 94–114.
- ROZSOSNÉ ORBÁN Krisztina: Az örökbefogadás kialakulása, fejlődése, elméleti és gyakorlati kérdései. Szöveggyűjtemény. 2. köt. Budapest 1994, 215–237.
- SZEIBERT Orsolya: Családi jog. Budapest 2012
- SZENTIRMAY Gyula: Szükséges-e az örökbefogadási jogszabályokra vonatkozó jogszabályok módosítása. *Magyar Jog* 1971/7. sz. 425–427.
- TÓTHNÉ FÁBIÁN Eszter: Az örökbefogadási jogviszony tartalmának változása. In: Emlékkönyv Dr. Kemenes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára. Szeged 1993, 511–518.
- WEISS Emília: Az örökbefogadás néhány társadalmi jogi kérdése. *Magyar Tudomány* 1997/2. sz. 180–192.

VISONTAI-SZABÓ Katalin
adjunktus
SZTE ÁJTK

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.10

**A szülői felügyelet tartalmának és rendezésének
jogtörténeti fejlődése Magyarországon a 19-20. században**

The Historical Development of Child Custody Decisions in Hungary in the 19th and 20th Century

Parental responsibility has undergone dramatic changes since the Roman times when the pater familias could decide even upon child's life. Mothers didn't have rights, they also lived under their husband's power. The unlimited power of fathers existed till the medieval times. It was John Locke who first said that the mother and the father should exercise parental rights together, although this principle turned into practice only centuries later. The situation in Hungary was formed similarly as well. After taking up Christian religion father's rights weakened, while their obligations enhanced. However fathers still had prior rights to mothers. By the 19th century the paternal power had changed. The protection of children's rights and interests slowly and gradually appeared. Obligations showed up before rights. The family law act in 1952 brought the biggest changes. Parental power turned into parental custody. The child custody decisions were unimportant for a long time as the father had all the rights and the parents' divorce was not common. First the matrimonial act in 1894 regulated it in more detail. Back then, the focus was on which parent was guilty in wrecking the marriage. In 1940 it was Kálmán Csorna who pointed out that guiltiness shouldn't play a role, we should investigate child's best interest instead. After several amendments the family law regulations softened. The law said that if the parents live together, they exercise their rights together. If they split up only one parent exercises all the rights exclusively. The other parent's rights are paused, they only have the right of visitation and the obligation of paying maintenance. Although the parents should have had to cooperate in the favour of the child, it was not always successful. The regulations of parental rights and child custody decisions changed very slowly during the centuries but this change has speeded up recently. From the ancient times there was paternal power for a long time which switched to parental power in the 19th century, and to parental custody in the 20th century, finally to parental responsibility in the 21st century. The difference is not only based on the level of words. In 2019 it is not a question anymore that during exercising parental rights and child custody decisions it is the child's best interest which is the main point. In this essay I focus on the following questions: how the legislator reacted to the changes in society as the role of children in the family and male-female relationships that caused problems which had to be solved.

Keywords: *parental power, parental custody, parental responsibility, child custody decisions, child's best interest*

1. Bevezetés

Az emberiség történelme során, a kezdetektől fogva napjainkig, mindvégig evidenciának számított, hogy a szülőknek különleges szerepe van a gyermekek életében, és vitathatatlan, hogy ebben a szerepben bizonyos jogokkal és kötelességekkel bírnak gyermekeik vonatkozásában.

Ezen jogok és kötelességek tartalma, terjedelme, gyakorlásának módja és a – szülők kapcsolatának megváltozása esetén – annak rendezése azonban sokat változott, elsősorban az elmúlt évszázadban. A szülői szerepből eredő kiváltságok sokáig elsősorban jogokat jelentettek, melyek egyúttal a gyermek feletti szinte korlátlan uralmat is megjelenítették. A szülők kötelességei csak jóval később kerültek előtérbe, mint ahogy a felügyelet gyakorlásának módja, illetve annak rendezése sem vetett fel sokáig kérdéseket, hiszen természetes volt, hogy a szülő elsősorban az apa, és nem vitás, hogy a szülők kapcsolata is csak a halállal szűnhetett meg.

A szülőpár – mint anya és apa – kapcsolata, a családok létrejötte, a gyermekek száma, szerepük és megbecsültségük a családban, az apai, majd szülői hatalom gyakorlásának módja jogi, pszichológiai és szociológiai szempontból is külön-külön nagyívű tanulmányok témája lehetne, akár korszakonként megvizsgálva a kérdést. Érdemes lenne továbbá nem csak a hazai változásokat nyomon követni, hanem nemzetközi kitekintést is tenni, elsősorban az osztrák, illetve német utakat bemutatva. Jelen tanulmány szerény keretei között a téma egy apró szeletére kívánok bepillantást engedni és csak a legutóbbi időszak – a korábbiakhoz képest – gyorsan lezajlott és nagyon jelentős változásait bemutatni. Kutatásom során több kérdés is megfogalmazódott bennem, melyekre igyekeztem választ találni. Ehhez vezérfonalként a jogszabályokat használtam fel, azok változásait mutatom be, melyeket igyekeztem kiegészíteni az adott törvényhez kapcsolódó kommentárokkal és tankönyvekkel. Fontosnak tartom végig követni, hogy miként reagált a jogalkotó a társadalomban lezajlott változásokra. Az évezredes hagyományok egy csapásra változtak meg a 19. század végén, amikor elindult a folyamat, melynek eredményeképpen minden családban egyre kevesebb gyermek születik, így megbecsültségük nőtt, a családban betöltött szerepük megváltozott. Ehhez kellett igazítani a szülői jogokat és kötelességeket is. A férfi-nő kapcsolat is gyökeres átalakuláson ment keresztül, ez hatással volt az anya és az apa jogainak gyakorlására is. A házasság lényege, fontossága is átértékelődött, a kapcsolatok egyre bomlékonyabbá váltak, emiatt a szülői felügyelet rendezése, azaz a gyermek elhelyezése is megkerülhetetlenül bekerült a szabályozandó kérdések körébe.

Kutatásom során áttekintettem és jelen tanulmányban röviden bemutatom a szülői felügyelet tartalmának jelentősebb változásait, a gyakorlásának módjában lezajlott fejlődési ívet, valamint a gyermekelhelyezésre vonatkozó szabályok alakulását a vétkességi alapú döntésektől a közös szülői felügyeletig. Tanulmányom keretei között a hazánkban bekövetkezett jogszabályi változások felvázolására törekedtem, de további lehetőségek rejlenek a téma levéltári kutatásában, annak érdekében, hogy még mélyebben megismerhessük, miként alkalmazták a szabályokat a gyakorlatban.

2. A szülői felügyelet tartalmának jogtörténeti fejlődése

A szülői felügyeleti jogkör tartalma jelentős változáson ment keresztül az elmúlt évszázadokban. Az ókori Rómában a családfő, a *pater familias* a gyermek élete felett is rendelkezhetett, akár el is adhatta vagy meg is ölthette gyermekét (*Ius vitae ac necis*). Az atyai hatalom teljes korlátlansága egészen a középkorig fennállt, így a gyermek mindenkifelett álló érdekének¹ biztosítása csupán később, a gyermeki jogok kialakulását követően vált irányadó alapelvvé. *John Locke* az elsők között

¹ Child's best interest. Ma már leginkább a következő fordítást használjuk: a gyermek legfőbb érdeke vagy legjobb érdeke.

volt, aki szakítva a korábbi nézetekkel, kijelentette, hogy a szülői hatalmat az anya és az apa együttesen képviselik, és megosztva gyakorolják. Bár e megállapítás nagy horderejű volt, gyakorlati megvalósulásáig még hosszú idő telt el.

Magyarországon a honfoglalást követően a kereszténység felvételének következtében sokat gyengültek az atyák jogai, a gyermekek irányában fennálló kötelességeik viszont szaporodtak. I. István törvénykönyvében így rendelkezett: „Az atyák ugyanis azért atyák, hogy táplálják gyermekeiket, ha pedig az atya már nem él, úgy az özvegy nő köteles gondozni”.² A gondozás azonban nem jelentette azt, hogy ne lehetne a gyermeket adósság fejében rabszolgának adni. Werbőczy István Hármaskönyve (1514) sem tekinthető még a gyermekek jogai védelmezőjének: biztosította az atya számára az egész háza népe feletti hatalmat, gyermekét bármikor bezárhatta, sőt, fenyítési jog (*disciplina domestica*) is megillette, persze csak olyan mértékben, amely a gyermek egészségére ártalmatlan. A gyermek csak akkor szabadult e hatalom alól, ha elköltözött atyja házából és képes volt magát eltartani. A gyermek nevelésének és eltartásának kötelezettsége azonban nem szerepelt a törvénykönyvben, mert ezt természetesnek tekintették.³ A fegyelmezési jogról az 1723. évi CXI. tc. is rendelkezett, többek között rögzítette, hogy a gyermek tisztelettel és engedelmséggel tartozik a szüleinek. Amennyiben a gyermek erkölcsileg romlott, fékezhetetlen és engedetlen volt, az apa börtönbe zárathatta. A fiúk a teljes kort 24, a lányok 16 évesen érték el, addig apai hatalom alatt álltak.⁴ Az 1877. évi XXXIII. törvénycikkben foglaltak szerint a lányok életkorukra való tekintet nélkül teljes korúvá lettek, ha házasságot kötöttek. Ezt a szabályozást az indokolta, hogy a feleség az atyja hatalma alól kikerülve a férje nagycsaládjában érvényesülő atyai hatalom alá került, így lényegében továbbra sem volt valóban teljes korú. A fiúk azonban nem szabadulhattak az atyai hatalom alól a teljes kor elérése előtt, még akkor sem, ha megnősültek.⁵

A patriarchális nagycsaládokban az atyai hatalom korlátlanágának csak a vallási szabályok és az észszerűség szabott határt, a 19. századra ezek a hatalmi jogosítványok a szülő és a gyermek közötti oltalmazó viszonyra szelídültek, melyben a jogok mellett megjelentek egyéb kötelességek is. Az állam beavatkozása a magánjogi és családjogi viszonyokba – melynek során kötelezővé tették a gyermekek oktatását, illetve lehetőséget biztosítottak az állam számára hatósági intézkedések megtételére a kiskorúak veszélyeztetettsége esetén – erősen korlátozta az atyai hatalmat és ez által jelentős változásokat indított el.⁶

Az 1877. évi XX. tc. (Gyámi törvény) fenntartotta az atyai hatalmat (*patria potestas*), de jelentősen átalakult formában mint a gyermek természetes jogainak és érdekeinek védelmére hivatott intézményt. A 15. § szerint az atyai hatalom az, amit az apa a törvényes és törvényesített gyermekei felett gyakorol. A szülőt illette az a jog, hogy a gyermek házasságához beleegyezését adja, vagy azt megtagadja, esetleg utóbb a házasságkötést megtámadja.⁷ A tartási kötelezettség továbbra sem az atyai hatalomból eredt, hanem a rokoni kapcsolat velejárója volt. Enyhült valamelyest a házi fegyelmezési jog, az apa már nem zárhatta/zárathatta be gyermekét, helyette javító intézetbe adhatta (26. §). Rendelkezett a törvény a szülői felügyelet gyakorlásának módjáról is. Amíg a szülők együtt éltek, az apa volt jogosult gyakorolni a szülői felügyeleti jogokat, de –

² PAP, Magyar családjog 307.

³ BÍRÓ, A közös szülői felügyelet és a különélő szülő jogai 82.

⁴ GYÖKERES, Gondolatok a szülői felügyeleti jogról 129.

⁵ NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 37–38.

⁶ KATONÁNÉ SOLTÉSZ, Család és családjog 616–630.

⁷ KOLOSVÁRY, Magánjog 505.

mivel az anyát is megillették a szülői jogok – oly módon, hogy ebből az anyát ne rekessze ki, a döntő szó minden esetben az apát illette, mely döntés meghozatala során tekintettel kellett lennie a gyermek érdekeire is.⁸ A szülők kötelesek voltak a gyermekeket (bevett) vallási nevelésben részesíteni, akkor is, ha ők maguk egyik bevett valláshoz sem tartoztak. Vegyes házasságok esetében a lányok anyjuk, a fiúk apjuk vallását követték.

A fentebb felsorolt jogok gyakorlásában az apa és az anya között tehát csak a törvényi elvek szintjén volt egyenlőség, mert a gyakorlatban az apa családfőisége mindig elsőbbséget élvezett. Valójában csak kevés terület volt, ahol az anya és apa egyenjogúsága érvényesült: a testi és lelki ápolás, gyógyíttatás, a gyermek erkölcsi életének óvása és gondozása mindkét szülő egyforma joga és kötelessége volt. A szülői jogokat és kötelességeket nem érintette, ha a szülők maguk is kiskorúak voltak, vagy kiskorúságukat meghosszabbították.⁹ Ha az apa hatalmát megvonták vagy felfüggesztették, az anya jogállása gyermekeivel szemben úgy alakult, mintha az apa meghalt volna, tehát a gyermek természetes és törvényes gyámja lett.¹⁰ A törvénytelen gyermek felett a szülői jogokat az anya gyakorolta, a tartás terhe is őrá hárult, illetve a gyermek csak az ő családjával került rokoni kapcsolatba, az apáéval nem.

1945 után jelentős változás következett be a szülői felügyeleti jogok körében, amikor az ún. atyai hatalom ún. szülői hatalomra változott. Az erről rendelkező 10470/1945. (XI. 6.) ME. sz. rendelet alapvető célja az volt, hogy deklarálja és a gyakorlatban is megvalósítsa a szülők egyenlőségét, de ezt az eredményt sokáig nem sikerült elérnie. Az egyenjogúsítási törekvésnek többek között az volt az oka, hogy a hosszan tartó háború során rengeteg férfi meghalt, sok özvegyasszonyt és árva gyermeket hagyva hátra, a megmaradt családok sorsát pedig valamiképpen rendezni kellett. Ezzel együtt – a rendelet 6. §-a szerint – amíg az apa élt, az anya szülői hatalma csak másodlagos lehetett mellette. Együtt élő szülők esetén a szülői hatalom – főszabályként – tehát az apát illette meg, az anya csak akkor élhetett ezzel a jogával, ha az apa betegség, távollét vagy egyéb ok miatt akadályozva volt ebben. Ha a szülők külön éltek, akkor a szülői hatalmat az a szülő gyakorolta, akihez a gyermek került. Az apa halála után a szülői hatalmat az anya gyakorolhatta.

A legnagyobb lépést a szülői és gyermeki jogok terén a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Családjogi törvény, továbbiakban: Csjt.) megalkotása hozta: a szülői hatalom kifejezést szülői felügyeletre változtatta, valamint kimondta, hogy a szülői jogosultságokat mindig a gyermek érdekében kell gyakorolni. Az alkotmány (1949. évi XX. tv.) rendelkezéseinek megfelelően a házastársakat egyenlő jogokkal és kötelességekkel ruházta fel a törvény, egyúttal az anya háttérbe szorítottságát is végleg megszüntette. A szülői felügyelet gyakorlása és a gyermek eltartása mindkét szülő feladatává vált. A szülői felügyeletet az apaságból illetve az anyaságból eredeztették, tekintet nélkül arra, hogy a szülők házasságban éltek-e, mindketten jogosultak voltak annak gyakorlására, a szülői jogok pedig egyben szülői kötelességgé is váltak.

A szülői gondviselés körébe ugyanazok a feladatok tartoztak, mint napjainkban, azonban a törvény sokkal konkrétabban fogalmazott, mikor így rendelkezett (75. §): a szülők kötelessége a gyermek eltartásán túl, hogy a gyermeket gondozzák, neveljék, testi és szellemi fejlődését

⁸ CSORNA, Rokonság 336.

⁹ KOLOSVÁRY, Magánjog 505–506.

¹⁰ KOLOSVÁRY, Magánjog 514.

elősegítsék. Arra kell törekedniük, hogy a gyermek egészséges, művelt, erkölcsös, népéhez hű, hazáját szerető, a szocializmus építésében hasznos munkával közreműködő emberré váljék. A szülők voltak jogosultak meghatározni a gyermek tartózkodási helyét, valamint életpályáját.¹¹ A Csjt. mellett az ifjúságról szóló törvény (1971. évi IV. tv. 3. §.) a gyermek kötelességeiről is részletesen szólt: „[...] minden fiatal kötelessége, hogy szorgalmasan tanuljon, becsületesen dolgozzon, tisztességesen éljen, védelmezze szocialista hazáját, szolgálja a társadalmi haladás és a béke ügyét. Az ifjú nemzedék tekintse példaképének a társadalmi haladásért küzdő felnőtteket, tisztelje szüleit, nevelőit és munkatársait”.¹²

A Csjt. kimondta, hogy amennyiben a szülők életközössége megszűnt, az a szülő jogosult a szülői felügyeleti jogok gyakorlására, akinél a gyermeket elhelyezték. A gyermekelhelyezés lehetett közös megegyezésen alapuló, de amennyiben ez nem jött létre, a bíróság volt jogosult a gyermek elhelyezéséről dönteni. Azt a szülőt, aki külön élt a gyermekétől, a láthatás joga illetve csak meg, a szülő felügyeleti jogai a – törvény erejénél fogva – szüneteltek.¹³ Ez némi ellentmondást tükrözött. Annak ellenére, hogy az új szabályozás igyekezett hangsúlyozni a szülők egyenjogúságát minden téren, abban az esetben, ha elváltak, ez az egyenlőség felbomlott. A gondozó szülőhöz került minden jog, a különélő szülőt pedig gyakorlatilag csak kötelességek terhelték.

Azonban – tekintettel arra, hogy a szülői egyenjogúság nem csak jogi fogalom volt a szocializmus időszakában, hanem egyfajta erkölcsi kötelesség, mely a leszámazásból egyenesen fakad – úgy tartották, hogy a szülők a gyermek érdekében akkor is kötelesek egymással együttműködni, ha jogaik lényegesen eltérnek egymástól. Az alanyi egyenjogúság elismerését és érvényesülését hivatott biztosítani a Csjt. 93.§ (2) bekezdése,¹⁴ mely szerint a gyermeket érintő fontosabb ügyekben a különélő szülőt is meg kell hallgatni.¹⁵ Ilyen lényeges kérdések voltak a gyermek nevének megválasztása (és 1995-től megváltoztatása is), tartózkodási helyének kijelölése, iskolájának és életpályájának megválasztása (ez utóbbi természetesen a gyermekkel egyetértésben). A bíróság ezen kívül feljogosíthatta a különélő szülőt a törvényes képviselőre a gyermek vagyoni ügyeiben. Ugyan a végső döntést a felügyeletet gyakorló szülő volt jogosult meghozni és a szabály be nem tartásának sem volt semmiféle következménye, a társadalom hozzáállásának megváltoztatásához vezető úton fontos mérföldkőnek számított ez a rendelkezés.

Az 1995. évi XXXI. törvény ismét jelentős változásokat hozott. Alapelvei szintre emelte a tételt, miszerint a Csjt. alkalmazása során mindenkor a kiskorú gyermek érdekére figyelemmel, jogait biztosítva kell eljárni. Ez az alapelv később az egész törvényt áthatotta és az új Ptk.-ban is tovább él. Az átfogó törvénymódosítás¹⁶ célja elsősorban az volt, hogy az 1991. évi LXIV.

¹¹ Lásd PAP, Magyar családjog 265–287.

¹² Hatályon kívül helyezte: 1998. évi LXXXVI. tv. 77. § (2) bek. b) pontja.

¹³ BACSÓ – RÁDY – SZIGLIGETI, A családjogi törvény 274.

¹⁴ Az 1986-os Csjt. módosítás (1987. július 1-től) bevezette az együtdöntési jog fogalmát, amely a különélő szülő számára beleszólási lehetőséget jelentett a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekbe.

¹⁵ BACSÓ – RÁDY – SZIGLIGETI, A családjogi törvény 94–95.

¹⁶ Az egyezséggel rendezett viszonyok stabilitásának érdekében apróbb, de hatását tekintve annál jelentősebb változásokat is eszközöltek. Úgy mint a korábbi 18. § (3) bekezdés: „A felek tartós jogviszonyát rendező egyezség megváltoztatását az egyezség jóváhagyásától számított két éven belül a bíróságtól - az egyéb törvényes feltételek megléte esetén is - csak akkor lehet kérni, ha a körülmények változása folytán a megállapodás valamelyik fél vagy gyermekük érdekét súlyosan sérti.” helyébe a következő lépett: „A felek tartós jogviszonyát rendező egyezség megváltoztatását az egyezség jóváhagyásától számított két éven belül a bíróságtól - az egyéb törvényes feltételek megléte esetén is - csak akkor lehet kérni, ha az a felek kiskorú gyermekének érdekét szolgálja, illetve, ha a körülmények változása folytán a megállapodás valamelyik fél érdekét súlyosan sérti”.

törvénnyel kihirdetett, a gyermekek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án elfogadott ENSZ egyezményrel összhangba kerüljön a családjogi törvény.

További jelentős változásként könyvelhető el, hogy a törvénymódosítás nyomán megkülönböztetésre került az együttes és a közös szülői felügyelet. A változtatást követően a Csjt. ekként fogalmazott: „*A szülői felügyeletet a szülők együttesen gyakorolják – ellentétes megállapodásuk hiányában akkor is – ha már nem élnek együtt*”. Az együttes joggyakorlás tehát arra az esetre vonatkozott, amikor a szülők együtt éltek és együtt nevelték a gyermeket, illetve, ha nem éltek együtt, de a szülői felügyeletre nézve semmiféle megállapodás, ítélet, határozat nem volt közöttük. A szülők kapcsolatának megszűnése után a felek megállapodhattak abban, illetve a bíróság jóváhagyhatta erre irányuló közös kérelmüket, miszerint a szülői felügyeletet közösen gyakorolják. Az együttes joggyakorlás tehát egyfajta természetes állapotnak tekinthető, a közös szülői felügyelet pedig egy jogi kötőerővel is bíró megállapodás eredménye, de tartalmát tekintve gyakorlatilag ugyanaz. A szülői felügyeleti jogok körébe tartozó azon kérdésekben, amelyben a szülői felügyeleti jogot együttesen gyakorló szülők nem tudtak egyetértésre jutni – a lelkiismereti és vallásszabadság körébe tartozó kérdések kivételével – a gyámhatóság döntött. A Csjt.-ben korábban csak egyetlen mondatból álló 71. § is kibővült: „*A szülői felügyeletet a kiskorú gyermek érdekeinek megfelelően kell gyakorolni. A szülőknek biztosítaniuk kell, hogy az ítélőképessége birtokában lévő gyermekek az őt érintő döntések előkészítése során véleményt nyilváníthasson. A gyermek véleményét – korára, érettségére figyelemmel – tekintetbe kell venni*”.

Összefoglalva nem csupán Magyarország tekintetében, hanem világszerte elmondható, hogy az utóbbi évtizedekben sokat változtak a szülői felügyeleti jog gyakorlásának elvei. A kifejezés, ami az ókortól kezdve egészen sokáig atyai hatalmat jelentett, csak a 19. század végén változott szülői hatalommá, majd a 20. század folyamán szülői felügyeletté. A közelmúlt nemzetközi dokumentumaiban pedig már nem a felügyelet (*custody*), hanem a szülői felelősség kifejezés (*parental responsibility*) szerepel mint a szülők kiskorú gyermekkel kapcsolatos jogainak és kötelezettségeinek összefoglaló megjelölése.

A szülői felelősség mint gyűjtőfogalom merőben mást, többet jelent, mint a szülői hatalom. Az új megközelítés hatására a korábbi alá-fölérendeltségi viszony helyébe egyértelműen mellérendeltségi viszony lépett.¹⁷ Ma már minden családjogi rendszer alapja a gyermek legfőbb érdeke, ami korábban nem volt ennyire domináns. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) előkészítése során felmerült, hogy a magyar szabályozásban is új kifejezést kellene találni a megszokott, de nem kellően kifejező ún. szülői felügyelet helyett, azonban ezt végül elvetették.¹⁸

2. A gyermekelhelyezés szabályainak jogtörténeti előzményei

A gyermekelhelyezés szabályozásának szükségessége a kánoni, szentségnek tekintett házasság felbonthatatlansága miatt a szekularizáció koráig nem mutatkozott meg. Ahol és amikor pedig a bontás lehetősége adott volt, nem éltek ezzel gyakran, és főként nem olyan rövid házasság után, hogy a gyermekek még kiskorúak lettek volna. Másrészt az atyai hatalom korlátatlansága ebben a kérdésben is dominált.

¹⁷ SOMFAI, Családjogi és/vagy gyermekvédelmi jogviszony 548.

¹⁸ KŐRÖS, Fontolva haladás 1–8.

A 19. században a gyermekelhelyezésnél még annak volt kiemelkedő jelentősége, hogy melyik fél volt vétkes a házasság megromlásában. Ha a szülők másként nem egyeztek meg, minden gyermek felett a közvetlen gondviselés joga a házasság megromlásában nem vétkes szülőt illette,¹⁹ azzal a megkötéssel, hogy 7 éves kor alatt a gyermek gondviselésének joga – szinte minden esetben – az anyát illette, mivel úgy tartották, hogy a kicsi gyermeknek az édesanyja mellett a helye. A hét évesnél idősebb fiúkat általában az apjuknál helyezték el, mert úgy vélekedtek, hogy egy serdülőkorú fiú érdekével ellentétes, hogy erélytelen női nevelésben részesüljön.²⁰ Abban az esetben, ha mindkét szülő vétkes volt, a fiúk gondviselése az atyát, a leányoké az anyát illette, de csak akkor, ha a gyermekek nyilvánvaló érdeke más elhelyezést nem tett a hatóság kötelességévé. Ennek során harmadik személynél is elhelyezhették a gyermeket.²¹

A gyámsági és gondnoksági ügyeket szabályozó 1877. évi XX. tc. szerint amennyiben a szülők között megszűnt az életközösség, függetlenül attól, hogy ki kezdeményezte a házasság felbontását, a lányok és a hét év alatti fiúk az anyákhoz kerültek, ha nem tudtak megállapodni arról, hogy a továbbiakban ki gyakorolja a szülői felügyeleti jogokat. Ha a gyermekek az anyához kerültek, az apa atyai hatalma csak odáig terjedt, hogy velük kapcsolatot tarthatott és nevelésüket ellenőrizhette.²² Amint Fodor Ármin írta, „szükségszerűen a bontóper tárgyává kellett tenni a gyermek létezésének vagy nem létezésének kérdését, még akkor is, ha gyermek a felbontandó házasságból nem született. Amennyiben létezett közös kiskorú gyermek, úgy ennek végleges elhelyezése és tartása, valamint a tartás biztosítása kérdését okvetlenül a per tárgyává kellett tenni, mert a gyermek sorsáról a bíróság hivatalból is gondoskodott”.²³

Az 1894. évi XXXI. tc. (Ht.) rendelkezései szerint, ha a szülők már nem éltek együtt vagy házasságuk felbomlott, a gyermekek elhelyezése vonatkozásában egyezséget köthettek. Amennyiben ez nem jött létre, vagy azt nem tartották be, akkor a gyámhatóság vagy a házassági per bírósága volt jogosult a kérdésben dönteni. Amennyiben az összes gyermek az anya gondviselésébe került, az anya önálló jogálláshoz jutott.²⁴ A felbontott házasságból származó gyermekek a felbontás ellenére is törvényes gyermekek maradtak, aminek kiemelkedő jelentősége volt.

A Ht. az ágytól és asztaltól való elválasztást a kibékülés illetve megfontolás céljából alkalmazta. Az elválást ideiglenesnek tekintették, és meghatározott időtartamra rendelték el (6 hó). Segítségével a felek eldönthették, hogy tovább lépnek-e, azaz felbontják a házasságukat, vagy pedig helyreállítják az együttélést. Az ítéletben rendelkezni kellett a nőtartásról, a közös kiskorú gyermek elhelyezéséről, a tartásáról, a gondozásáról, a neveléséről, valamint a feleség részére egyes tárgyak kiadásáról, de lehetőség volt ideiglenes gyermekelhelyezésre is.²⁵

A gyermekelhelyezés szabályozásában a 20. század első felében csekély változás következett be. Az 1921. évi LIV. tc. 21. §-a szerint a gyermek elhelyezésének és tartásának kérdésében a legközelebbi rokonok meghallgatásával ideiglenesen a gyámhatóság határozott. Ezt a rendelkezést az 1930. évi XXXIV. tc. 137. §-a hatályon kívül helyezte: a házassági per során a

¹⁹ Vö. Ht. 95. §

²⁰ KATONÁNÉ SOLTÉSZ, Család és családjog. 114.

²¹ Ht. 95. §

²² FODOR, Magyar magánjog 721.

²³ FODOR, Magyar magánjog 349.

²⁴ KOLOSVÁRY, Magánjog 513–514.

²⁵ FODOR, Magyar magánjog 350.

gyermek elhelyezéséről a bíróság határozott, akkor is, ha korábban a gyámhatóság már döntött.²⁶ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. augusztus 16-án fogadta el a 6800/1945 ME. rendeletet, melyben a vétkességi alapú bontás elveit megtartották, de az eljárást egyszerűbbé, gyorsabbá és olcsóbbá tették, illetve további három bontó okot nevesítettek. A rendelettel bevezetett új eljárás már gyakorlatilag a közös megegyezéses bontás előfútura volt, azzal a különbséggel, hogy csak a nőtartásra, a névviselesre és egyes vagyoni kérdésekre terjedt ki a megállapodás, a gyermek elhelyezéséről és tartásáról az ítélet meghozatalát követően a gyámhatóság döntött, hiszen a leegyszerűsített peres eljárásban nem volt lehetőség a gyermek érdekét szolgáló körülmények feltárására.²⁷ 1940-ben Csorna Kálmán megfogalmazott egy elvárást, melynek kisvártatva eleget is tett a jogalkotó: „A magyar törvényben foglalt vétkességi elvvel szemben számos külföldi törvény a bontóper bírójának engedi át azt a jogot, hogy szabad mérlegelés alapján a gyermeket egyik vagy másik szülőnek adja gondozásba. Már ez a rendelkezés is bizonyos haladást jelent e téren, de a leginkább megfelelő és kívánatos megoldás az lenne, amely kizárólag a gyermekek érdekéből indulna ki, vagyis abból a kritériumból, hogy melyik szülő alkalmasabb a gyermek gondozására és nevelésére”.²⁸

Az 1952. évi IV. törvény 72/A §-a szerint „A gyermek elhelyezéséről a szülők döntenek. A szülők megegyezésének hiányában a bíróság a gyermeket annál a szülőnél helyezi el, akinél a kedvezőbb testi, értelmi és erkölcsi fejlődése biztosított. Ha a szülőnél történő elhelyezés a gyermek érdekét veszélyezteti, a bíróság a gyermeket másnál is elhelyezheti, feltéve, hogy ez a személy a nála történő elhelyezést maga is kéri”. Önmagában a gyermek nemének és életkorának nem lehet döntő szerepe az elhelyezésnél. A gyermek neme és kora csak az ügy valamennyi körülményének egymással összefüggésben történő vizsgálata során értékelhető, különösen azzal kapcsolatosan, hogy a gyermek nemére és korára tekintettel melyik házastárs mutatott több és jobb nevelési készséget.²⁹

Hibás bírósági gyakorlatra utal, hogy a bíróság sokszor úgy értelmezte a Csjt. ide vonatkozó rendelkezéseit, hogy csak abban az esetben kell a gyermek elhelyezése érdekében eljárniuk, amennyiben a szülők ebben a kérdésben nem egyeztek meg. Gellért György hangsúlyozta, hogy a bíróságnak a szülők egyezségkötése esetén is minden esetben vizsgálnia kell, hogy az megfelel-e a gyermek érdekének, nem lehet tehát automatikusan jóváhagyni a felek egyezségét megnyugodván abban, hogy a szülők úgyszólván biztosan a legjobbat akarják gyermeküknek. Pláne, hogy a békítés egyik lehetőségét is látták benne, mondván hátha a szülők felelősségérzete felébred és rájönnek, hogy az a legjobb a gyermek számára, ha továbbra is együtt nevelik.³⁰

Az ötvenes évek elején a bíróságok még igyekeztek mindent elkövetni annak érdekében, hogy a szülők együtt maradjanak, ha kiskorú gyermekük van: „a cél a szülők megszakadt életközösségének mielőbbi visszaállítása, a nevelő, gondozó munka együttes teljesítése érdekében”.³¹ „Nagyobb gyermeknél különösen azt is szem előtt kell tartani, hogy tanulmányaik szempontjából, jövő boldogulásuk megalapozása érdekében és erkölcsi felfogásuk kialakítására nézve döntő jelentőségű lehet az, hogy milyen változás megy végbe a családjukon belül, hogy szüleik között ismét helyreáll-e a példás összhang, a béke, egymást támogató megértés légköre”.³²

²⁶ CSORNA, Rokonság 260.

²⁷ CSERBÁNÉ NAGY, A házassági jog kodifikációi 79–80.

²⁸ CSORNA, Rokonság 342.

²⁹ LB. 17.sz. irányelv.

³⁰ GELLÉRT, A gyermek elhelyezése 368–369.

³¹ Pf.I.22.294/1953

³² Pf.I.22.726/1953

Hosszú ideig tartotta magát az az elképzelés, hogy a gyermeknek ép családban kell felnőnie és az egészséges fejlődése érdekében mindkét szülőjére szüksége van. Úgy gondolták, hogy abban az esetben, ha a gyermek ragaszkodik a szüleihez és a szülők is szeretik gyermeküket, van remény a házastársak ellentétjeinek feloldására, kölcsönös sérelmeik orvoslására. Ezen célt szem előtt tartva vezették be az ún. békítő tárgyalásokat bontóperekben és a bíróságnak különös gondot kellett fordítani a békítésre, ha a feleknek közös kiskorú gyermeke volt. Ez azt jelentette, hogy a bíróság köteles volt az első tárgyalás előtt a házaspárt meghallgatni és megkísérelni a békítésüket. Amennyiben ennek értelmét látta, a bíróság az eljárás bármely szakaszában újra megkísérelhette a békítést. A bíróságnak tehát tevékenyen közre kellett működnie, ha azt tapasztalta, hogy az életközösség helyreállítása valamilyen akadály kiküszöbölésével elősegíthető, így elég mélyen bele kellett vonódnia a család magánügyeibe, de mindezt kizárólag a gyermek érdekében tette. A Legfelsőbb Bíróság bontóperben kötelező 9. számú Irányelve kimondta, hogy a bíróságnak körültekintően vizsgálnia kell azt, hogy a házasság felbontása vagy a kereset elutasítása milyen hatással járhat a gyermek sorsának alakulására. A békítés sikertelensége esetén is arra törekedtek, hogy a házasság megszűnése a gyermek számára a lehető legkisebb megrázkódtatást okozza.³³

A gyermek érdekében általában kívánatos volt a házasság fenntartása, de minden körülményt megvizsgálva, elképzelhető volt, hogy jobban szolgálja a gyermek érdekeit, ha a szülők elválnak. „*A gyermek helyes irányba való erkölcsi fejlődése és nevelésének érdeke, a feldúlt és tarthatatlanná vált házasság felbontását kívánja.*”³⁴ Ha a gyermek még nagyon kicsi volt, akkor a bíróság kötelessége volt, hogy a sértődött szülőket „*türelmes nevelő munkával*” kibékülésre bírja. Ha ez nem sikerült, tehát, ha dönteni kellett a gyermek elhelyezéséről, akkor a bíróság a következő tényezőket vizsgálta: szülői szeretet, kötelességtudat, felelősségérzés, illetve azt, hogy van-e remény arra, hogy a szülők a gyermek kedvéért kibékülnek. A szülők személyiségét, személyi körülményeit, egyéniségét és életviszonyait a bíró önmaga ítélte meg, szakértő igénybe vétele nélkül.

A Csjt. 1952. évi – eredeti – szövegezése megtartotta az életkor és nem szerinti különböztetést. Kihagyta ugyan a vétkességet, de úgy rendelkezett, hogy a hat év feletti fiúk az apához, a hat év alatti fiúk és a lányok az anyához kell, hogy kerüljenek – rendszerint.³⁵ Nem kevés bonyodalmat okozva ezzel, mert annak ellenére, hogy a jogszabály úgy fogalmazott: rendszerint, tehát nem minden esetben, és kimondta, hogy a gyermek érdekében ettől a szabálytól el lehet térni, a bíróságok a szülők megegyezése hiányában – egy rövid ideig – szinte mechanikusan alkalmazták a gyermekelhelyezés eme nem túl korrekt és a gyermek igényeire egyáltalán nem érzékeny módját. A korábbi hétéves korhatárt pedig azért változtatták hat évre, mert úgy ítélték meg, hogy a gyermekek értelmi fejlődése felgyorsult, fiatalabb korban is kezdik az iskolát, mint korábban.³⁶

A jogirodalomban alapelvnek tekintették, hogy olyan megoldást kell találni, amely a legjobban biztosítja a gyermek jövőbeni erkölcsi és testi fejlődését, illetve, hogy az ítélet

³³ KATONÁNE SOLTÁSZ, Család és családjog 94–102.

³⁴ Pf. III. 23.048/1953

³⁵ Csjt. 76. § „*A gyermek elhelyezése kérdésében – a szülők megegyezése hiányában – a bíróság dönt. Ilyen esetben a hatodik életévét betöltött fiúgyermeket rendszerint apjánál, a lánygyermeket és a hatodik életévét be nem töltött fiúgyermeket pedig rendszerint anyjánál kell elhelyezni. A gyermek érdekében azonban ettől a szabálytól el lehet térni, sőt a gyermeket máshol is el lehet helyezni.*”

³⁶ BACSÓ – RÁDY – SZIGLIGETI, A családjogi törvény 275.

meghozatala során kizárólag a gyermek érdekét kell szem előtt tartani.³⁷ Ezt azonban egy hibás jogértelmezéssel lényegesen megnehezítették. A téves értelmezés egy Legfelsőbb Bírósági határozaton alapult. 1952-1959-ig egységes gyakorlatot tapasztalunk a bíróságokon, minden ügyben kiemelt figyelmet szenteltek a gyermek érdekeinek és csak másodlagosan vették figyelembe az életkort és a gyermek nemét. A rossz irányba mutató gyakorlat a Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsának P.22937/1958.sz. (BH. 1959.4. sz. 2254.) határozatával kezdődött, amely szintén a gyermek mindenekfelett álló érdekét hangsúlyozza, azonban nyomatékosan kiemeli a kor és a nem szerinti hovatarozás jelentőségét. Ez aztán a bírák körében egy olyan téves értelmezéshez vezetett, mely szerint a gyermek elhelyezésénél a legfőbb szempont a nem és az életkor, amelyet minden esetben szinte mechanikusan alkalmaztak.³⁸ A határozat így szólt: „a gyermek elhelyezésénél a hatodik életév betöltése után általában a nemük az irányadó, a törvény rendelkezése tehát az, hogy a hatodik életévüket betöltött fiúgyermek az apjuknál, a leánygyermek pedig az anyjuknál helyeztessenek el, s ettől a szabálytól – megegyezés hiányában – csak a gyermek érdekében lehet eltérni. A törvényi rendelkezéstől eltérő elhelyezést a bíróság akkor állapíthat meg, tehát akkor rendelkezhet úgy, hogy a hatodik életévét betöltött fiúgyermeket nem az apjánál, hanem az anyjánál, a hatodik életévét betöltött leánygyermeket pedig nem az anyjánál, hanem az apjánál helyezi el, ha ez a gyermek érdekében áll. Ilyen eltérés esetén azt az érdeket, amely az eltérést indokolja, megalapozottan meg kell állapítani.”

Az értelmezési probléma abból eredt, hogy a bíróságok kiragadták a szövegből a fent idézett bekezdést és azt alkalmazták, holott a határozat így folytatódik: „A gyermek érdekei szempontjából a Csjt. 75. § (1) bekezdésében foglaltakat kell szem előtt tartani. Azt kell vizsgálni, hogy a gyermek gondozása, nevelése, testi és szellemi fejlődése melyik szülőnél van inkább biztosítva. Melyik szülő képes inkább arra, hogy a közös gyermekük egészséges, művelt, erkölcsös, népéhez hű, hazáját szerető, a szocializmus építésében hasznos munkával közreműködő emberré nevelődjék”. A Legfelsőbb Bíróság hamar felismerte e gyakorlat helytelenségét és az 1960. szeptember 15-én hozott P.törv.21302/1960.sz. határozatában kifejtette, hogy a gyermekelhelyezés szempontjaira vonatkozó rendelkezést nem lehet a törvény egyéb rendelkezéseitől elvonatkoztatva alkalmazni, hanem az a döntő, hogy a gyermek érdeke milyen elhelyezést kíván.³⁹ A köztudatban azonban olyannyira elterjedt a nézet, hogy a hat évnél idősebb fiúgyermek nevelése az apa joga, hogy egyes apák a fiúk 6. születésnapját követően beszüntették a tartásdíjfizetést, mondván, hogy a gyermeket mostantól ők nevelik majd. Sok édesanya engedelmessé vált és átadta a fiút az apának, sokan pedig inkább önként lemondtak a tartásdíjról, csak hogy továbbra is ők nevelhessék gyermeküket.⁴⁰ A jogirodalom ugyan ezzel ellentétes álláspontra helyezkedett, de a szülők ezzel nem voltak tisztában. Bacsó Jenő és szerzőtársai véleménye szerint a bíróság mellőzi a gyermek komoly ok nélküli elvételét attól,

³⁷ CSIKI – SIMOR, A családjogi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés 231.

³⁸ CSIKI – SIMOR, A családjogi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés 232.

³⁹ Hangsúlyozta a Csjt. 1. § és 75. § figyelembe vételét: 1. § „a törvény célja, hogy az Alkotmány 50-52. §-ai alapján népi demokráciánk társadalmi rendjének és a szocialista erkölcsi felfogásnak megfelelően szabályozza és védje a házasság és a család intézményét, biztosítsa a házasságban és a családi életben a nők egyenjogúságát, a gyermekek érdekeinek védelmét és előmozdítsa az ifjúság fejlődését és nevelését.” 75. § „A szülő felügyelet körében a szülők kötelessége, hogy a gyermeket gondozzák, neveljék, testi és szellemi fejlődésében elősegítsék. Arra kell törekedniük, hogy a gyermek egészséges, művelt, erkölcsös, népéhez hű, hazáját szerető, a szocializmus építésben hasznosan közreműködő emberré váljék. Joguk és kötelességük mindent megtenni, ami a célok elérése érdekében szükséges és tartozkodniuk kell mindentől, ami azok elérését akadályozza vagy megnehezíti.”

⁴⁰ CSIKI – SIMOR, A családjogi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés 238.

akinél hosszabb ideje elhelyezte, nehogy a gyökeres környezetváltozás kárára válják. Pl.: nem lehet az apának átadni a fiút, csak azért, mert elmúlt hat éves.⁴¹

A gyermekelhelyezés szempontjainak tisztázása érdekében született meg végül 1961-ben a XXI. számú PED⁴² (BH. 1961.3.sz.), ami már egyértelműen leszögezte, hogy az életkor és a gyermek neme csak egy a sok vizsgálandó szempont közül, a legfontosabb, hogy a gyermek fejlődése melyik szülőnél biztosítható jobban. Ezzel együtt a korra és nemre való utalás csak az 1974. évi módosítással került ki a törvény szövegéből.⁴³ A hetvenes években már fontosnak tartották külön kiemelni, hogy „a törvény nem köti az elhelyezést a gyermek korához, neméhez, hanem alapvetőnek a gyermek érdekét tekinti”⁴⁴. A XXI. PED rendelkezett továbbá arról is, hogy a bíróságnak minden esetben vizsgálnia kell azt, hogy a szülők egyezsége valóban alkalmas-e a gyermek érdekeinek szolgálatára, amennyiben úgy találta, hogy nem, nem volt köteles jóváhagyni az egyezséget, azzal ellentétes döntést is hozhatott.⁴⁵ Ezen iránymutatás a mai napig helytálló – elvileg. A gyakorlatban ugyanis a bíróság nem folytatja le a bizonyítási eljárást, ha a felek közös megegyezéssel kérik a házasság felbontását és/vagy a szülői felügyelet rendezését. Ebből kifolyólag nem áll rendelkezésükre kellő mennyiségű információ, amely alapján megítélhetnék, hogy melyik szülőnél való elhelyezés szolgálja a gyermek érdekét.

A Legfelsőbb Bíróság P.törv.25.661/1962 sz. határozatában kifejtette, hogy amennyiben a bíróság úgy ítéli meg, hogy egyik szülő sem alkalmas a gyermek nevelésére, kezdeményezheti a gyámhatóságnál a gyermek állami gondozásba vételét. A gyámhatóság döntéséig a pert fel kellett függeszteni, és ha a gyámhatóság az állami gondozásba vételt nem tartotta indokoltnak, akkor további bizonyítási eljárás lefolytatásának eredményeként kellett a gyermek elhelyezéséről dönteni.

3. Összegzés

A szülőket gyermekeikkel kapcsolatosan megillető jogok és kötelességek nagyvű változásokon mentek keresztül az antikvitás óta, amikor a *pater familias* még korlátlan hatalommal rendelkezett háza népe, így a gyermekei felett is. Az anyákat hosszú időn keresztül semmiféle jogok nem illették, hiszen ők maguk is férjeik vagy apósuk hatalma alatt álltak. Az apák széleskörű hatalma egészen a középkorig tartotta magát. Először *John Locke* vetette fel, hogy az anyának és az apának közösen kellene a szülői jogokat gyakorolni. Javaslatát csak évszázadokkal később került át a gyakorlatba. A helyzet Magyarországon is hasonlóképpen alakult. A keresztény vallás felvétele után az apák jogai meggyengültek, kötelességeik azonban fokozódtak, ugyanakkor az anyák háttérbe szorítottsága továbbra is megmaradt. A 19. századra az atyai hatalom fokozatosan átalakult, először szülői hatalommá. A gyermek jogainak és érdekének védelme lassan bekerült a joggyakorlatba, majd a köztudatba is. Az 1952. évi IV. törvény hatályba lépése jelentette a legfontosabb mérföldkövet és hozta a legjelentősebb változásokat. A szülői hatalom szülői felügyeletté változott.

⁴¹ BACSÓ – RÁDY – SZIGLIGETI, A családjogi törvény 277.

⁴² „A gyermek elhelyezése vagy eddigi elhelyezésének megváltoztatása iránt indult perben a bíróságnak minden esetben gondosan vizsgálnia kell a gyermek érdekét és döntésénél ezt kell főszempontnak tekintenie. Ha a szülőknek a gyermek elhelyezése kérdésében kötött megegyezése a gyermek érdekével ellentétes, a házassági per bírósága a megegyezés felfüggésével az elhelyezés kérdésében hivatalból ügy intézkedhet, ahogy az a gyermek érdekének legjobban megfelel.”

⁴³ CSIKY – FILÓ, Családjog 60.

⁴⁴ BACSÓ – RÁDY – SZIGLIGETI, A családjogi törvény 121.

⁴⁵ PETRIK, Az állam beavatkozása a szülői felügyelet gyakorlásába 34.

Ami a szülői felügyelet rendezését illeti, a változások radikálisak voltak, azonban rendkívül lassan zajlottak. Sokáig egyáltalán nem volt szükség a kérdés szabályozására, hiszen egyértelmű volt, hogy a jogokat az apa gyakorolja, illetve a házasság felbontására sem volt gyakran példa. Miután a válások egyre szélesebb kört kezdtek érinteni szükségessé vált a helyzet megnyugtató rendezése érdekében a részletszabályok megfogalmazása, mely hosszú ideig a szülők vétkességén alapult és kiemelt jelentőséget tulajdonított a gyermek nemének és életkorának. Az 1952-ben elfogadott Csjt. a gyermekelhelyezést is szabályozta a szülők kapcsolatának megszűnése esetére, mely szabályok a Ptk. 2014-es hatályba lépéséig több alkalommal is finomodtak. Az új törvény – annak ellenére, hogy magát a kifejezést nem használja – valójában egészen új alapokra helyezte a szülői felelősséget, amely kicsit több, kicsit más, mint a szülői felügyelet, egyúttal a szülők közös felelősségét hangsúlyozza. A számtalan új lehetőség ellenére – mint például váltott elhelyezés és a fészek modell – a közös szülői felügyelet még mindig nem túl jellemző, a jogok és kötelezettségek összessége jellemzően még mindig az anyákat illeti/terheli, pedig a megváltozott szülői szerepek miatt az apák egyre nagyobb szerepet kívánnak játszani gyermekeik életében, és egyre inkább jellemző, hogy nem hagyják magukat félre állítani, hanem megküzdnek azért, hogy az anyákkal nagyjából azonos jogaik legyenek, tehát újabb változások kapujában állunk.

Felhasznált irodalom és források

- BACSÓ Jenő – RÁDY Géza – SZIGLIGETI Viktor: A családjogi törvény. Budapest 1955
- BÍRÓ Eszter: A közös szülői felügyelet és a különélő szülő jogai. In: FÓNAI Mihály – CSÚRÖS Gabriella (szerk.): *Studia Iuvenum ad 2009*. Debrecen 2009, 79–93.
- CSERBÁNÉ NAGY Andrea: A házassági jog kodifikációi. PhD értekezés, Miskolc 2012
- CSIKI Ottó – SIMOR Antal: A családjogi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés. Budapest 1962
- CSIKY Ottó - FILÓ Erika: Családjog II. Pécs 1988
- CSORNA Kálmán: Rokonság. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog II*. Budapest 1940, 294–369.
- GELLÉRT György: A gyermek elhelyezése. *Magyar Jog* 1960/9. sz. 368–369.
- GYÖKERES Csilla: Gondolatok a szülői felügyeleti jogról. *Acta Juridica et politica*. Szeged 1993
- FODOR Ármin (szerk.): *Magyar magánjog IV. Családjog*. Budapest 1897
- KATONÁNE SOLTÉSZ Márta: Család és családjog. A családjog központi intézménye: a házasság. *Magyar Jog* 1987/7-8. sz. 616–630.
- KOLOSVÁRY Bálint: *Magánjog - a magyar magánjogból tartott egyetemi előadások rövid vázlata, harmadik átdolgozott és bővített kiadás*. Budapest 1930
- KÓRÖS András: Fontolva haladás – az új Ptk. Családjogi Könyve. 6. rész: A szülői felügyelet I. és II. fejezet. *Családi Jog* 2006/3. sz. 1–8.
- NIZSALOVSZKY Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest 1963
- PAP Tibor: *Magyar családjog*. Budapest 1976
- PETRIK Ferenc: Az állam beavatkozása a szülői felügyelet gyakorlásába. *Állam és Igazgatás* 1969/1. sz. 29–43.
- SOMFAI Balázs: Családjogi és/vagy gyermekvédelmi jogviszony. In: NOCHTA Tibor – FABÓ Tibor – MARTON Mária (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kecskés László professzor 60. születésnapja tiszteletére*. Pécs 2013, 543–552.
- VADÁSZ Lajos (szerk.): *Magánjogi Törvénykönyvünk és első tételes jogunk I. kötet, Személyi-, családi- és dologi jog*. Budapest 1929

LEHOTAY Veronika

egyetemi adjunktus

ME ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.11

Gondolatok Antal Tamás „Az Igazságügyi Minisztérium története (1867–1944). Fejezetek a polgári kor évtizedéből” című kötetéről¹

Antal Tamás jelentős terjedelmű munkája hiánypótló, alapos szakirodalom nemcsak a jogtörténészek számára, ugyanakkor érdekes és izgalmas olvasmány a minisztérium története, a dualizmus korának jogalkotói tevékenysége, és a két világháború közötti időszak jogtörténeti vonatkozásai iránt érdeklődő olvasók számára is.

A kötet ajánlásában *Trócsányi László* is összefoglalta a mű legfontosabb erényeit: „*Antal Tamás és Révész Béla azonban nem történetet, hanem intézménytörténetet írt. A nagy történelmi cezúrákat kevésbé hangsúlyozzák (...). A korszakhatárok gyakran csak utólag látszanak. Másrészt az állami intézmények működése, küldetése általában az, hogy a folytonosságot képviseljék és szervezeti működésükben tompítsák a változások élet.*”

A kötet alapját a levéltári források jelentik, amelyek jelentős része – ahogyan arra a szerző a bevezetésben utalt – az 1956-os tűzvész során megsemmisült. Az Igazságügyminisztérium működéséről tanúskodó dokumentumok egyáltalán nem állnak rendelkezésre, így ennek feltárása csak közvetett források alapján (volt) lehetséges. Ezzel magyarázható az is, hogy a minisztériumról részletes monográfia nem készült. A kötetet a szerző az igazságüggyel kapcsolatos kutatások kiindulópontjaként, mintsem a kiteljesedéseként jellemezi.

A könyv négy nagy fejezetből épül fel. Az első rész a minisztérium szervezéséről és szervezetéről szól. Nyomon követhetjük a minisztérium létrejöttének egyes lépéseit, a magyar igazságügy alapjainak a lerakását *Deák Ferenc* vezetése által. Az 1848-ban született igazságügyi tárgyú jogszabályok közül kiemelkedő fontosságú volt az esküdtbíráskodásról szóló rendelet. Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak nem lehetett a feladata az igazságügy átfogó szabályozásának a megalkotása, mégis kiemelhető a hadiállapotban történő visszaélések szabályozást rendező rögtönbíráskodásról szóló véstörvény. A neoabszolutizmust követően a kiegyezési tárgyalások alapján állt helyre az 1848. évi alapokon álló minisztérium, és születtek meg később a törvénykezésre és a bírák jogállására vonatkozó jogszabályok. Részletes képet kaphatunk a minisztérium belső szervezetéről, az egyes ügyosztályok feladatairól. A minisztérium belső szervezetének történetét vizsgálva három korszakot különböztetett meg a szerző: a 19. század utolsó harmadát, majd ezt követően a forradalmak idejét, végül pedig az (ebben a tekintetben is) viszonylag sok változást hozó *Horthy*-korszakot. Érdekes és olvasmányos alkotóeleme a kötetnek a jogtudós (*Horvát Boldizsár, Pauler Tivadar, Szilágyi Dezső, Erdély Sándor, Plósz Sándor, Balogh Jenő, Vladár*

¹ ANTAL Tamás: *Az Igazságügyi Minisztérium története (1867–1944). Fejezetek a polgári kor évtizedéből*. Budapest 2018, 327 p. ISBN: 9786155710513

Gábor) és a politikus (Tomcsányi Vilmos Pál, Pesthy Pál, Zsitvay Tibor, Lázár Andor, Radocsay László) igazságügyminiszterek méltatásokkal, idézetekkel ellátott, képekkel illusztrált életútjait részletesen bemutató rész. Az első fejezet zárása az igazságügyi igazgatás személyzetét mutatja be. Az igazságügyi szervezet egyes fizetési osztályai mellett teljes képet kaphatunk a vonatkozó jogszabályokról is.

A kötet második, viszonylag rövidebb részében a jogalkotási tevékenység, a korszak kodifikációinak a bemutatására vállalkozott a szerző. Ez a rész igazi jogtörténeti csemege, amelynek kezdetén az igazságügy szervezetét érintő jogszabályok összefoglalására került sor. A polgári korszakon belül a jogszabályok tekintetében két reform-periódust különböztet meg *Antal Tamás*. Az első reform-periódus az 1867 és 1889 közötti időszakot jelöli, ekkor született meg, majd a „magyar történeti alkotmány egyik főpillérévé vált” a bírói hatalomról és a szolgálati jogviszonyról szóló 1869. évi IV. törvénycikk. A második periódus 1889-ben, *Szilágyi Dezső* kinevezésével kezdődött, és számos fontos és meghatározó jogszabály megalkotására került ekkor sor (például az ítélőtáblák decentralizációja, a budapesti törvényszék önállósítása, az esküdtszék szabályozása). A büntetőjogi kodifikációk körében elsőként az anyagi jog, a *Csemegi-kódex* létrejöttének menetét és az azt kiegészítő törvényeket, valamint azokat a jogszabályokat, amelyek önállóan tartalmaztak büntetőjogi tényállásokat (például a tenger alatti kommunikációs kábelek megrongálása, az erdő-és mezőgazdasági kihágások köre, az árdrágító visszaélések, a szerzői jogi bitorlás, a vagyont és az erkölcsiséget sértő, ismét botbüntetéssel sújtható bűncselekmények, a zsidókkal való házasságkötés tilalmának a megszegése) ismerhetjük meg. Az eljárásjoggal foglalkozó részben olvashatunk a sajtóesküdtszéki eljárásra vonatkozó tervezetekről és jogszabályokról, valamint a *Horthy*-korszakban született változásokról is. A két világháború közötti időszakban felmerült problémák – kivételes hatalom, a trianoni békeszerződés végrehajtása, a gazdasági stabilizáció, a növekvő szélsőségek – rendezése újabb kihívások elé állította a jogalkotót. A polgári jogi kodifikációhoz vezető út – szemben a büntetőjoggal – rögösnek bizonyult. Az 1848-ban elindult kodifikációs munka eredményeképpen számos résztörvény (a házassági jog, a végrendekezés alaki kellékei, a földbirtok megosztása, a csődjogi intézmények korszerű szabályozása) született, és 1914-től ezen a terén is egyre jelentősebb szerep jutott a rendeleti jogalkotásnak. *Antal Tamás* átfogó képet ad a vizsgált korszak jogalkotásáról, és ahogy arra ajánlásában *Trócsányi László* utalt: „Egyes törvények – vagy hatályos joggá nem vált törvényjavaslatok – megoldásait a 2010-2018-as két parlamenti ciklus jogalkotása is figyelembe vette”.

A harmadik rész a minisztérium közigazgatási tevékenységét mutatja be. Nyomon követhetjük, hogy milyen lépésekben történtek az igazságügyi beruházások a fővárosban és vidéken. Érdekes kulisszatitkokat is találunk a törvénykezési szervezet személyi ügyeit tárgyaló részben. 1920-ban született meg a törvénykezési szervezet tagjai számára az önálló státuszt és illetményrendszert szabályozó jogszabály. Ezt követően indultak meg a bérrendezésről szóló tárgyalások. Béremelésre ugyan nem vezettek az egyeztetések, azonban egyéb juttatásban (családos igazságügyi alkalmazottak pénzjutalma, családi pótlék) részesültek az igazságügyben dolgozók. A követelések azonban ezzel nem értek véget, az 1920-as években számos módosítást hajtott végre a bírákra és az ügyészekre vonatkozóan (pl. rangok szabályozása). Az 1930-as években a világgazdasági válság a minisztériumot is takarékosagra szorította. Az igazságügynek a szerepe a zsidóságot diszkrimináló jogszabályok végrehajtásában máig feltárására váró területe a

jogtörténetnek. *Antal Tamás* fontos adalékokkal járul hozzá ehhez a feltáráshoz, amikor a negyedik zsidótörvényhez (1942. XV. törvénycikk) kapcsolódó dokumentumok alapján tárta fel zsidóktól elvett mezőgazdasági ingatlanok birtokszerzőivel foglalkozó tárgyalóbizottságokat, amelyeknek elnökei bírák vagy igazságügyi tisztviselők lehettek. Külön fejezetet szentelt a szerző a tanácsköztársaság alatti cselekmények, az anarchizmus elleni igazságügyi és külügyi együttműködés, valamint a második világháborúban bekövetkezett változások bemutatásának (így például az antiszemitizmus jogi és gazdasági kivételének) is.

A negyedik részben a minisztérium 1914 és 1923 közötti időszakának bizalmas irataiból olvashatunk. Az első világháború kezdetétől követhetjük végig azokat a jogszabályokat, amelyek a hadiállapotról vonatkoztak. Ezek jelentős része alacsonyabb szintű jogszabály, rendelet, körrendelet, bizalmas utasítás volt (ellenség betörése esetén követendő intézkedések; büntető hatóságok tevékenysége közvetlen veszély esetére; az igazságügyi hatóság rendes működésének a beszüntetésére vonatkozó előírások; személyzeti hiányokra vonatkozó utasítás). Külön fejezetet szentel a szerző az utolsó magyar király jogállásának a bemutatására, hiszen az Igazságügyminisztériumban is többször foglalkoztak *IV. Károly* joghelyzetével és a probléma lehetséges megoldásaival (gyámkormányzói tisztség, nádori méltóság). A zárórész az Igazságügyminisztériumnak az egyéb minisztériumokkal (Hadügyminisztérium, Külügyminisztérium) való együttműködését vázolja fel a békekötés időszakában.

A kötet második felét a levéltári munka során feltárt levéltári dokumentumok alkotják, amelyek tizenkilenc különböző iratanyagot foglalnak magukba, így például elolvashatjuk *Bánffy Dezső* miniszterelnök észrevételeit az esküdték szervezéséről szóló törvény végrehajtási rendeletervezetével összefüggésben 1898-ból, vagy *Gr. Teleki Pál* miniszterelnök átiratait a Nemzetpolitikai Szolgálat működésével kapcsolatban 1940-ből és 1941-ből, vagy az izraeliták földingatlanairól szóló kormányrendelet végrehajtásához kapcsolódó igazságügyi dokumentumokat is megismerhetjük.

Bár *Antal Tamás* az igazságüggyel kapcsolatos kutatások kiindulópontjaként jellemzi a könyvét (és valóban számos irányba lehet(ne) belőle továbblépni), azonban az olvasó így is teljes, részlet- és adatgazdag képet kap olvasmányos, élvezetes stílusban, igényes illusztrációkkal az igazságügyminisztérium 1867 és 1944 közötti történetéről. Mindezek alapján jó szívvel ajánlom *Antal Tamás* könyvét mindenkinek a figyelmébe.

NAGY Janka Teodóra
Kutatásvezető, egyetemi tanár
PTE KPVK

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.01.12

A jogtörténet új forrásairól A Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár (DDFL)¹

A tudományközi kutatások folytatására alakult meg 2011-ben Szekszárdon a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport a PTE Illyés Gyula (jelenleg Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési) Kar, a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténet Tanszéke és a PTE ÁJK „A magyar jogrendszer megújítása a jogállamiság és az európai integráció jegyében” Doktori programja, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék támogatásával. A Kutatócsoport célja tagjai kutatási eredményeinek szakmai előadások és tanulmányok formájában történő ismertetése, a hazai és nemzetközi egyetemi és intézményi kapcsolatok erősítése, a kutatóvá formálódás, nevelődés segítése, a terület iránt érdeklődő doktoranduszok, fiatal kutatók támogatása. Küldetésnyilatkozatában is vállalt feladatai megvalósítását 2013-tól a pályázati időszakban egy OTKA-kutatási projekt is támogatta.

A 2013. október 1. és 2018. szeptember 30. között megvalósult pályázat legfontosabb célja a jogtörténeti kutatások új, vagy eddig kevésbé ismert, illetve nehezen hozzáférhető forráscsoportokkal történő gazdagítása volt. A kihívást az jelentette, hogy mindezt a 21. század kutatói igényeinek megfelelő elvárásokhoz kellett igazítani. Innovatív módon élve a digitalizálás lehetőségeivel, a szakmaiság és a széles körű hozzáférés biztosításával teremtettük meg a legoptimálisabb forráshasználat lehetőségét a jogtörténet és a kapcsolódó interdiszciplináris kutatási területek (pl. jogi kultúrtörténet, jogi néprajz, történettudomány) akár eltérő nemzedékekhez tartozó kutatói számára egy modellértékű Digitális Adattár (DDFL) kialakításával (www.jogineprajz.hu). Ehhez szükséges volt a jogtörténeti kutatások horizontjának kiszélesítése (elsősorban a jogi kultúrtörténet, jogi néprajz, történettudomány, néprajz és szociológia metszetében), amely nem valósulhatott volna meg olyan, az érintett kutatási területeken már tapasztalattal és elismertséggel rendelkező kutatók nélkül, akik vállalták az új szemléletű, komplex megközelítést, s ennek tükrében a kutatás izgalmas, de mindenképpen új kihívásait.

A jogtudomány, a jogtörténet kiváló művelői közül *Dr. Homoki-Nagy Mária* PhD (jogtörténész, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJK, Szeged) és *Dr. Kajtár István* DSc. (jogtörténész, prof. emeritus, PTE ÁJK, Pécs) vált a tudományos műhely tagjává. A történészeket *Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet* DSc. (történész, ny. múzeumigazgató, Kiskunfélegyháza) képviselte, a néprajzot, a jogtudományt és a szociológiát fiatal kutatóként *Dr. Bognár Szabina* PhD (néprajzkutató,

¹ OTKA K 109191 sz. projekt.

jogász, szociológus, tudományos munkatárs, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest). A kutatásvezetői feladatokat *Dr. Nagy Janka Teodóra* PhD (jogtörténész, néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK, Szekszárd) látta el. Az OTKA-kutatócsoport kutatási asszisztense *Szabó Ernő* (közgazdász, ókortörténész) PhD-hallgató/doktorjelölt lett. Az OTKA-kutatócsoport munkájának folyamatosan részesei, segítői voltak a PTE KPVK szakkollégiumának hallgatói is (*Bíró Dóra Eszter, Gáspár Csilla Noémi és Molnár Viktória*).

Az a körülmény, hogy az OTKA-kutatócsoport kutatói valamennyien egyben a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoportnak is tagjai voltak, a szoros együttműködés során nagymértékben elősegítette a pályázat benyújtásakor megfogalmazott célok megvalósítását – különös tekintettel a témában folyó alapkutatások szakmai háttérének biztosítására. A pályázati időszakban megvalósult konferenciák, szakmai műhelybeszélgetések, megjelent kiadványok a Kutatócsoport ismertségéhez és „intézményesüléséhez”, a hazai és nemzetközi tudományos életbe történő beágyazódásához is hozzájárultak.

A kutatómunka négy évét a folyamatosság, a kutatócsoport tagjai, illetve a tudományterületek közötti szinergia megerősödése jellemezte. A kutatók forráskutatást végeztek nemzetközi és hazai levéltárakban, könyvtárakban, forrásfeltárást egyházi, községi és családi levéltárakban. Ennek eredményeként az OTKA-kutatás során a vállaltakat többszörösen meghaladó terjedelmű (554 ív – 8.875 oldal) digitalizált forrás került elhelyezésre az Adattárban. Az ugyancsak az Adattárban elhelyezett, a PTE Tudásközpont által kifejlesztett, a KPVK Könyvtára által kezelt, a továbbiakban is folyamatosan bővülő magyar és angol nyelvű bibliográfiakeresőben a pályázat lezárásakor 313 jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi publikáció szerepelt.

A terepkutatások során a Tolna megyei Bölcskén (2015. július 6–10.) elsősorban jogismereti, joghatékonysági, társadalomnéprajzi és társadalomismereti vizsgálatokat végeztünk, amely során megállapításra került, hogy a kisközösség tagjainak mindennapi életét a célszerűség jegyében szabályozó saját közösségi normák, szabályok sajnos már rendkívül hiányosak és töredezettek voltak. Makón és Szentesen (2016. július 4–8.) a levéltári források adataihoz kapcsolódóan a jogismeret- és jogtudatvizsgálatok körében elsősorban az öröklési és végrendelezési szokások változásait kutattuk. A terepkutatások eredményei – éppen úgy, ahogyan az elkészült interjúk adatai – forráselemzésekben, konferenciaelőadásokban, illetve a pályázat során publikált átfogó és összegző tanulmányokban meg is jelentek.

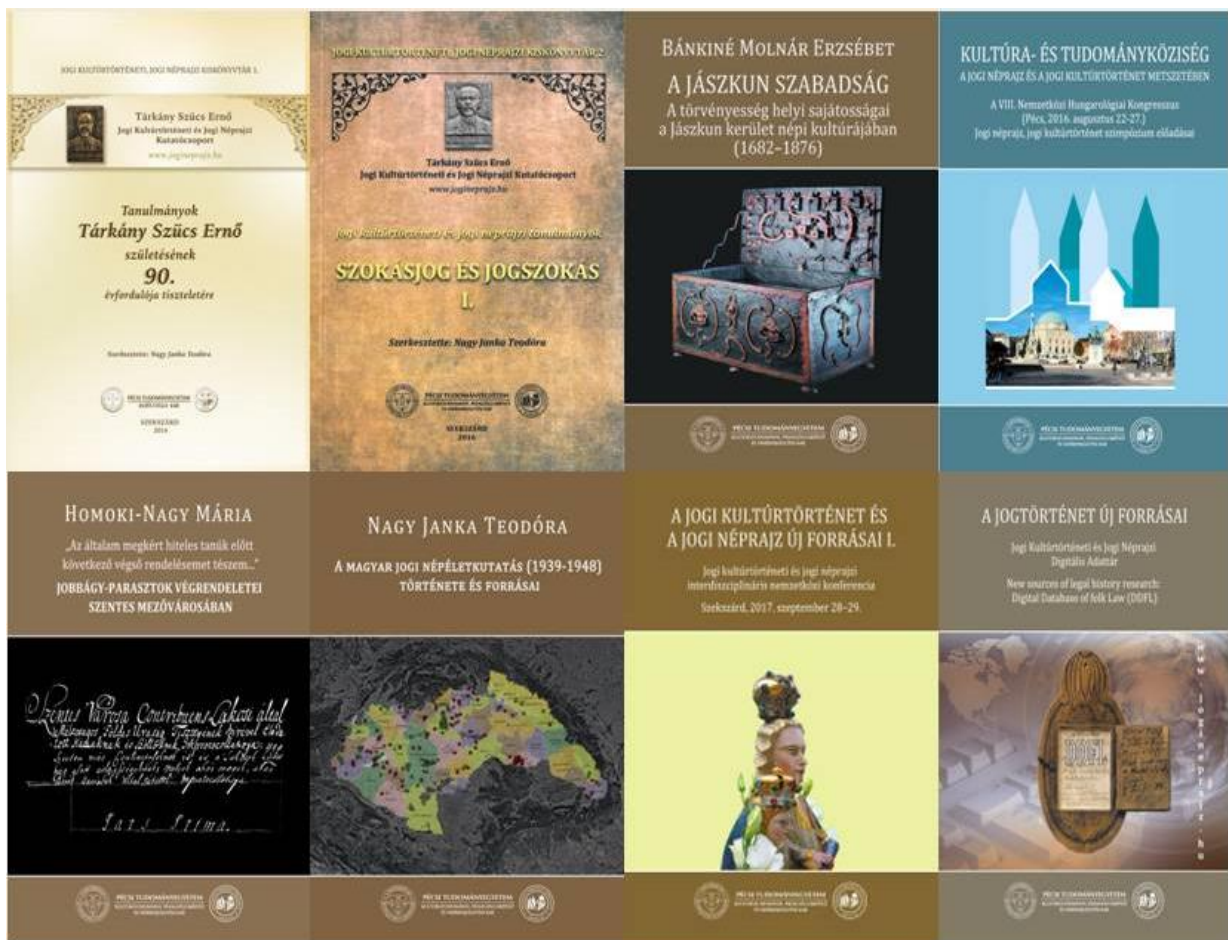
Kialakításra és feltöltésre került a már említett Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Digitális Adattár (DDFL). Az Adattárban a digitalizált források és a témához kapcsolódó bibliográfia mellett kutatói életpálya ismertetések, kiadványfigyelések, recenziók is megtalálhatóak, illetve az OTKA-kutatás során végzett levéltári, könyvtári és múzeumi adattári kutatások, az ezeket kiegészítő bibliográfia- és terepkutatások eredményei (<http://jogineprajz.hu/ddfl>).

A Kutatócsoport tagjai a négy év során 22 nemzetközi és 17 hazai konferencia előadást tartottak, 22 nemzetközi konferenciaközleményt, lektorált szakfolyóiratcikket, könyvfejezetet, összességében 51 publikációt adtak le (19 a Kutatócsoport, 32 más kiadó kiadványaiban jelent meg). A vállalt 3 monográfia mellett az OTKA-kutatás időszakában megjelent a Bognár Szabina által írt, a Magyar Néprajzi Társaság által kiadott monográfia is (*Bognár Szabina: A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 2016. (Néprajzi értekezések 5.)) Az OTKA-kutatócsoport öt tagja 75 publikációt (monográfia, konferenciaközlemény, könyvfejezet, lektorált

szakfolyóiratcikk, egyéb publikáció) írt a kutatási témában az OTKA-pályázati időszak (2013–2018) alatt. Az elkészült publikációkat a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint természetesen folyamatosan térítésmentesen olvashatóvá tettük.

Az OTKA-kutatás időszakában folytatott intenzív publikációs tevékenység részeként szép számmal jelentek meg a jogi kultúrtörténethez, jogi néprajzhoz kapcsolódó tárgyú tanulmányok, amelyekről a Kutatócsoport honlapján olvasható híradás, illetve recenzió, könyvajánlás. Az OTKA-projekt és a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport kutatási eredményeinek közzétételét és szélesebb körben történő megismertetését tűzte célul a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár sorozat, amely nyolc kötetének bemutatójára és a Kutatócsoport tagjai által 2013–2018 között OTKA-támogatással megvalósuló kutatások eredményeinek ismertetésére is sor került (ELTE ÁJK, Budapest, 2018. szeptember 26. 13.30).

A Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár megjelent kötetei is jelezték a közös kutatások megtermékenyítő eredményeit, az interdiszciplináris együttműködés szemléleti többletét, modellértékű megvalósulást jelentve a tudományközi együttműködésnek:

1. kötet *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére* (Tárkány Szücs Ernő Emléknap és Konferencia, Szekszárd, 2011. október 5.), PTE IGYK, Szekszárd, 2014.
2. kötet: *Szokásjog és jogszokás I-II. (Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok)* (Tárkány Szücs Ernő

jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris konferencia, Szekszárd, 2014. október 2-3.), PTE KPVK, Szekszárd, 2016.

3. kötet: *Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászékun szabadság (A törvényesség helyi sajátosságai a Jászékun kerület népi kultúrájában 1682-1876)*. PTE KPVK, Szekszárd, 2017.

4. kötet: *Kultúra- és tudományköziség a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében*. (A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpóziumának előadásai, Pécs, 2018. augusztus 24.), PTE KPVK, Szekszárd, 2018.

5. kötet: *Homoki-Nagy Mária: „Az általam megkért biteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet tészem...” Jobbágy-paraszttok végrendeletei Szentes mezővárosában*. PTE KPVK, Szekszárd, 2018.

6. kötet: *Nagy Janka Teodóra: A magyar jogi népeletkutatás (1939-1948) története és forrásai*. PTE KPVK, Szekszárd, 2018.

7. kötet: *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai I-II*. (Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia Szekszárd, 2017. szeptember 28–29.) PTE KPVK, Szekszárd, 2018.

8. kötet: *A jogtörténet új forrásai („A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár” K 109191 számú OTKA kutatás zárókiadványa)*. PTE KPVK, Szekszárd, 2018.

Az OTKA-kutatási projekt megvalósításához a PTE KPVK biztosította az infrastruktúrát, a Tárkány Szücs Ernő Kutatócsoport a szakmai háttérrel és a szakmai disszeminációt a pályázati kutatási eredmények és tudományos teljesítmények hazai és nemzetközi kutatásokba történő beépülésére. A disszemináció változatos színterei (honlap és virtuális tér, nyomtatott sajtó, média, nemzetközi és hazai konferenciák, könyvbemutatók, műhelybeszélgetések, nemzetközi és hazai szakfolyóiratok, doktori iskolák) és formái (hírek, beszámolók, programtájékoztatók, nemzetközi és hazai konferenciaelőadások, konferenciaközlemények, lektorált szakfolyóiratokban tanulmányok, recenziók, médiainterjúk, doktori iskolai előadások, tudományos ismeretterjesztések) szolgálták az OTKA-pályázat kutatási eredményeinek mind szélesebb szakmai és társadalmi körben történő megismertetését.

Nemzetközi szinten az OTKA-Kutatócsoport részéről bekapcsolódtunk tudományos nemzetközi szakmai szervezetek munkájába (Commission on Legal Pluralism, International Society for Ethnology and Folklore), kutatási együttműködést kezdeményeztünk (Национальная научная библиотека РСО-Алания, Oroszország, Vlagyikavkaz, СОИГСИ, Oroszország, Vlagyikavkaz).

A Kutatócsoport kiadványai megtalálhatóak: szakmai adatbázisokban, nemzetközi könyvtárakban, egyetemeken és kutatóintézetekben (pl. Library of Congress, USA, Wasington, Bibliothek des Leopold-Wenger-Instituts für Rechtsgeschichte, Bayerische und deutsche Rechtsgeschichte der Ludwig-Maximilians-Universität München, Национальная научная библиотека РСО-Алания, Oroszország, Vlagyikavkaz, СОИГСИ, Oroszország, Vlagyikavkaz) és számos hazai könyvtárban, egyetemen, kutatóintézetben.